

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПІАЛЬНО-ПРАПІУЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

7-8

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний
і науково-літературний
місячник

Видає
Українська Видавнича Спілка

LIBERATION PATH

Ukrainian Political,
Social, Scientific & Literary
Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

No. 7-8 (352-53), July-August, 1977, Vol. XXX

Головний Редактор Григорій Драбат
Розділ «Література і Мистецтво» редагує Леонід Полтава

Редакція і Адміністрація
200, Liverpool Road, London, N1 1LF, Tel.: 607 6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1977-ий РІК

Країна	Річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	20 дол.	10 дол.	6 дол.	2 дол.
Австрія	300 шіл.	150 шіл.	80 шіл.	30 шіл.
Аргентина	1000 пез.	500 пез.	270 пез.	90 пез.
Бельгія	600 б.фр.	300 б.фр.	160 б.фр.	60 б.фр.
В. Британія	10 ф.	5 ф.	2,70 ф.	90 п.
Канада	25 дол.	12.50 дол.	7 дол.	2.50 дол.
США	25 дол.	12.50 дол.	7 дол.	2.50 дол.
Німеччина	50 нм.	25 нм.	15 нм.	5 нм.
Франція	80 фр.	40 фр.	25 фр.	9 фр.
Швеція	100 кор.	50 кор.	30 кор.	10 кор.

В інших країнах — рівнозначність американських доларів.
Адреси наших Заступників на стор. 3-ій обкладинки

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Визвольний ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУ-
КОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 7-8 (352-53)

ЛИПЕНЬ-СЕРПЕНЬ, 1977

Річник XXX

Зміст VII-VIII-ої книжки

Проблеми національного визволення

СТЕПАН БАНДЕРА: ДО ЗАСАД НАШОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ	771
Д-Р ДМИТРО ДОНЦОВ: НА СКРИЖАЛЯХ ІСТОРІЇ	780

В імперії тиранів

СТЕПАН ФЕДОРІВСЬКИЙ: ТОТАЛЬНИЙ РОЗГРОМ УКРАЇНІЗАЦІЇ	802
А. ВУДКА: КРИЗА МОСКОВСЬКОЇ ІМПЕРСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ	810
В. Я.: СОВЕТСЬКО-КИТАЙСЬКА ВІЙНА ТА РОЗВАЛ СОВЕТСЬКОЇ РОСІЇ (4)	815

Із фронту боротьби волелюбних народів

КОНФЕРЕНЦІЇ СВІТОВОЇ АНТИКОМУНІСТИЧНОЇ ЛІГІ І АНТИКОМУ- НІСТИЧНОЇ ЛІГІ НАРОДІВ АЗІЇ ТА ЇХ ПОСТАНОВИ	828

Культура, наука, релігія

ПРОФ. ПАНТЕЛЕЙМОН КОВАЛІВ: СУЧАСНА ЦИВІЛІЗАЦІЯ І ХРИСТИ- ЯНСТВО	840
ОЛЕКСАНДЕР ДРАЖНЬОВСЬКИЙ: СКИТИ (Гети-Готи, Анти і Слов'яни, і ми — не ми)	859
М. К.: ЦЕРКОВНЕ Й РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ ЗАПОРІЗЬКОЇ СІЧІ	876

З галерії творчості наших письменників і поетів

М. РЕҀУШ: НА РІДНІМ ЗГАРИЩІ (баллада)	891
ГАННА ЧЕРІНЬ: СОНЯШНЕ ВИНО, ВДОВА, ГІВІСК, ДАЛЕЧІНЬ, ДЕ НАС НЕМА (поезія)	892
Д-Р МИКОЛА М. АРКАС: ПОВІСТЬ ПРО НАШ СТЕП ШИРОКОДОЛИЙ (22)	895
ГЕО СИВАШ: ПОВІРТЕ НА СЛОВО (повідь, 3)	905
ЛЕОНІД ПОЛТАВА: МАР'ЯНА І ЛИСТОНОША (драматична картина)	917
ВАЛЕНТИНА ЮРЧЕНКО: ПОДВИЖНИКИ (нарис)	924
ЄВГЕН КУРИЛО: ЯК ПРОЛІЗ »ВЕРБЛЮД ВУХОМ ГОЛКИ« (спогад актора)	928

Із живої спадщини

ПРОФ. ЮРІЙ Л.: ТВОРЕЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ	932
ПРОФ. СИМОН ВОЖАКІВСЬКИЙ: ЛЕВ РЕВУЦЬКИЙ — ВИЗНАЧНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ КОМПОЗИТОР	934

Очима сучасника

Д-Р ОЛЕКСА ВОРОПАЙ: АНГЛІЯ ЗБЛИЗЬКА (Щоденник нового поселенця)	939

Критичні огляди

ПРОФ. ЯР СЛАВУТИЧ: ПОДВИГ ОДНІЄЇ ЛЮДИНИ	949
ПРОФ. В. ЧАПЛЕНКО: ПОГОВОРІМО ЩИРО!	952
ПОЖЕРТВИ НА ПРЕСОВИЙ ФОНД »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ«	959

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ »УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА«
ЛОНДОН

САМАРСЬКИЙ (НОВОМОСКОВСЬКИЙ) ТРОЇЦЬКИЙ СОВОР,
ЗБУДОВАНИЙ Я. ПОГРЕБНЯКОМ НА ЗАПОРОЗЬКИХ ЗЕМЛЯХ
(САМАРСЬКА ПАЛАНКА) В 1773-1778 РОКАХ.

Степан БАНДЕРА

ДО ЗАСАД НАШОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

СУТЬ, ЗМІСТ І ПРОЦЕС УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Українська національна революція — це боротьба за саме життя і волю народу та людини, а також боротьба за зміст, підстави й форми життя, за його розвиток і за поступ; це боротьба проти московсько-більшевицького імперіялізму, який прямує до панування над усім світом і з тією метою поневолює, визискує і нівечить народи та людину; це боротьба проти большевицько-комуністичної системи, яка в ім'я спекулятивної доктрини, на послугах імперіялізму однієї партії, проводить на організмі двісті мільйонових мас поневолених народів найжахливіший в історії експеримент, всупереч природі, волі та добру цілих народів і людини; це боротьба проти режиму і тиранії большевицько-комуністичної партії, що із жадоби необмеженої самовільної влади і всіх користей обернула на невільників та найбільших жебраків маси поневолених народів; це боротьба за оборону самого існування волі й розвитку всіх народів, поневолених большевизмом, і за оборону людського, вільного й гідного життя народних мас та кожної людини.

Український націоналізм має свій уклад позитивних ідей і вартостей, які визначають зміст і форми життя та розвитку народу й одиниці в усіх ділянках, визначають їхню творчу роль у вселюдському поступі. Основні правди наших ідей коріняться в українській духовості, зформульованій та утвердженій упродовж цілого історичного розвитку, в духовості, яка гармонізує з найкращими досягненнями розвитку вселюдської духової і суспільно-політичної культури та поступу. Наші правди діаметрально протилежні до духу й суті московського большевизму, в якому зібрані, повторені й доведені до рафінованої системи вияви найчорнішої реакції й падіння з цілої історії людства, з негативним застосуванням присвоєних большевизмом чужих здобутків матеріального і технічного поступу.

Наша ідея волі, самобутности та свобідного розвитку народів протиставна большевицькому поневоленню і винищуванню цілих народів. Ідея гідности й пошанування людини, її вільного розвитку, власної ініціативи, творчого та достойного самозалучення у гармонійний уклад збірного національного і суспільного життя діаметрально протилежна до большевицької тиранії, уярмлення і визискування людини, топтання її гідности, нівечення свободи.

Наша ідея соціальної справедливості — протиставна большевицькому фальшуванню і зловживанню соціальними гаслами для обдурювання мас чужих народів і прикривання найреакційнішого соціального гноблення в цілому ССРСР.

Наша ідея рівності та братерства всіх людей в народі — протиставна до большевицької класової теорії та до практики, яка перетворює народні маси на невольників і жебраків з одного боку, а з другого — дає необмежене панування і сваволлю панівній кліці комуністичної партії.

Наша ідея позитивної, творчої ролі держави, яка має обороняти, організувати і сприяти вільному життю й розвитку культурного поступу і господарського добробуту народу й людини, вона протиставна большевицькій системі гноблення, визиску і нівечення людини та народних мас державою, одним великим концентраційним табором.

Ідея спрямування діяльності та зусилля держави й організованої в ній народної спільноти та творення, завершення і помноження позитивних вартостей, які збагачують і підносять рівень життя народу й одиниці в усіх царинах, помножують їхній творчий вклад у скарбницю вселюдського поступу й культури протиставна порожньому большевицькому імперіялізмові, який з безглуздої жадоби панування над цілим світом з усього хоче робити тільки знаряддя свого насильства і загарбництва.

Пошанування різноманітності змісту і форм життя та багатства культур різних народів, ідея толеранції супроти чужих і відмінних культурних та соціальних вартостей і систем, поруч із прив'язанням до свого, та плекання своїх вартостей — протиставні московсько-большевицькій нетерпимості й ненависті до всього, що відмінне, не большевицьке, та зродженої з почуття своєї нижчості жадоби нищити чужі культури і цілі народи, нівелювати життя усіх людей, усіх народів під одну мірку й смак большевицького режиму.

Співжиття вільних народів і мирні взаємини їхніх незалежних держав, без уваги на різницю суспільних і політичних систем, замість большевицької постійної ворожнечі, повної ізоляції і перманентної, відкритої чи прихованої, війни проти не большевицького світу.

Ідея свободи творчої ініціативи одиниці й вільної діяльності, яка не загрожує і не шкодить співгромадянам і народові, звернена проти большевицького тоталітаризму й диктатури, що позбавляє людину всякої свободи, робить з неї раба держави-визискувача і сковує її творчі сили кайданами всевладної тоталітарної комуністичної монополії.

Ідея свободи релігії, сумління, думки і слова, вільної духово-культурної і мистецької творчості — проти насильства над духом народів і людини, проти накидання засобами терору большевицької доктрини та її шаблонів у духовому, культурному і мистецькому житті та творчості.

Віра в людину, її шляхетні, позитивні прикмети і прагнення, її суспільницький інстинкт, плекання і піднесення тих добрих сторінок

людської природи — протиставиться большевицькій ненависті й погорді до людини та породженій нею системі примусу, насильства і найжахливішого терору.

Ідея природної гармонії, рівноваги і співзвучності поміж духовими і матеріальними елементами в житті й розвитку людства звернена проти насильницького накидування всім і всьому штучної, спекулятивної матеріалістичної доктрини комунізму та протиприродного нагинання життя до її розумінь і тверджень.

В душі цих вічно нових і незмінних основних ідей український націоналізм розвинув цілу програму, як систему напрямних, засад і вартостей, які визначають зміст і форми життя та розвитку народу й одиниці в усіх ділянках. У тій програмі має місце те з української минувшини, що зберегло свою вартість та актуальність, що відповідає сучасному станові й розвитку знання та поступу.

У нашій програмі прийняті найкращі досягнення знання і поступу в усіх ділянках життя інших народів, які відповідають нашим духовим і культурним елементам, станові й природним умовам життя в Україні.

Ідеї і програма української революції накреслюють прогресивний зміст і форми життя, цілком протилежні до реакційних большевицьких. Хоч большевики привласнили собі чужі здобутки в ділянці техніки і матеріальної цивілізації, застосували деякі засоби, методи і форми, виборені народом під час революції, проте все це вони поставили на послуги реакційної суті і такої ж реакційної своєї мети.

На відміну до реакційної большевицької дійсності, ідеї і програма української національної революції ведуть до докорінної перебудови цілого життя, в усіх його ділянках і проявах. За цей позитивний зміст ведеться безперервна революційна боротьба.

Українська національна революція — це безперервний, постійний і поступовий процес, який охоплює і просякає ціле життя. Її уклад позитивних ідей і вартостей стоїть проти большевицької системи не як абстрактна теорія і доктрина, а як жива і дійова динамічна сила.

Відповідаючи духовості, природі, бажанням та інтересам широких народних мас, ставивши перед ними конкретну мету, якими повинні бути зміст, уклад і форми цілого життя, вказуючи їм реальну дорогу, як дійти до цієї мети, — ідеї і програма української революції, разом із активною революційною боротьбою, мобілізують та активізують народні маси до боротьби за їх повне здійснення шляхом знищення большевизму. Істотною прикметою нашої революції є все ширше розгортання, загострення і поглиблення процесу всебічної боротьби проти большевицької реакційної системи за здійснення прогресивних ідей. Захоплюючи широкі народні маси, ця боротьба проходить у всіх площинах і ділянках життя: у політичній, суспільній, господарській, духово-культурній, релігійній та інших. Народні маси ставлять опір большевицькій системі, не дають їй вкоренитися і легко здійснювати свою

мету, ведуть проти неї наступ, примушуючи режим до поступок і постійного змінювiхiвства.

Наша революцiя у постійному наступi. Її iдеї i програма в зударi з большевицькою дiйснiстю перемагають, бо вони правдивi, вартiснiшi i сильнiшi. Тому охоплюють все ширшi народнi маси, поширюються дедалi i серед iнших народiв, поневолених большевизмом, захоплюють i революцiйно активiзують їх, а навлiсть проникають у ряди самого режиму i частково його розкладають та опановують вартiснiшi одиницi.

НЕРЕАЛЬНІСТЬ ЕВОЛЮЦІЙНИХ КОНЦЕПЦІЙ, ПРИРОДА БОЛЬШЕВИЦЬКОГО РЕЖИМУ І СИСТЕМИ

Такий процес зростаючого напору революцiйних iдей iстотний для нашої революцiї, але він не вичерпує нашої революцiйної боротьби. Сам один він не довів би до повної перемоги, не примусив би большевизм до такого ступневого відступу, який закінчився б революцiйною переминою, перетворенням змісту i форм життя з большевицької системи по лiнiї нашої програми. Це неможливе як через саму природу большевизму та його системи, так i з уваги на стан режиму та його ставлення до уямлених ним народiв. Большевицький режим перебуває, за своєю суттю, у безперервній боротьбi проти мас поневолених ним народiв, у якiй він не може втриматися без своєї комуністичної системи примусу. Большевицький режим i система так взаємно пов'язанi, що коли впаде одне, впаде й друге, одне без одного не може iснувати i не може його зрадити без самогубства. Неможливо повністю заломати iдейно, розкласти морально большевицький режим тому, що він не має ані iдеї, ані моралi взагалi. Замість iдей, він має одну мету — володiти i панувати над завойованими народами та завойовувати iншi; панувати над ними найбільш абсолютистично, засобами тотальної диктатури i терору. Таке володіння дає панівній клiцi-партiї все, чого жадiбна, безiдейна особа собі бажає. Замість моралi, в большевикiв є одна засада: все, що служить їхній метi, що стає їм у пригодi — треба приймати, а все, що стає на перешкодi, можна i треба всякими засобами нищити. Поняття добра i зла, злочину i права, чести i ганьби, дозволених i недозволених засобiв та метод большевизм не визнає за свої обов'язковi норми, але облудно послуговується ними у вiдношеннi до завойованих та iнших народiв, як засобами, елементами большевицької дiалектики i тактики.

Iдеями i моральним наступом можна досягти i вирвати з рядiв режиму лише елементи iдейно й морально вартiснi. Але їх там небагато. Головний стовп комуністичної партiї i большевицького режиму — це безiдейний i аморальний елемент, який знає тільки одне: мати все з допомогою необмеженої влади. На такий елемент, що є стрижнем большевицького режиму й партiї, не можна впливати iдейно-моральними вартостями, його можна тільки знищити.

Для досягнення своєї мети — диктатури панування партії, до чого, зрештою, більшовики призналися від самого початку, вони, користуючись тільки ширмою пролетаріату, побудували і постійно скріплюють та удосконалюють свою систему. В ній використали всі зразки диктатури, терору, систему перетворювання мас і народів на слухняний інструмент сили в руках малої групи людей. Вибравши і склавши найрафінованіші зразки диктатури, що їх знає історія людства, вони запрягли на послуги тієї диктатури здобутки модерної техніки. Ціла більшовицька система доведена до досконалості під двома аспектами: тотальної диктатури в середині імперії та експлуатації людини, народів і засобів у творенні інструменту сили для імперіалістичної експансії.

Большевизм так деформує ціле життя ССРСР, щоб запевнити собі беззастережну підлеглість і слухняність мас. Для того він нищить усі людські спільноти, передусім найсильніші — родину й націю. Він доводить цілу суспільність до такого розпорошення, щоб режим завжди мав діло із самотньою одиницею. Удержавнення цілого життя, в першу чергу господарського, створює такий стан, що режим безпосередньо володіє всіма засобами до життя; громадянин, позбавлений їх і всякої можливості самостійної діяльності й прожитку, постійно живе «на ласці» і на голодовій пайці від держави, а за найменшу спробу неслухняності його позбавляють змоги жити. Нищення релігії і всяких національних і вселюдських вартостей, накинена матеріалістична доктрина і ціла більшовицька система виховання мають допомогти режимові звести людину до ролі невільника, який, опанований лише журбою, як би то не втратити мінімальних засобів прожитку, що їх він може одержати тільки через підкорення режимові, — буде в усьому слухняним знаряддям.

Комуністична система тоталітарного державного капіталізму має обмежити внутрішнє зужиткування всіх дібр до можливого найнижчого мінімуму та вжити всі матеріальні засоби підбольшовицьких країн для зовнішньої експлуатації. Всевадно опанувавши життя усіх народів і всіх людей у ССРСР, більшовицька система кує з них і з матеріальних засобів один інструмент для насильства і підбою світу.

Система брехні, що її більшовики довели до крайніх меж, — це один із головних складників більшовицької тактики. Вона повинна паралізувати й опановувати душі та уми людей в ССРСР і поза його кордонами.

Большовицька імперія опановує не тільки збірне, а й індивідуальне життя кожної людини. Большовицькою т. зв. державою володіє і послуговується, як знаряддям, злочинна комуністична партія — спілка протинародних і протилюдських змовників, з режимом ССРСР на чолі.

Як неможливо самим ідейним натиском зламати більшовицький режим, так і більшовицької системи не можна знищити частковим її поборюванням і розправою з нею в поодиноких ділянках, етапами. Цим можна її підірвати, послабити, але не зліквідувати чи примусити до

еволюційної переміни. Бо большевизм базується не на вартості й стійкості своїх засад, своєї доктрини і метод організування життя, а на насильстві, на терорі, що його він плекав і постійно зміцнює та яким завжди послуговується, як своїм аргументом. У тоталітарному большевизмі комуністичний устрій, система і диктатура режиму творять неподільні частини однієї цілості, так взаємно пов'язані, що доки одна з них живе, відроджує другу, якщо б ця упала.

Знищити большевизм можна не еволюційним шляхом, а тільки тотальною революційною розправою, у якій організована революційна сила, з безпосередньою активною участю найширших народних мас, у могутньому чині розтрощить і з корінням вирве головні елементи большевизму — режим, партію, систему і доктрину, всі їхні відгалуження і прояви. В тій остаточній розправі мусить зосередитись і завершитись процес революційної боротьби. Щойно після розгромлення большевизму і повалення большевицької тюрми народів, т. зв. ССРСР, будуть запроваджені в життя позитивні ідеї і програма революції.

ТРИ ФАЗИ РЕВОЛЮЦІЇ

Українська національна революція, як одностайний процес, складається із трьох фаз. Перша і друга — це фази боротьби, третя — державного будівництва.

У першій фазі проходить процес затяжної, прогресивної підпільної боротьби. В ній іде змагання передусім за душу народних мас, відбувається мобілізація й активізація їх на боці революції, проти большевизму; підриваються позиції большевицької системи і сили большевицького режиму, зростає організована сила революції. В цій фазі проходить основоположний конструктивний процес: наші ідеї і програма опановують найширші маси українського народу, поширюються на інші народи, уярмлені большевизмом, визначають для них бажаний зміст і форми життя в усіх ділянках, стають дороговказом їхньої дії — їхньою метою, мобілізують й організують змагання за реалізацію програми революції.

Друга фаза, як продовження першої, — це фаза визволення. В ній завершується затяжна визвольна боротьба, всі сили зосереджуються у безпосередній відкритій боротьбі з большевицьким режимом і його силою, в остаточному загальному повстанні народів.

Третя фаза — будування на місці знищеного ССРСР незалежних національних держав, забезпечення їхньої незалежності назовні, здійснення ідей і програми визвольної революції в державному і суспільному ладі, у змісті й побудові цілого життя.

Ми живемо в першій фазі, напередодні другої. Всі сили і вся революційна дія спрямовані на шлях визвольної революційної боротьби згідно з нашою визвольною концепцією.

У самій основі нашої революційної концепції лежать ідея і програма спільної визвольної, революційної, боротьби всіх народів, поневолених

московсько-большевицьким імперіялізмом. Большевизм мусить бути подоланий і повністю знищений, скрізь, де він панує. Тільки таким чином можна його усунути. Московський імперіялізм у большевицькій формі повинен бути знищений в усіх завойованих ним країнах, а на місці ССРСР мають постати незалежні національні держави; російська держава має бути обмежена етнографічно-російськими землями.

Обмеження визвольної боротьби кожного народу його власними національними кордонами, ведення визвольних змагань кожного народу сепаратно, нескординовано з боротьбою інших народів, давали б лише вигіднішу позицію большевикам, уможлиблювали б їм льокалізувати окремі вогнища революції, використовувати їхнє відокремлення і перемагати противника одного за одним. Ставимо знак рівняння між українською революцією і визволенням усіх поневолених большевизмом народів. Запоруку успішності нашої боротьби бачимо в тому, що вона поширюється на інші народи і доведе до того, що всі вони вестимуть свої визвольні змагання в одній загальній, скоординованій, революційній дії. Тягар тієї боротьби мусить бути розкладений на всі народи, не лише сама Україна буде вогнищем революції і не тільки українці будуть революційним елементом. Спільний протибольшевицький фронт так само охоплюватиме інші народи, їхні маси стануть так само до активної боротьби такою мірою, що довкола осамітненого режиму і його вислужників створиться одностайний фронт усіх ворожих до нього елементів і сил. Успішність нашої визвольної боротьби дає такі самі шанси визволитись іншим народам.

Кожна визвольна боротьба одного народу, яка послаблює большевизм і веде до його повалення, такою ж самою мірою допомагає визвольній справі інших поневолених большевизмом народів. Спільний антибольшевицький фронт полягає в тому, що революційні змагання усіх народів творять одну скоординовану цілість, мають один спільний, загальний, план і стратегію, кожний революційний рух спрямований теж на посилення боротьби інших народів. Усі революційні, активні протибольшевицькі елементи й сили ведуть боротьбу на кожному місці, де тільки можуть, проти кожної частини большевицької сили. Кожний включається в антибольшевицький визвольний фронт, а якщо не може боротися безпосередньо в лавах своїх національних революційних сил, то включається в боротьбу іншого, союзного народу і таким чином бореться у спільному визвольному фронті, який принесе визволення і його народові.

За такого спільного фронту всіх поневолених народів большевики не зможуть уже льокалізувати і розпорощувати сил революційної боротьби. Не буде більш місця для їхньої тактики перемагати за чергою окремі народи, для тактики поборювання одного народу з допомогою байдужих до його справ синів іншого народу та для розпорощування революційних сил переселюванням і створюванням національної мішанини, передусім в армії й у великих робітничих осередках. Якщо одна й та сама спільна визвольна боротьба буде розгортатися всюди, якщо

у свідомості мас усіх народів буде зрозуміння, що боротьба кожного іншого народу — це боротьба спільна, а тим самим і його власна, тоді розпорошування і перекидування революційно-настроєних мас із їхньої вітчизни у далекі країни не допоможуть більшовикам і не зломлять сили революції, бо кожний зможе робити те саме на кожному місці.

Один із найсильніших двигунів перемоги визвольної революції поневоленого народу — це співдія і співпраця як між союзними визвольними рухами, так і між одиницями, революціонерами всіх національностей, в антибільшовицькому фронті.

ВИЗВОЛЬНА КОНЦЕПЦІЯ І СТРАТЕГІЯ РЕВОЛЮЦІЇ

Провідна мета цілої діяльності і боротьби ОУН на даному етапі — це здобуття Самостійної Соборної Української Держави. Цій меті підпорядковуємо все, все повинно їй служити.

Наша визвольна концепція — це революційна боротьба України й інших поневолених московсько-більшовицьким імперіалізмом народів у спільному антибільшовицькому фронті. Безперервно, постійно поглиблювана, поширювана й стенована революційна дія, ведена різними формами як суспільно-політична і повстансько-військова революційна боротьба, має довести до загального, відкритого революційного чину найширших мас поневолених більшовизмом народів, що буде остаточною розправою з більшовицьким режимом, імперіалізмом і системою.

Революційна стратегія ґрунтується на тому, що поміж більшовизмом, режимом і системою, більшовицькою державою-тюрмою з одного боку і поневоленими народами, їхніми масами і людиною, з другого, існують глибокі й гострі суперечності, які проходять через ціле життя. З них у безперервному ланцюзі постійно зроджуються зударі і конфлікти, тому стан негаслої боротьби триває. Стратегія революції діє в обставинах тих непримирених суперечностей і конфліктів, вона спрямована на мобілізування, організування революційної енергії мас, щоб так її зосередити й покерувати її дією, аби безупинним і систематичним нищенням позицій і сили ворога довести до остаточної його розтрощення.

Революційна тактика спрямована на використання і підсилення усіх процесів, які послаблюють і розкладають ворога, всіх внутрішніх конфліктів і суперечностей у його таборі. Революційна дія ступнево підриває сили і позицію більшовицького режиму, утруднює і все більше унеможливорює йому послуговуватися народними масами, як своїм силовим знаряддям.

Остаточна розправа, загальне революційне повстання народів прийде тоді, коли революційне закривізування найширших мас народів, поневолених в СРСР, дійде до такого ступеня, що в час ініціативного виступу — удару організованої революційної сили по більшовицькому режимі — ті маси вже не будуть його покірним знаряддям, ані пасив-

ними глядачами, і стануть на боці активної революції. Таких огнищевих виступів-вибухів може бути багато, аж поки вогонь загального революційного повстання не охопить народних мас.

Загальне повстання, як остаточна розправа з більшевизмом, може прийти й тоді, коли більшевицький режим змобілізує для своєї мети маси і поставить їх під незвичайні утиски (напр., війна).

Наша визвольна концепція — це спільна революційна визвольна боротьба всіх поневолених більшевизмом народів. Ми розраховуємо на їхню активну участь у боротьбі, на їхні організовані революційні сили та на революційні потенції широких мас тих народів. Наша революційна політична праця великою мірою спрямована на те, щоб пробуджувати й активізувати революційну енергію інших народів, наших природних союзників, щоб допомагати у формуванні їхніх організованих революційних сил та мобілізувати до боротьби їхні народні маси.

Інший, так само важливий момент — це творення спільного фронту, поширювання ідеї спільної боротьби, пробуджування серед інших народів свідомості, що лише через неї веде дорога до їхнього визволення, утвердження віри в силу й перемогу спільного визвольного фронту Антибільшевицького Бльоку Народів. Із великої, розпорошеної і розбитої революційної енергії поневолених більшевизмом народів маємо творити одну могутню, скоординовану силу, свідому своєї непереможності, плянову й однозгідну дійову силу в боротьбі.

Найважливішими передумовами успішного розвитку революції і її перемоги в загальному повстанні є наявність і дія організованої революційної сили, як організатора й авангарду революції — революційна мобілізація й активізація мас народів антибільшевицького фронту; плянова революційна стратегія, спільний організований фронт в актуальній революційно-визвольній боротьбі АБН.

Сторонні сили та міжнародна політична кон'юнктура можуть мати значення допоміжних, але не вирішальних сприятливих чинників. Беремо їх до уваги в такому розумінні й використовуємо їх, але відкидаємо всякі орієнтації на сторонні сили чи зовнішню кон'юнктуру, що вони самі принесуть визволення і що досить обмежитися вичікуванням їх і пристосуватися до них.

Відкидаємо еволюціоністські концепції, які розраховують на те, що під зовнішнім натиском чи під натиском внутрішніх сил СРСР буде так еволюціонувати, що з того прийде визволення. Під примусом ззовні чи зсередини більшевицький режим може йти тільки на тактичні маневри, тимчасові поступки, граючи на зволікання.

Всякі поступки і тактичні відступи режиму використовуємо для посилення революційної дії, але визволення здобудемо лише революцією, тотальним знищенням більшевизму, власними силами поневолених ним народів.

Осередньою силою у визвольній революції народів є Україна.

Д-р Дмитро ДОНЦОВ

НА СКРИЖАЛЯХ ІСТОРІЇ

БРАТЕРСТВО ДУХУ

*»Прочитайте, щоб розкрились
Високі могили
Перед вашими очима...«
Т. Шевченко*

Україна — в осередку велетенської історичної завірюхи, що має вирішити про дальше існування цілої християнської цивілізації. Там же, над нашим Дніпром, вирішиться питання, чи здобуде собі Україна втрачене право первородства на Сході Європи, чи ні?

Залежить це від того, які люди, якого формату й духу підіймуться до великого завдання вивести свій нарід «із тьми, із смраду, із неволі». Цьому питанню, якого часто не розуміють наші земляки, надають великого значення москалі.

Вагу цього питання дуже добре розуміє Кремль. Його агенти — явні й ті під жовто-блакитною маскою — роблять все можливе й неможливе, щоб утримати наш нарід у стані обезголовленої нації рабів. Щоб ні ідейно, ні політично не були ні наш нарід, ні його еміграція очолені людьми одної, безкомпромісової ідеї, людьми волі й характеру.

По цей і по той бік залізної заслони йде безугавна боротьба між двома таборами в нації. Перший — це табір традиційної української думки, правди і чину. Другий — це ті, які втомилися, яким обридло блукати в пустині до далекої землі обіцяної. Яких тягне вернутися до Єгипту. Яким уже брак сили двигати на охлялих плечах тягар великої ідеї, які нездібні вже до безперервної напруги волі; в чийх серцях вже гасне вогонь віри у свою правду і в своє право, які — як жиди з Мойсеєм у пустині — поробили собі ідолів, розбиваючи лоба в поклонях перед ними, запобігаючи ласки сильних — хоч би часово — світу цього; думаючи вижебрати чи вишахрувати якусь Україну, все одно яку дадуть — «хоч пів дулі, аби під самую піку!» — червону чи рожеву, «усучаснену», з печаттю того чи іншого інтернаціоналу. Україну, в якій панувала б така чи інша »зайдократія«, у якій панували б близькі чи далекі чужинці. Очевидно, за посередництва рідних Квіслінгів-Швейків, як »репрезентантів народу«. Ідеалом людини-провідника, який ці »репрезентанти« хочуть накинути нам і в політичній, і в іншій літературі — є тип політичного маклера, крутаря і спекулянта. Всіма силами намагається цей табір знищити всі наші історичні традиції, а особливо традиції нашого провідництва, заповіджені нам ста-

рим Києвом і Козаччиною. Особливо осоружний таборові політичних спекулянтів відомий нам із Шевченка дух »прадідів великих«, дух стародавнього лицарства України, який у вогнях війни й революції знову спалахнув на нашій землі.

Сліпі не бачать, що тільки люди такого духу, тільки їх братерство з'єднає націю у великій ділі. В своїй промові з'ясовує Тарас Бульба, як постало братерство лицарства Низового Запорозького; повстало воно в найтрагічнішу й, здавалося, найбезнадійнішу добу нашої історії, коли Україна, зраджена всіма, лишилася без проводу: »Ось у який час подали ми собі руки на братерство. Любить батько дитину, любить мати дитину, любить звір свою дитину. Та поріднитися душею, а не по крові, зможе тільки людина«. Низове товариство подало собі руки, як люди однієї душі, одного духу.

Вони, по крові, рідні були землякам своїм, по мові й по релігії теж, але — різнилися від них духом. Перші дбали »тільки про те, щоб були в них скирти хліба та табуни коней« та щоб у льохах були вина й меди. Низовики ж дбали про інше — про »честь і славу«, про те, щоб їх в обороні »краю веселого й миру хрещеного« — в степу здобувати. Перших зве Тарас »плугатарями, гречкосіями, бабіями«, — своїх зве »лицарями«. Дві породи людей різного духу.

Що могло єднати в спільній акції людей такого різного духу?

Як братерство духу єднає людей, так брак цього братерства — роз'єднує й найкращих приятелів. Коли київська молодь уперше ознайомилась із поезіями Шевченка, пише Костомарів, то »муза Шевченкова ніби роздерла завісу народного життя. І страшно, і солодко, і боляче, і втішно було заглянути туди...« Заглянути у вічі великого минулого, що його воскресив Шевченко, почути заклик мучеників, що кликали живих до помсти, — було Кирило-методіївцям і солодко, але й страшно, і втішно, але й боляче. Чому? Бо зустрілися люди різного духу. Шевченко — писав Куліш — був перейнятий ідеями гарячого патріотизму »Історії Русов«, сарказм і дотеп бриніли в його словах, коли говорив про москалів; ідея примирення з Москвою — ідея Кирило-методіївців — не знаходила в нім співчуття. Він був »задирливий і нетолерантний« супроти цієї ідеї. Інших вражало таке ставлення, воно було для них »парадоксом«. Їх серцю, блаженному в своїм спокої, під впливом загальноросійської науки й поезії, завдавали рану автори таких парадоксів, якими була повна »Історія Русов«, і Шевченко, вихований читанням псевдо-Кониського, розстроюдив цю рану... Зустрілися люди різного духу: — неприєднаний патріотизм старої України — був для них вже парадоксальним, дивоглядом, а для Шевченка — непохитною вірою. Вони здригалися перед закликом Шевченка до великих поривів. Він більш завдавав їм. »Неофітів« із його протестом проти деспотизму, Куліш радив Шевченкові не друкувати — пощо дразнити нового царя? »Гайдамаків« — радив причепурити й підчесати,

зробити «більш гуманними», щоб не разили смаку читачів, не сколихували їх «блаженного спокою».

Люди різного духу — й пішли різними шляхами: Шевченко на заслання, Куліш — на свободу. Шевченко «карався, мучився, але не каюся», Куліш відразу ж покаюся і каюся далі, так, що навіть з-під пера царського жандарма дістав признання, як людина «спокійна й не небезпечна». Куліш вирікся ідей молодости, Шевченко — зберіг свої ідеї до кінця, горів немерклим смолоскипом до смерти. Нема нічого дивного, що Куліш мусів напасти пізніше й на Шевченка, і на його ідеї. Люди різного духу — мусіли розійтися, хоч нібито й єднали їх спільне завдання, спільні ідеали молодости. Бо й що могло лучити їх.

Видавана московською мовою «Кієвская Мисль» так описувала одну сцену в переддень відбуття військового українського з'їзду в Києві 1917 року:

«Сильно гудів із дзвіниці Софійського собору дзвін «Рафаїл»... Уся площа, яка вже потопала в сумерку вечора, представляла незвичайний вигляд. Десятки народу заповнили її... У стіп самого пам'ятника Хмельницького відслужено молебень. Український полк гетьмана Богдана, як одна людина, впав на коліна. Стала на коліна й товпа. У сутінку блискала щетина сталевих багнетів над головами вояків навколішках... Пристрасні промови... — Брати-українці! Присягнемо ж... — Присягаємо! — Гучно підвелися на ноги... Команда, гучно стало переходити вояцтво... Полилась пісня: «... і докажем, що ми, браття, козацького роду!» На темнім небі засвітилися великі ясні зорі. Виразно відбивався темною бронзовою скелею Богдан на коні з піднесеною булавою... І здавалося, що тисячолітні київські вулиці смутно згадують якийсь давній-давній сон...»

Було це 1917 р., за Винниченка-Грушевського. Але, коли вже Директорія увійшла, в грудні 1918 р., до Києва, «я — пише Винниченко — перед вступом поставив вимогу, щоб ніяких попів не було, інакше я ніякої участі в цій комедії не братиму. По довгих дебатах, мене запевнено, що попів не буде... Але на Софійську площу їх нагнали з усіх церков і монастирів, дзвонили дзвони, блищали ризи, маяли ікони і корови. Я дійсно не взяв в цьому участі...» З таким же обуренням правовірного марксиста нотує Винниченко, як перед тим, у квітні 1918 р., по звільненню Києва від червоних москалів, приїхав на Софійську площу С. Петлюра, «і давай з попами, із дзвонами, з усією декорацією... парадувати» («Відродження Нації»).

Що спільного духом мав цей учень Маркса, і пізніший союзник Мануїльського, з духом пробудженої із вікового сну нації? З тими дзвонами старої Софії, з побожно схиленою юрбою і вояцтвом, що хотіло довести, що й вони «козацького роду», з багнетами зверненими проти Півночі, з грізно піднесеною булавою бронзового Богдана? Зійшлися разом елементи зовсім чужих духом стихій. Не дивно, що й

союз їх неприродний тріснув і розвіявся, що Винниченко, Грушевський і стільки інших — відвернулися спиною і не хотіли згадувати того чудового сну, який вже згадували тисячолітні київські вулиці й мільйони пробудженої нації. А здавалося мета була однакова! Ідеал ніби той самий! І — люди одної крові! Та різного духу... козацького і плебейського.

Подібно було і в Галичині. І там бачимо два табори. Один із них Франко картав за «брак правдивих характеристик, за дрібничковість», за «тісний матеріальний егоїзм, дволичність»; картав як «расу сентиментальну, без гарту й сили волі, таку родючу на всякого роду ренегатів і перевертнів», расу «роздарту сумнівами», «дрібно, мізерне кодрло, рабів в душі»... І другий табір, з якого вийшли в 1914 р. Січові Стрільці, а в час між двома війнами — Біласи й Данилишини. Що спільного духом мали між собою ці два табори однієї нації?

Ті гурти, правлячі верстви, аристократії — були сильні, яких лучив твердими нитками спільний дух, спільне поняття чести, того, що випадає, а що не випадає, спільні нахили характеру, спільні емоції, однакове реагування на світ і людей та їх вчинки, спільне поняття про «добро і зло», шляхетне і плюгаве, — не «програма», не «ідея», а їх внутрішнє довго й завзято коване молотом дисципліни і спільних зусиль — внутрішнє «Я». Де цей дух віє — міцно і незалежно стоять ці гурти. Де цей дух меркне, або гаситься ворожим йому духом, дістає домішку чужого духу, — там ці гурти розкладаються і гинуть. Не програми, не ідеї тримають їх. Єднатися між собою мусять люди, — як сказано в Євангелії, — які не зовнішньо, а в «серці, по духу, а не по букві» якого одного закону, лучаться разом (До Римлян, 2, 29). Хто ж, «називаючись братом», лишається «лихоїмцем, злодієм, або болвохвальцем», лишається чужим духом, — того треба, як «лжебрата», «ізвергнути з вашого середовища» (І, до Коринтіян, 5, 11-13).

Люди духу рабського і духу вільного — завжди ворогуватимуть між собою (До Галатів, 4, 29-31). Ворогуватимуть лицарі із бабями і «периноспалами»; Шевченки — з Кулішами; ті, що молилися Богові коло бронзового Богдана з багнетами в руці — з Винниченками; люди визвольного руху — з панегіристами нового божества — голоти; люди віддані «серцем і духом», не по букві лиш по своїй думці та ідеалові, — із «злодіями й болвохвальцями», що з моди чи для інтересу клянуться на букву якоїсь науки, — раби душею і думкою.

В наші часи, коли світ все більше підпадає владі диявола, єднатися можуть, і повинні, між собою тільки люди однакового духу, суворо провіривши добір таких, і суворо відкинувши на бік усяку, чужу їм духом, нечисть. Без такого добору, не об'єднається у спільнім зусиллі ніколи і нація наша. Селекція людей одного духу — перший крок до об'єднання нації по через голови «крутіїв, балвохвальців» і зрадників... [...]

НА СТАРОКИЇВСЬКИЙ ШЛЯХ

*Нести в майбутнє вогневий напій,
що ним минувшина жила й мліла.
(Зеров)*

Ні один слов'янський народ не пишається таким повним містики містом, такого велетенського впливу, культурного й релігійного, на всю Слов'янщину, як наше Вічне місто — Київ. Відомо, яку він роль грав у наших старім письменстві князівської і козацької діб. Та десь у другій третині минулого віку Київ поволі втрачує своє значення в нашій поезії, прозі, науці, взагалі в свідомості живучих поколінь. Виглядало, що ми забули його значення як міста-світоча, міста-маяка, культурно-політичного смолоскипу, що вказував Україні її історичний шлях.

Історик (М. Грушевський) писав про це: «В другій половині минулого століття наша громада рішучо затратила почуття безпосереднього зв'язку з киево-галицькою добою, яку ще живо відчували люди 1820-1830 рр., як Максимович, Бодянский, Костомарів. Ті зверталися до князівської доби, як до живих безпосередніх прецедентів пізнішого українського життя. Вони повні були пієтизму і навіть ентузіазму для великого діла, довершеного нашими предками X-XIII віків. Вони чули їх спадщину в нинішнім і перейняті були гордою свідомістю свого зв'язку з нею».

Для чергового покоління головне зацікавлення перейшло на етнографію. «Старовинна Україна відійшла на другий плян». Наступні покоління інтересувала вже не так «стара українська культура, історія, письменність», як «фолклор та народне мистецтво. Поза суспільним ужитком фактично залишався багатий круг мотивів, ідей, інтересів, що наповняли наше життя і творчість щонайменше півтисячі літ, якраз дуже інтенсивного розвою, повного моментів високолюдських, високоідеальних, глибоковихихних, коли наше суспільство жило життям і ініціативним, повним, національним у цілім значенні слова, відчувало себе рівнорядним членом колективу християнських народів, що несе на собі оборону християнської цивілізації від поганства, повне було гордовитої свідомості своєї гідності». В XIX стол. «все це вже не будило інтересу, не оживляло енергії, не заповняло світогляду, збивалося мертвим капіталом у нашій добі». Не була включена «велична спадщина старої доби до живого змісту нашої національної культури».

Так писав цей історик (перед тим як пристав перш до українського соціалізму, а потім до московського комунізму). Виглядало, ніби останнім поколінням відібрано історичну пам'ять. Так буває іноді з одиницями, коли по якимсь травматичнім випадку людина забуває, хто вона, звідки і т. п. А коли це стається із членами національної збірноти, вони забувають, «чиї сини, яких батьків».

В наші часи під московськими впливами ця забудьковатість виродилася у явну ворожнечу і до старих релігійних традицій (Винниченко — «Відродження нації»), і до його традицій культурних (М. Шаповал, який уважав традиції старого Києва — традиціями «розбійників»), а новочасні наші антитрадиціоналісти дивляться, як на вузький провінціалізм і на київську Св. Софію, і взагалі на блискучий дух нашої київської і козацької давнини. (Провідник українського швейківства п. Шерех-Шевчук).

І ось на тлі цієї еволюції й на тлі страхіть останніх літ, спостерігаємо два цікаві явища. З одного боку, вже в XIX стол., а головню почавши з 20-30-их рр. нашого століття, бачимо збуджене зацікавлення старокіївською добою, її ідеалами, її життєвим стилем, — на Україні й на еміграції. З другого ж боку, заїло починає нищити Московщина все те, що виглядало на далекий відблиск, на промінювання, на сучасній Україні, далекої соняшної епохи старого Києва.

Перший факт, зворот уваги до київської старовини, виявляється не тільки в літературі.

Бо вже державний знак незалежної України — Володимирів тризуб — узято зі старого Києва. Ще перед тим учені й письменники знову зацікавлюються нашим вічним містом. Вкінці минулого століття засновується Наукове Товариство Нестора Літописця для дослідів княжої Русі (В. Антонович, О. Левицький, Каманин). Тоді ж починає виходити «Київська Старина», багатюща скарбниця для вивчення історії старої київської України. Постає Т-во Охорони Київської Старовини (Павлуцький). Лукомський відрегує стару архітектуру Києва. Нарешті, під впливом В. Антоновича та його учня В. Щербаківського, також В. Данилевича, закладаються підстави для студій праісторичної минувшини нашої землі, ще перед варягами. Вони розвивали тезу, що український нарід уже від тисяч літ сидів на своїй землі й усе, що відноситься до її історії чи праісторії, відноситься й до історії нашого народу. Крім Щербаківського, велику працю (на жаль, ще недруковану) присвятив тим далеким часам Павло Крат.

Таке саме явище спостерігаємо в політиці. Я вже згадав про тризуб, а перед тим, у 1900 р., перша новітня революційна українська партія РУП, в маніфесті М. Міхновського («Самостійна Україна») нав'язувала — «через Мазепу і Хмельницького — до традицій старої Київської і Галицької Русі». Нарешті, спостерігаємо цей самий зворот до старого Києва і в нашій новітній письменстві — в поезії і прозі останніх 25-30 літ. Київ, повитий густим серпанком віків, якого здвигнення губиться у глибині легендарних часів, символ могутності нації та її історичної місії, знову встає із забуття, з руїни віків пишним цвітом і в давній величі в авторів нашої нової літератури. Його ім'я в ній появляється все частіше. Відживає його староварязький непогамований і гордий дух, у вічній погоні за сліпучим маривом далекого ідеалу. На тлі нашого письменства XIX і чергового століть, аж до першої світової війни, це було цілковитою новиною.

Це був один факт, а ось і другий: Якраз у цей час, заїло, уперто й систематично починають москалі руйнувати старий Київ. Стерти з лица землі хочуть усі його пам'ятники, знищити всіх німих свідків його давньої величі, коли то в порівнянні з ним, глухою, підбитою, закутою, провінцією животіла колиска майбутньої Московщини — Суздальщина.

Вже в 1169 р. Київ і його церкви руйнує суздальська орда Андрія »Боголюбського«, ще перед тим, як його руйнувала татарська орда в 1240 і 1483 роках. Царат нищив як умів залишки старого Києва, але найгрунтовнішу руїну нашої столиці вчинив червоний московський царат, який знищив: пам'ятник на місці колишньої церкви св. Ірини, Ярославової жінки; замкнув Собор св. Софії та Лавру Києво-Печерську. Пізніше агенти Москви, Павло Постишев та Мендаль Хатаевич, впродовж одного 1934 року обернули в руїни Михайлівський монастир з XI стол., пограбували образи, царські ворота, Братський монастир на Подолі з його величезною книгозбірнею, Собор Великого Миколи, Стрітинську церкву (всіх скорблящих радість), церкву Різдва Христового з XII стол., Михайлівську браму, церкву св. Петра й Павла на Подолі, Трисвятительську церкву з XII стол., Аскольдову могилу, Успенський собор з XII стол. і т. д. Оці дані, що їх зібрав у 1943 р. голова міста Києва Л. Хворостівський, свідчать про якусь спеціальну ненависть червоних москалів та їх різноплемінних попихачів до величі й слави нашого Києва.

Другий самовидець так описує руйнацію Києво-Печерської Лаври: »О пів до другої вночі вдерлася до монастиря озброєна юрба — большевицькі вояки, учні советської старшинської школи. Цілий монастир оточено частинами з кулеметами. У світлі воскових свічок заблищали бриланти на дорогоцінних церковних речах, подарованих монастиреві вірними. У нічних грабіжників загорівся дикий розбійницький інстинкт. Вони кинулись на старовинне, вишите перлами покривало, що розірвалося на шматки і перли покотилися по підлозі. Грабіжники накинулися на них і почали напихати ними кишені. У цих бездонних кишенях зникла також велика кількість інших цінностей. Голови большевицької судової Палати лазили рачки довкола і збирали шляхетне каміння з підлоги. Що не змістилося в кишенях, грабіжники кинули на тягарові автомашини. Цінні святощі монастиря скидано на купу. Серед купи золота й срібла, плятини, бриланти і перли, лежали брилянтові ризи з чудотворним образом Успіння Пресвятої Богородиці, найвищою святістю монастиря. Пограбовано старовинний золотий хрест Богдана Хмельницького, вагою у шість кілограмів. Червоноармієць кинув його на переладоване авто і притоптав чобітьми. Кілька днів пізніше большевики пограбували монастирський скит і, разом із скарбами, забрали з собою сімдесят ченців. Лавру замкнуто, а на вході дано напис: »Релігія — опіум для народу« (»Нац. Трибуна«, ч. 7, 1949).

Яка була причина цієї диявольської руйнації? Не була це тільки боротьба з церквою і релігією, бо на Московщині подібної руйнації не проведено. Зрештою, що спільного з протирелігійним походом має перевезення до Москви гробівця великого князя Ярослава Мудрого? Та й суздальський князь Андрій, який пограбував київські святині майже вісімсот літ тому, не був ще комуністом. Отже, не тільки боротьбу з релігією мали на меті й сучасні варвари з півночі, нищивши старий Київ, а й щось інше. Їх мета — змусити нас виректися свого й забути про все, що нас від них ділило; щоб ми всюди, замість наших святощів, поставили подоби московських ідолів; щоб не згадували про нашу колишню велич; щоб нам відбити пам'ять про славу давнину.

Тому якраз пишні будови, церковні та інші, старого Києва й муляли очі Москві. Як щось, що вічно пригадувало нам про дві речі: про велич нашої старої культури, про нашу політичну силу й про те, наскільки ця наша культура цілковито інша від тої, яку називали своєю москалі. І ще про щось нагадували ті живі, мовчазні свідки нашої слави: що не Суздаль і не Москва, а наш Київ був тоді паном і володарем великих просторів Європи, від Новгороду до Волги і Тмутарокані. Дух предків, що вітав над тими пам'ятниками, так само міг окрилити новою силою нащадків, як дух старої козаччини, що вітає над руїнами Суботова й Батурина, окрилений Генієм Шевченка, або Гоголя, якому здавалося, що в нім гарцювала душа предків... Вбити цей дух у сучасниках нащадків, рокованих на рабів північними завойовниками, ось була провідна ідея Павлів Постишевих і Манделів Хатаевичів, коли вони, способом незнаних найдикішим народам, робили погром старого Києва.

Треба було знищити легенду: одним — легенду великого християнського міста, міста, де мандрував апостол Андрій; другим — маєстат великого й старого культурного осередку східньої Європи, в чийм блиску меркли марні імітації Суздаля і Москви.

І не треба думати, що матеріялісти-большевики не прив'язували ваги до тих наших стародавніх легенд! Прив'язували, і то більше, ніж теперішній «прогресивний» український світ. Є стара київська легенда про Михайлика, оборонця Києва. Як облягали погани Київ, зажадали видачі лицаря Михайлика. А як кияни лагодилися вже його видати, вийшов він сам невидимий із Києва, забравши із собою Золоті ворота. Заповів, що потім прийде другий, фальшивий Михайлик Київ дощенту руйнувати, а тоді аж вернеться правдивий Михайлик, коли схаменуться кияни, та й буде їх рятувати.

Чи відома була большевикам ця легенда, не знаємо. Та коли в 1920-их роках плюндрували вони Києво-Печерську Лавру, то цією операцією керував червоний комісар, пізніше прокуратор, якого прізвисько було Абрамович, але який прибрав собі ім'я Михайлик... Не знаємо, чи відомі були большевикам легенди, зв'язані з Михайлівським

монастирем і собором, збудованими ще перед св. Софією в XI стол. на честь патрона Києва Архистратига Михаїла, сила якого стояла на сторожі незалежності України. Та лишивши св. Софію як музей, большевики висадили в повітря Михайлівський собор — якраз його, патрона й оборонця Києва.

Довгі роки по зруйнуванні цієї святині, цей день відзначали, як день смутку й жалоби, в християнських храмах у нашій Бесарабії (тоді під Румунією), а в нехристиянських — як день радості...

Легенда говорить, як довго стоятиме цей собор у Києві, так довго буде вільною нація. Тому, хоч не раз його руйнували погани, то зараз же реставрував його якийсь князь чи гетьман, востаннє — Іван Мазепа. Тепер большевики його — чомусь якраз його — висадили в повітря. Може майстри чорної магії, що ведуть руйнацію нашої християнської цивілізації на спілку з большевиками, знають християнську символіку старого Києва та її роль в житті нашої нації? Як знав цю символіку суздальський Андрій, який пограбував Вижгородську Божу Матір, знану тепер під фальшивим ім'ям Володимирської?

В усякім разі, нищивши рештки старого Києва Москва проти своєї волі доводила, що Київ і його пам'ятники, ціла його культура і дух — Москві чужі, не свої; що із старого Києва — його камінною мовою — промовляє дух чужої москалям нації, ворожої їм, а може бути колись знову грізної і небезпечної для Півночі. Дух старого володарного Києва руйнувала й руйнує червона Москва, знаючи, що в цей переломовий етап віковичного змагу Москви з Києвом за права первородства, за першість на Сході, треба їй насамперед зламати дух нашого Вічного Міста.

Інтуїтивно збагнули це, цю небезпеку, найкращі з покоління між двома світовими війнами на Україні. Саме в часи цього змагу з північним наїзником, інтелект і серце того покоління, мов соняшник до сонця, повертаються і пнуть вгору до нашого Міста. В авреолі столиці відновленої держави Дніпровської, в терновім вінку жертви нової Батиевої навали, в гаморі боїв, — Київ із його Володимировим тризубом стає для того й наступного покоління знову безсмертним символом національної гордості, величі й незалежності. В нім — усвідомив собі інтелект нації, що борючись за Київ, ми боремося проти того самого ворога, проти степових варварів, за ту саму нашу правду, що й лицар Михайлик, що в нім, у древнім і вічно юнім Києві, знайде й нова воююча країна силу й гарт духу, без якого не встоятися проти нових поган. Так відбувся в нашій поезії поворот до Києва, як до цілющого джерела нашої національної сили; як носія історичної місії України на межі християнської культури.

В моменти прозріння, надхненним словом згадував про наш Київ Микола Гоголь, який писав до М. Максимовича в 1834 році:

»Уяви собі, я теж думав — туди, туди! У Київ, у старий, прекрасний Київ! Він наш, він не їх... Чи не так? Там або навкола його відбу-

валися дії старовини нашої«... В такі моменти прозрівання, йому, задивленому в сліпуче сяйво історичного Києва, видавалася Москва — «старою грубою бабою, від якої, крім щей та матерщини, нічого не почуеш»...

Джерело всього героїчного й сильного, як у нашім теперішнім житті, так і в письменстві, завжди знайдемо в Шевченка. Отже не дивно, що й поворот новітньої нашої поезії до старого Києва знаходить у ньому своє джерело. Шевченко був наскрізь перейнятий духом старокиївської культури, її релігійною містикою, її лицарсько-наїзницьким духом, якого відблиск заяснів знову в оспіваній ним козаччині, — на решті її літературою. Він майже напам'ять знав псалми, зачитувався у Патерику печерським, у Євангелії, в біблії. Не дурно Драгоманів, який ніколи не міг дорости духово до автора Кобзаря, який з упертим туподумством обмеженого «прогресивного» і «вільнодумного» професора картав Шевченка за фанатизм його віри й за героїчну національну романтику, писав про нього, що «в основі своєї творчості Шевченко лишився біблійцем аж до смерті».

Знайдете в нього великий піетизм до Києва, який із його церквами й лаврами саяв у його поезіях блискучим маяком на чорнім тлі моря житейського тогочасної України. В прозі згадує він наш «старий, древній Київ», його «нев'янучу красу». Уявляє собі його раз, як сивобородого дідугана, який проповідує Євангеліє здивованим дикунам, раз як «богатира, закутаного в міцну броню, з осувореним серцем ваяряга, на сторожі нашої землі і самим Богом заповідженої святині». Бачить у нім гармонійну сполуку двох наших національних стихій (подібно як Максимович) — християнської і воїницької. Коли оглядав Печерську Лавру та її краєвид, їх лінії й тони нагадують йому «могутні акорди Гайдна». З Києвом в'яжеться в поета образ чогось прекрасного, чистого, сильного і величного. Перекладає «Плач Ярославни», і навіть коли бере за тему несимпатичного йому ще поганина князя Володимира, малює його образ майже привабливий у своїй грізній динаміці. І мова його стає тоді адекватна до виразистої і сильної мови старокиївських літописів:

Не із Литви йде князь сподіваний,
А із Києва туром-буйволом,
Іде веприщем за Рогнідою
Володимир князь со киянами.
Прийшли і город обступили
Кругом, і город запалили.
Владимир князь... убив старого Рогволода,
Потя народ, княжну поя,
Отіде в волості своя,
Отіде з шумом.

Образ страшної сили, неначе якоїсь бурі.

З нових поетів покоління 1920-30 рр., покоління війни, революції і державної самостійности, оспівує Київ Юрій Липа:

Що над нашим ланом
Тільки Київ паном!
Ой і славен Київ
Та по всій Україні
І на цілий світ
Від віку й по нині
І до кінця літ.

Це з його варіанту на старокиївську легенду про шевця Кожум'яку, що зборов страшного смока, який Києву загрожував. Друга ним переспівана легенда — про св. Софію Київську, що —

Будувало її дванадцять лицарів...
Що збудують — день лише, — й
Земля проглине...

І звернулись лицарі до Матері Божої, а тоді:

Сталось чудо велике одної ночі,
Вийшла з землі рано
Софія осяйна,
Вийшла, засліпила людям очі...

Мабуть, відгомін титанічних зусиль народу здвигнути свій храм і державу, наражені на безнастанні удари стихій.

Сильний вірш Липи на честь західнього бастіону Києва, другого осередку старокнязівської України, на честь города князя Льва:

Могутен став він на земному лоні
І повен пихи голосу підніс;
На степ подільський, буковинський ліс
Зорять копця зіниці ясні й сонні,
Юр молитовно звів свої долоні,
В сільветах веж церковних біль завис,
Бо в місті пишному поломаний є кріс,
У місті Льва — забави вітрогонні.
Ви, що живе, луно десятиліть,
Ви, Янова хрести, Личакова берізки,
Почуйте голос і страшний і близький,
Так мовить Бог наш... Знайте і мовчіть!
Збудую тут твердиню в вічному гарті,
Як камінь гордощів,
Як камінь, що на варті.

Сильний образ колишньої величі Львова, яка вже іскриться і горить у мріях і крові нового покоління.

У Є. Маланюка, Київ — це »степова Александрія«, у якій »кував державну бронзу кремезний варяг«. Поет вірить, що перестане бути Україна красно-безсилою Елладаю:

Не лагода Еллади й миломовність...
Міцним металом наллята безмовність
Короткий меч і смертоносний спис!

Щоб »на понтійським суходолі« наші власний Рим кордони зазначив;
щоб »поруч Лаври станув Капітолій«. Київ, як новий Рим. Нині мішається з Бог зна колишнім. Ось Київ 1917-18 років:

Поховалась залога. Мов вимерло місто.
За чернігівським обрієм гул від гармат,
Знов навала. Знов Суздаль насунувся, нищить
Спогад тисячоліттів — в Софії стрункій,
Що поблідла, але ще ясніше, ще вище
Вознеслась як молитва в блакиті.

Поет хоче, щоб коло св. Софії з'явилися ті, що її будували й боро-
нили, щоб почути в жилах їх кров:

Щоб в чорний час зневаг, насильства й муки
Враз вовком кинутись, наллять залізом руки
І кров'ю ворога жагу свою зросить!

Правдивим Бояном старого Києва є Олекса Стефанович. Він чудово
вглибився у прадавні часи нашої історії, коли слава дзвеніла в Києві.
Змальовує головну билинну постать старокиївських богатирів Володи-
мира князя — Іллю Муромця:

В пустелі безлюдній встаєш на дорозі укрутній...
Укопано стали сталеві копита коня, похмурий, безрухий,
Мов з муру ти викут, могутній!

На сторожі рідної землі. І в цього поета сучасне зливається в уяві
з давноминулим:

Те, що творилося тут перше,
Те саме твориться тепер:
Колеса, ноги і копита —
Без переліку, без числа,

і гуде українська земля —

Тратована і бита, як і колись вона гула,
І стугонять степи і стогнуть,
І дні здригаються у дроготах тривоги.

Те, що було в давні роки, те саме було й торік, позаторік. І як тоді
гонив печенігів із нашої землі Муромець, так і тепер мусить це робити
проти нових орд новітній богатир, щоб рушив —

Сурмлячи в простір,
Давно вже рушити пора
Твоя дорога — тільки просто,
Лиш просту лицар вибира.

Занурюється в князівській старовині й Максим Грива. Хто ми? Ми нащадки вояків варязького Києва:

Та ж то ми на вратах Царгороду
Залишили донині цяхи,

— легенда про князя Олега, який на знак перемоги прибив свій щит на брамі Царгороду.

О. Ольжич в одній поезії згадує половецький похід князя Ігоря й битву на Каялі. Ті самі образи мерехтять йому й нині.

Давнім трунком, терпкістю Каяли —
Ці і кров, і смерть.
Небо — княжі київські емалі,
Небо знову — твердь.

Як Ігореві вої, вдивляється поет «в безкраї степи», щоб як далекі предки — «жити повно, широко й скоро, і урвать як спів». Так як зробив він сам і многі з його сучасників.

З циклю «Київ» М. Щербака:

Тут вічність гомонить. З імлі віків
Здіймає слава соколині крила!
Тут Кий ходив, Богдан полум'янів,
Тут Симона земля благословила
На бій за волю!
... Тут плив народ — о, хвиле гомінка!
До брам, до світла древньої Софії...
Хрещатику! Було нераз, нераз
Ти весь здригався, сповнений тривоги
Ти скреготав від гніву і образ,
Коли чужинця забруднілі ноги
Тобі давили груди.
...
Хрещатику! У клекоті віків
Тебе Вкраїна кров'ю охрестила!
Щоб ти гримів, щоб ти сіяв і цвів,
Щоб слава в небо підіймала крила.

Леонід Полтава в поемі «Нестор» пише гімн Дніпрові й Києву, що стояв «на пострах торкам і хозарам»; місто — «несковане й крилате».

Глибокодумний, на жаль, напівзабутий, поет М. Філянський, писав колись про Київ:

Ще скарб віків не весь прожито,
Ще видно кін колишніх дій,
І днів твоїх тавро не змито
В останках каменю і мрій.

Хай на нових твоїх оселях
Краса — без рідної канви,
Хай перед генієм Растреллі
Юрба не хилить голови;

Хай степ, в буденний сум повитий,
Скував потомлені уста,
І шлях святих твоїх, Славуто,
Тернами весь позароста...

В час невідомий, в час нежданий,
Ти знов розімкнеш свій язик.
Натхненим словом осіяним
Колись недаром Первозванний
Зорю Землі своїй прирік!

І навіть молодий Тичина, коли ще не пішов шляхом зради, писав про наше Місто:

... Десь в небі плинуть ріки,
Потужні ріки дзвону Лаври і Софії!
Човни золотії
Із сивої-сивої Давнини причалюють —

Човни золотії.
З хрестом
Опромінений
Ласкою Божою в серце зранений
Виходить Андрій Первозваний.
Ступає на гори:
»Благословенні будьте гори,
І ти, ріко мутная!«

Уляна Кравченко вірить, що Київ стоїть »під покровом Пречистої Діви«:

О, ні! То не блакитний міт,
ні казка опалева, —
то справді Дія,
то так було!
Тоді-давно Вона, Марія,
Та мати Божа й неба королева,
Взяла і Київ наш, і нарід наш
під свій покров.
І нині —

хоч ворогів насила
 весь край руїною покрила,
 Вона вітає там —
 в Акрополі — зруйнованій твердині
 на сторожі стоїть...
 Її любов і досі зберігає нас...
 . . . . .
 У вірі радісній
 живучости народу — тайна.
 Не поглитив нас татарин,
 Не поглитить і нащадок його...
 Тремтить над Києвом ще блиск заграви...
 Настануть знов дні розцвіту Держави
 . . . . .
 Як в днях могутности і слави!

Гамором старокиївської минувшини і нашої сучасности сповнена поезія Веретенченка. В поході нової орди бачить він і чує, як »коні ржуть, татари йдуть, стогне земля; живих в ясир беруть, трупом стелять путь«. За цим видивом відживає містика старого Києва, над яким — »в золотому авреолі сяє Божа Матір«.

Повна цієї містики й поезія Юрія Клена. Бачив він і чув у 1918 році, як у Києві знов гудуть потужні дзвони:

В Михайлівськiм i Святiй Софiї...
 I дiйснiстю стає, що жило в мрiї.

Бо це ж здійснилися лише »старі, припалі пилом заповіти« старих князів. Як і тоді, так і тепер:

На гострій грані двох світів
 Ми непорушно муром стали.
 В запеклім герці двох стихій
 Ми завжди жертвами лягали.
 Колись... загинули, не полишивши слід,
 I дикий печеніг, i дикі обри.

Так буде й тепер!

Десь там горить священне Місто
 Шпилями гострими дзвіниць,
 Це мов троянда золотиста
 Розцвітла в заграві зірниць.

До цього міста, де св. Софія росте легендою в блакить, ми ще прийдемо:

У такт рокам гуде наш крок,
 Ми йдем... Ми ростем! Ми будем!

Не могла й на чужині забути про свій »трагічний, у боях ранений Київ« і Олена Теліга: рвалася до нього, як до сонця. Сильні поезії М. Зерова присвячені Києву, надихані непохитною вірою у його воскреслу славу:

На синіх горах загадався, спить,
Замріяний золотоголавий.

Недовірки казали, що вже »не вернеться щаслива мить його буяння, цвіту і держави«. Та поет перестерігає:

Мандрівче, тут, на пісках стань!
Глянь на химери бароккових бань,
На Шеделя білоколонне диво.
Живе життя і силу ще таїть
Оця гора зелена і дрімлива,
Ця золотом цвяхована блакить!

Другий вірш, »Князь Ігор«, ніби переспів, ніби виклик сучасника займанцям:

Князь Ігор очі до зеніту звів
І бачить сонце під покровом тьмяним,
Далека Русь за обрієм багряним
І горе чорний накликає Див.
Та не зважає князь на віщий спів:
»Нум, русичі, славетні дні спом'янем!
Покажем шлях кощоям препоганим
До Лукомор'я голих берегів!«
В стременах став, зорить,
А кінь гребе і ловить ніздрями
Далеку вогкість Дону.

Геніяльно-сильний вірш П. Филиповича — про »Мономаха«, який —

Дивився з вежі
На темний бір,
Там слід ведмежий
І вовчий зір...
Бичача шия,
Мов камінь крик.
Не Візантія, —
До степу звик.
Залізна шкіра,
Серце тверде...
Гримить відвага
На всі віки —
Той крик варяга,
Той стиск руки!

Київські мотиви у Босслава:

З отчизни — глум,
У почестях — облуда
Безславить Київ мій
Святий — Москва.

І паралельно горда думка про світову місію нового Києва:

За нами рушать в бій народи,
Ми — рабства гніт зітрем з землі вогнем.

Филипович і Зеров загинули, замучені катами за те, що не пішли дорогою Тичин і Сосюр. За те, що співали славу не новим кощеям, а величі старого Києва.

Києву складає свою присягу П. Гетьманець у збірці «Повстанські марші»:

Стоїш як пам'ятник сторіч
В степах, неначе митар,
А над тобою темна ніч,
... і згубний вітер!
Вір, ми прийдемо! Знову ти
Омолодієш нашим духом
І буднів зоряні світи
Тебе покірно будуть слухать.

В усіх цих поезіях, це вже не Київ провінція, а твердиня, світоч християнської культури, гніздо варягів, оборонців країни і віри. Не дурно свій гімн св. Софії Ю. Клен кінчить спогадом про давню казку:

Ту казку, що лишилася як спомин
Прадавньої забутої пори,
Як у грозі, у блискавиці й гromі
Колись страшну потвору переміг
Святий Георгій в ясному шоломі
І як дракон звитяжений поліг.

Аскетично-бойовий дух старого Києва ясніє і в поезіях Карпенка-Криниці і Бори. В останнього почуття вищости нації, її післанництва, погорда до некультурних північних займанців, релігійна містика, апофеоза войовничого духу, — як і у вищезгаданих авторів є відгомонам життєвого стилю й темпераменту древнього Києва. І все це таке нове в нашій поезії. Андрій Легіт — теж співає гимни Св. Софії і Києву, «великому і святому», «містові сонця», «слова Бога вічному носителеві». Від нього залежить «наше бути чи не бути».

Для М. Вереса — Київ є «слави шлях», осередок духовий «соняшних широт», який вливає у серце віру. До нього вернутись знову — «де нам зірницею іскрить з грозових шат грядучий січень» — січень відновлення держави.

В тім самім зв'язку, з прозаїків, треба назвати Н. Королеву, з походження півукраїнку-півеспанку, яка в «Легендах старокиївських» виворожила перед нами, мов живу, князівську і передкнязівську Україну: з княгинею Ольгою, з Ярославовим двором, зі скитськими скарбами, з тінями Перуна, з апостолом Андрієм, з патроном Києва лицарем Михайликом. Пригадка про давнє, таке подібне до нинішніх часів, коли то «на небі соняшне світло померкло, вітер куряву збив, завили пси, ссарапудились коні, птацтво злітало без пуття». Коли «світлом жовтим, зловісним обляло все живе, обличчя мов у мерців стали. Замість сонця, на небі чорний круг вогненним промінням увінчаний...» Кара Божя киянам за зраду свого патрона лицаря Михайлика. А Михайлик золотим ангелом став на каплиці, що на брамі міській звичаєм довговічним стояла. «Меч золотий у правиці. Змій — ворог лукавий у ніг, на підніжжі слова: вірним будь і в малому, надхнення шукай у великому!» Втратили й оборонця і провідника свого кияни, коли «стали металом студеним серця» тих, що вождя видали. «І доти на київських вежах стоятиме золотий архангел, доки не оживуть студені серця і стане гаслом живим: надхнення шукай у великому». Тоді оживе й Михайлик.

В Королевої поворот до Києва, це поворот до великого й до божественного: архистратиг Михаїл, архангел і воїн.

Навіть такий, зовсім не духово настроєний, письменник як Аркадій Любченко, піддається містичному чарові нашого Вічного Міста. В своїх «Уривках з Щоденника» пише він у 1942 році: «А Київ бував своєю самобутньою красою... Тут і померти я згоден... Дорогий він мені кожною своєю дрібничкою, хожу по нім як зачудований... Мое величчє, мое прегарне, болюче і втихомирливе, трагічне й шляхетне, розтерзане й живуще, вимучене і невмируще, заглиблене в суть життя, якоюсь таємничістю солодкою овіяне, віковичну істину в собі приховуюче, мужнє й ласкаве мое місто, — яснє, земнє і в той же час химернє гніздовище усіх скорбот і радощів, усього сенсу життя й боротьби моїх пращурів і мого народу. Я стою ось перед тобою і почуваю себе перед твоєю величчю малесеньким, непомітним, але ти мені знову даєш сили. Я почуваю, як ти мене знову окрилюєш, я п'ю, п'ю з твоїх невичерпних, життєдайних джерел».

Із заміток із приводу трагічної смерті Дмитра Мирона Орлика, забитого катами в Києві 1942 року, видно, яким непереможним чаром повіяло на галицького українця від нашого Києва. Був він тоді в піднесєнім настрою, а «цей піднесєний настрій впливав із почуття радости й щастя, що доля була для нього ласкава, бо оце сповнилась задушевна мрія кожного галицького покоління — вступити в мури нашої золотоверхої столиці»... Ось як він описує щастя того, хто власною ногою міг вступити на святі місця:

«...Київ виглядає прекрасно. В зелені й бронзі дерев достойно й величаво розсівся по горбах, немов володар на престолі. Робить вра-

ження другого Риму і своєю красою, і величчю, і сивою давниною. Тут відчуваєш і розумієш благословенство Святого Андрія... Варта було все найважче перетерпіти, щоб бути в Києві і його здобути. А таки здобудемо його колись, бо він наш, органічно наш, як і Дніпро!.. В Києві відчуваєш, що дивляться на тебе віки й великі, незнані предки. Як оглядаєш, або ходиш святими місцями Києва, так і чуєш як росте в тобі якась нова сила. Так мусіли колись відчувати ті, що йшли до святої землі Єрусалиму. Для величавого, всевідновлюваного, незнищенного міту Києва варта жити, працювати і віддати всі свої сили...»

Він бачить у Києві спантеличене, душевно скалічене займанцем покоління, як з болем бачила це і Леся Українка, і Олена Теліга. Але вірить у непереможну силу давнього Києва — вірить у воскресіння національної індивідуальності, вірить, що знову воскресне «львина сила» мешканців тої Землі під впливом «чогось великого, ідеї Правди, Свободи». Бо ця земля, земля Києва — «потребує крові, праці й чистих, сильних рук та здорового зерна ідей, а не чужих підмінок», потребує героїзму і «романтики боротьби». В цім Києві, який натхнув і відродив його, і загинув він, зросивши своєю шляхетною кров'ю брук коханого й величного міста («Укр. Самостійник», 20. 7. 1952).

Цьому чарові Міста не піддаються лише північні варвари, що приходять заїло і злобно його руйнувати. Але кожний чужинець — якщо він не варвар — відчуває містичний чар Києва. Локарт, знаний представник Англії в Москві і Петербурзі зараз по большевицьким перевороті, нотує у своїх спогадах про Україну: «Дніпро — шляхетна ріка, далеко більш імпозантна ніж Волга і цілковито не подібна до жодної з рік, які я колинебудь бачив». Він подивляє Київ, красу і мальовничість його архітектури, а про Місто з Дніпром пише, що вони найбільш «заспокоюють потреби душі» («соулсатисфайн»)...

Київ тих авторів — вже не Київ поетів початку ХХ стол., які римуvalи «Дніпрові ночі» і «очі дівочі». Це не «милий Київ» з бульварами, каштанами, човнами М. Рильського. Це й не творчість старомодних самозакоханих Нарцисів-«шенгайстрів» із колишніх львівських «Нових шляхів» і «Назустрічі», з їх нудною сексуальною лірикою, з копанням героїчної, протикомуністичної Іспанії, з рекламою для поета паризьких брудів і свинства, комунофіла А. Жіда; творчість вічного Санча Панча, якому осоружні «бойові романтичні гасла», «бойова поезія» і «варязька сталь»; а який воліє «може журливу, може розпачливу», але «справжню щиру поезію» — жебрака при дорозі; творчість, яку чомусь пускають у світ під фальшивою наліпкою «Київ» і яка є профанацією справжнього Києва і його духу. Ні, в творчості Зерова, Филиповича, Ольжича, Теліги та інших, тут згаданих авторів, дійсно «дзвенить слава» старого Києва! — давнього, тріумфального, і нинішнього, катованого і воюючого.

Цей зворот нашої літературної творчості до тематики старокиївської, нагле зроджене почуття споріднення нашої доби з тамтою добою, зовсім новий елемент у нашому письменстві. Так як за Хмельниччини, під впливом козаччини, в приниженій нації прокинулося почуття національної гордості, як тоді почали пригадувати собі, що козацтво це ж нащадки тих, що з Олегом громили Візантію, а з Одоакром брали Рим, так і нині воскресає національна пам'ять під впливом доби, що так страшно подібна до доби Батия або Ігоря.

Разом з київською тематикою переймають ті автори і дух епохи, почуття національної гордості і культурної вищості над новими половцями, свідомість містичного призначення України бути вогненным смолоскипом великої Правди, що її приніс — як каже легенда — на гори київські апостол Андрій. А разом з тим і дух неспокійного варягостеповака, древнього русича, яким тримався блиск давнього Києва і яким триматиметься велич нового. В творах тих авторів нація почала пригадувати собі, чиї ми сини, яких батьків.

Многі з названих авторів, які піднесли високо стяг старого Києва або кияни, як Шевченко, Теліга, або взагалі правобережці, як Мосендз, Королева, або понтійці, як Маланюк, Ю. Липа. Їх провідна ідея висловлена ще Костомаровом у «Книзі Битія Українського Народу»: колись скажуть всі язики, показуючи на мапу України: «От камінь, йогоже наберегша зиждуці, той бисть во главу угла!» — носій нової правди. Шевченко з гордістю проклямає:

Немає в світі України,
Немає другого Дніпра!

Нема що й пхатись на чужину, шукати іншого добра. Подібно пише Ю. Липа:

Вперед, Україно! В тебе тяжкі стіни!
Пожари хат димляться з-під них,
Ні Росії, ні Європі
Не зрозуміти синів твоїх.

Подібно й Бора:

Нам правда світить з віч!
Несемо смолоскипи в темну ніч! —

в оглухлий і осліплений світ. Про Київ, як пострах варварам, говорить Полтава. Про Київ, що є «єдиним паном над нашим ланом» і про Львів, як про твердиню на варті, пише Липа. Про Київ — степовий Рим — мріє Маланюк. Стефанович уявляє собі на сторожі цього Риму новітнього Муромця. Ольжич скупим лаконічним різцем різьбить профілі нових понтійських римлян — аскетів і героїв.

Те, що було для І. Франка тужливою мрією, стало для цих авторів активною жагою. Франко питався, звертаючись до своєї країни: «Не-

вже тобі лиш не судилось діло, щоб виявило сил твоїх безмірність?» Автори, про яких говорю, в безмірі сил народу вже не сумніваються. Будять їх, акумулюють, дають їм ідею і напрям, позичену з старого Києва містичну віру в своє діло.

Одночасно, за прикладом Шевченка, кличуть ці поети виполоти весь бур'ян, всю погань, якими поросла Україна за часів рабства. У Маланюка:

До Тичин та Сосюр я навмисне тверезим варягом
Увійшов в цю добу історичних вітрів.

Щоб словом твердим страсти сонну Елладу степову, яка «втопилась у соняшнім меду».

Коли порівняємо авторів, киян, понтійців та інших тут згаданих із попередньою літературою, нас ударить зміна тонації і стилю. Квітка, Нечуй, Мирний, Олесь, Куліш — це Україна часів втихомирення, розпруження. Тому, коли ви читаете тих авторів, віє на нас спокоєм, ідилією, насолодою, або в кожному разі настроєм пасивної стагнації. Та й Енеїда, хоч блискучий образ давньої войовничої України та її слави, суворий кодекс, заповіт її життєвої мудрости, — то все ж читаючи її, уявляєте себе в затишнім покої старого панського палацу, при розпаленім каміні, чуєте закрашене бурхливим гумором оповідання посивілого гсподаря про пригоди своєї юности, веселої і бурхливої, — але оповідання спокійне, як дивна страшна казка на тлі миру і спокою довколишньої ідилії.

Цілком інший настрій охоплює вас, коли читаете згаданих поетів, звеличників Києва. З них уже бухає гордий дух неспокійного і завзятого варяго-руського Києва, певний себе, неподатний і суворий.

Тому-то, коли ці поети беруться за старокиївську тематику, інакшими стають навіть їх мова і стиль. Зовсім іншим стилем написані були поезії Шевченка про князя Володимира і плач Ярославни. Так і в інших авторів: їх мова стає скупа, лаконічна, насичена, зібгана, наче затиснута в кулак. Хто хоче в письмі відновити старий Київ, мусить узяти собі його мову. Хто хоче над Дніпром старий Київ відновити, повинен вірою, характером, чином уподібнитись його колишнім будівничим і оборонцям.

Ці автори віщують, грозять, до чогось кличуть, мов одержимі. То уявляють себе Єзекіїлами на розпутьях великолюдних, то взивають на допомогу війнство небесне київського патрона архистратига Михаїла, щоб кров'ю сполював Україну від кочовничої погані. То, як Маланюк, уявляють себе дзвонарем, Квазімодом з роману В. Гюго, що «страшний, великий, незугарний», що «лихом виплекан і вихован у темі», щоб дзвоном на сполох нарід скликать до помсти. Містичною вірою у нестерпність нашої мудрости з її храмом Софії віє з поезії Клена. Тверда стопа старокнязівських дружин дуднить у поезіях

Стефансвича. Якийсь аскетизм старопечерського чорноризця і воїна прозирає з поезії Ольжича. А від усіх тхне розмахом, диким завзяттям і незламною вірою в грандіозну місію свого народу, який був, є і буде духом старого Києва і старого Львова, їх динамікою і силою.

В «Щоденнику» Шевченка передрукований лист до нього його приятеля поляка Антонія Соби: що слова не скує жодний із тиранів; що воно Боже і має «вещуф за каплануф» та що —

»Збавеня хвіля бліска,
Кеди вещуф родзі люд« —

що хвиля визволення близька, коли нарід зроджує віщих поетів.

Ми свідки, коли дух старого Києва вже зійшов на наших вісцунів-поетів, боянів, його посланців. Цей дух втілюється не лише в поетах, а й у тих, які дають йому вираз не стилосом, а стилетом, не пером, а мечем, не словом, а чином. Це, мабуть, справді запорука, що близька година відплати.

Зроблять це ті, що вертаються на старокиївський шлях, бо:

Надії мрійні і смутне квиління
Загублено у передранній млі,
А гострозоре, мужне покоління
Уже росте на молодій землі.

(П. Филипович)

Ні за одне місто (заввага історика В. Б. Антоновича) не вівся такий завзятий бій між силами добра і зла — як за Київ. Там, де мала «возсіяти благодать Божія» — особливо казяться темні сили. Кожум'яка — і змії, татари — і лицар Михайлик, степові номади — та Ілля Муромець, Лавра — і Лиса Гора, Перун — і Хрест, і тепер — стоїть Свята Софія — а проти неї вавилонська вежа большевицького диявола. І завсіди нечиста сила виступає як чужа, як сила зайдів, чужих напасників — проти праісторичного, прадавнього духу нашого Києва. Де ця боротьба із злом — історична місія Києва — припинялася, там наступав занепад нашого вічного Міста, тоді там розпаношувалися «міщанські холодні серця», які зраджували того чи іншого «лицаря Михайлика».

Теперішній танець різних Тичин і Сосюр, і великої частини еміграції довкола московсько-большевицької Лисої Гори, у якій вони бачать «сучасну Україну», або намагання деяких авторів зробити з Києва — столицю філістерського гречкосійства (чревоугодіє, секс і забава), — це теж зрада сантиментальних, але «холодних міщанських сердець» — «лицаря Михайлика», зрада патрона Києва — який був і є лицарем.

Лише під його проводом, вернемось і підемо на старокиївський шлях.

(Розділ із збірки «Правда прадідів великих», вид. ООЧСУ, США, 1952 р.)

В ІМПЕРІЇ ТИРАНІВ

Степан ФЕДОРІВСЬКИЙ

ТОТАЛЬНИЙ РОЗГРОМ УКРАЇНІЗАЦІЇ

(Розділ з підготованої до друку праці «Русифікація України»)

Період руїни українського селянства і нищення української інтелігенції треба розглядати як прелюдію до русифікації України. Був це період нищення й правовірних інтернаціональних комуністів (М. Скрипника, В. Чубаря, В. Затонського) та інших лівих елементів, які прийняли комуністичну доктрину під час Української Національної Революції, як ось Ол. Шумського, Г. Гринька, М. Хвильового, П. Любченка, історика Матвія Яворського, Порайка, Гр. Коссака, а також українських самостійників, які, побачивши поразку національних визвольних змагань і повіривши в ленінські гасла національної рівноправності, ввійшли в компартію, щоб з позицій комуністичної доктрини розбудовувати національну культуру (М. Куліш, Мих. Яловий та безпартійні діячі культури: Лесь Курбас, професор і поет Майк Йогансен, Микола Зеров, Василь Седляр, Іван Падалка та інші).

Всеукраїнську Академію Наук, яка від 1930 року була перейменована на Українську Академію Наук, що означало відсепарування вчених західніх земель України, більшовики почали нищити в 1929 році, в час арештів учених у справі СВУ. Тоді були заарештовані академіки: С. Єфремов, М. Слабченко, А. Ніковський, В. Ганцов; професори — О. Гермайзе, В. Отаманівський, В. Дурдуківський та десятки інших науковців і тисячі представників української інтелігенції, що їх вивезено на Сибір у табори смерті.

Період культурного будівництва в Україні викликав у Москві патологічну жаду знищити все українське. З цього часу почалась чорна сторінка в історії українського народу.

Після М. Скрипника, наркомом освіти призначено комуніста українського походження Вол. Затонського, який уже не стримував походу русифікації шкільництва й національної культури, як це було за Скрипника. Затонський, побачивши загрозу, що насувалась із Москви, слухняно запроваджував у життя її директиви і разом з П. Постишевим розгромив УАН і науково-дослідні інститути. Про цей період Н. Половська-Василенко, яка була науковим робітником історично-філософського відділу УАН («Український Збірник», ч. 16) пише:

«З 1929 року партія та радянський уряд розпочали нищити Академію Наук: роки 1929-30 позначилися ліквідацією двох відділів — Історично-

філософського та Суспільно-економічного; звільненням, засланням кількохсот співробітників і нищенням рукописів, здатних до друку матеріалів, здобутих під час наукових експедицій».

Тоді ж, у час сталінського терору, були заарештовані й вивезені в табори смерті академіки: П. Супруненко, Є. Опоків, Г. Воблий, П. Кравчук, М. Світальський, М. Яворський, С. Рудницький (приїхав із західних земель України в 1929 році), Семковський, Юринець, Мірза-Авак'янц, О. Залужний, Гарбуз, І. Соколянський, Ніколаєв, Яната та багато інших. Особливу увагу Москва приділила академікові М. Грушевському, якого в 1931 році вивезено в Москву, а в 1934 році агенти НКВД умертвили в Кисловодську.

Москва вчинила тяжкий злочин в Україні. Не можна промовчати й того факту, що його здійснено з допомогою українських комуністів. Про цей чорний період в історії українського народу В. І. Гришко в брошурі «Москва сльозам не вірить» пише:

«Український комунізм, на якому лежить тягар історичної провини за спрямування розбитих сил української революції 1918-1921 років у річище «інтернаціонального» комунізму під контролею Москви, виявився фактично головним героєм трагедії 1933 р., у якій жертвою катастрофи став цілий український народ... у карі історичної долі за ту провину і в гіркій надії нащадків з тієї кари».

Москва не задовольнилась знищенням селянства й провідних кадрів освіти й культури в Україні. В грудні 1934 року постановою Виїзної Сесії Військової Колегії Найвищого Суду СРСР засуджено на розстріл 28 письменників, із яких найбільш відомими й талановитими були: Д. Фальківський, Гр. Косинка, Ол. Влизько, К. Буревій, Іван і Тарас Крушельницькі.

Виходить, що й того було замало Москві. В часи терору до другої світової війни, доведені до розпачу тортурами, покінчили самогубством у в'язницях НКВД такі діячі української культури: Дм. Борзак, Гр. Голоскевич, Ар. Казка, В. Охріменко, Людвик і Віра Сідлецькі, Борис Тенета та Іван Микитенко.

Перед війною НКВД розстріляло ще 16 діячів культури, серед них літературознавця М. Плевако, письменника-байкаря Сергія Пилипенка, а під час війни — Людмилу Черняхівську-Старицьку й актора Мих. Донця.

Разом розстріляно і заслано в концтабори — 126 письменників, мистців і науковців. Із них на заслання розстріляні: режисер Лесь Курбас, драматург Микола Куліш, маляр Іван Падалка і прозаїк Гордій Коцюба.

Серед засланих найпопулярнішими в Україні були: образотворці — Василь Седляр, Михайло Бойчук, Іван Ворна; літературознавці — Петро Колесник, Ананій Лебідь, Юрій Савченко, Фелікс Якубовський, Григорій Майфет, Іван Капустянський, Михайло Новицький; поети і

літературознавці — Микола Зеров, Павло Филипович, Яків Савченко; мовознавці — Овсій Ізюмів, Олекса Синявський, Віктор Дубровський; поети — Микола Вороний, Дмитро Загул, Іван Кулик, Люціана Піонтек, Олекса Слісаренко, Микола Філянський, Володимир Ярошенко, Іван Шевченко, Василь Бобинський; гумористи — Остап Вишня, Юрій Вухналь, Юхим Гедзь; прозаїки — Олесь Досвітній, Григорій Епик, Антін Крушельницький, Валеріян Підмогильний, Дмитро Гордієнко, Григорій Коваленко, Зінаїда Тулуб, Микола Любченко, Лев Скрипник; поет і прозаїк — Андрій Панів; бандурист і прозаїк — Гнат Хоткевич.

В час другої світової війни московсько-большевицький уряд повернув із заслання Остапа Вишню і змусив його «крізь сльози сміятись», викликати патріотичне почуття в українців у боротьбі з гітлерівськими полчищами. Уже після війни й «розвінчання» Сталіна, коли українська нація втратила ліпші провідні духові кадри, коли український народ був тотально затиснений у ведмежих обіймах московської русифікації, коли московський держиморда обсів найважливіші керівні становища в Україні, тоді Москва «змилювалась» над «недостріляними» діячами української культури й дозволила тим, які не вимерли в північних катівнях, повернутись в Україну. Серед поворотців були: Б. Антоненко-Давидович, Володимир Гжицький, Г. Воблий, Зінаїда Тулуб, Євген Шаблійовський та інші.

На підставі власних спостережень і переживань, відтворимо понуру картину початку московсько-сталінського терору, яка кидає яскраве світло на русифікаторську політику Москви. В травні 1936 року таємний циркуляр* з Москви наказував: протягом 24-ох годин вивезти з прикордонної смуги «ненадійні елементи» національних меншин. На протязі 24-ох годин страшне лихо розпростерлось над тисячами німців, поляків, румунів, чехів, які жили окремими колоніями на українських землях, що межували з кордонами західних держав. Основну масу тих «нацменів» вивезено в Казахстан. Німецькі, польські, чеські, румунські і, навіть, жидівські національні школи в сільських місцевостях переведено на українську мову навчання, а в містах — на російську.

Цей циркуляр захопив також південні райони, в яких були німецькі, грецькі та болгарські колонії.

Київський польський педагогічний інститут, жидівський та німецький педтехнікум у Києві були розпущені. В Одесі закрито жидівський педагогічний інститут, при сільсько-господарському інституті закрито німецький та грецький відділи. Таким чином культурну автономію національних меншин, яка була проголошена Українською Центральною Радою в 1917 році й автоматично проіснувала аж до 1936 року, центра-

*) Автор цих рядків, уже пізніше, сидів у Житомирській в'язниці в камері засуджених, ч. 86, разом із колишнім завідувачим Обл. ВНО Арцюхом, який розповів про той таємний циркуляр.

лістична Москва зліквідувала шляхом запровадження своєї «інтернаціональної» політики.

Але на цьому вона не припинила своєї «інтернаціональної» політики і вирішила зліквідувати й комуністів українського походження. Не втримався на становищі наркома освіти Затонський. Його арештовано в 1938 році й у камері НКВД він покінчив життя самогубством. Так ніби сама доля помстилася за зраду свого народу. Власа Чубаря переведено в Москву на становище одного із заступників голови РНК СРСР і там незабаром його розстріляно. Панас Любченко, голова РНК УРСР, наступник Чубаря, після пленуму ЦК КП(б)У в 1937 році, яким керував Л. Кагановіч, що оскаржив П. Любченка в українському націоналізмі, покінчив самогубством разом із дружиною у своїй квартирі. В. Балицький, нарком НКВД УРСР, утікавши від нищівної руки Москви на весні 1938 року до Румунії, провалився з автомобілем на підмитому льоді Дністра й утопився разом із особистим шофером.

У березні 1938 року Москва прислала в Україну намісника — М. Хрущова, який на конференції Київської обласної парторганізації заявив таке: «... буржуазні націоналісти, агенти наших ворогів... запроданці, зрадники... якіри, балицькі, любченки, затонські й інша наволоч хотіли зробити українських робітників і селян рабами фашизму».

За таких обставин уже не могло бути й мови про «українізацію». Навпаки — почалась посилена русифікація, спершу в містах, у вищих і середніх школах, а пізніше — в районних центрах міського типу.

На 14-му партійному з'їзді України вже відверто говорилось про русифікацію шкільництва. В червні 1938 року 14-ий партз'їзд схвалив резолюції, у яких: «...З особливою силою підкреслює необхідність ліквідувати наслідки ворожого шкідництва у викладанні російської мови в неповних і повних середніх школах, а також у вузах. Буржуазні націоналісти, троцькісти і бухарінці йшли на мерзоти й підлості, щоб вигнати велику російську мову з наших вузів».

У вересні 1939 року Москва, погодивши з Гітлером питання «сфер впливів», напала на німечну Польщу і «возз'єднала» в московсько-советський концтабір українські та білоруські землі, які були віддані Польщі Московією ще 1920 року.

В 1940 році советські війська вмаршували в Литву, Латвію, Естонію і Москва проголосила ті країни «советськими республіками», а також відщепила від Румунії Буковину, Басарабію та причорноморські землі над Дунаєм.

У плянах Москви головною метою завжди було розщеплювати етнографічні українські землі й приєднувати їх до російського материка. Прикладом цього є приєднання до Росії Кубані, південних районів Вороніжчини й Курщини. Таким чином Москва змусила русифікуватись сотні тисяч українського населення. Так сталося і з «визволенням» Полісся 1939 року. Відвічні українські землі з українським населенням

Москва приєднала до Білорусії, щоб позбавити українське населення матірнього пня і легше його зрусифікувати. У тих же українських районах у школах запроваджено навчання білоруською мовою. Українське населення протестувало проти обілорусення їх матірньої культури. Та й сама Білорусія не прямувала до цього, хоч би з тих причин, що не мала достатньої кількості вчителів і для білоруських шкіл. Москва це питання «розв'язала» легким способом: немає білоруських учителів — прислала з Росії російських, бож не можна вчити українських дітей у Білорусії українською мовою.

Наслідки всіх цих варварських засобів русифікації й тероризування українського населення Москва дошкульно відчула під час німецько-советської війни. Щоправда, та війна нічого доброго не принесла, зокрема українському народові, але він зустрів вістку про війну, як надію на визволення, сподіваючись у ході війни розплатитись із брутальним московським імперіялізмом за всі його знущання. Народ вірив, що німці пішли війною на ССРСР з ідеологічних мотивів і що вони не будуть посягати на національні й політичні права українського народу. Живши за залізною заслоною в ССРСР, український народ не знав нацистської політики і вірив у дух європейської культури.

Москва за час свого передвоєнного панування вирвала з живого організму української нації її провідну верству, інтелігенцію, обезголовила народ голодомором та розстрілами, а в час війни вживала всіх нелюдських засобів спустошити український народ — вивозила з України технічне устаткування промислових об'єктів, наукові установи, театральні-мистецькі кадри, а передусім, і без того здрібнілі арештами, письменницькі сили, які якоюсь мірою служили Москві, але яких вона боялась залишити в Україні. У тих випадках, коли влада була неспроможна вивезти всю українську інтелігенцію, московські чекісти арештовували її і мордували в підвалах НКВД. Свідомством цього залишилося десятки тисяч трупів у Львові, Тернополі, Вінниці, а в Харкові невинні жертви просто спалено разом із в'язницею. Про це свідчить проф. М. Міценко в праці «На послугах єдиного принципу». В ній він пише:

»Що стосується учених і всяких інакшесудуючих, то їм, мабуть, було однаково, чи вони були спалені на вогнищі філософії Арістотеля, чи на вогнищі філософії Сталіна. Як відомо, в 1941 році в Харкові й Куп'янську було спалено біля п'яти тисяч української інтелігенції (вчені, інженери, педагоги) і серед них проф. анатомії Харківського ветеринарного інституту. Один з таких вогнищ був п'ять з половиною будинок — тюрма НКВД, виповнений щільно жертвами сучасної інквізиції».

В тому страшному чекістському вогнищі спалили режисера Івана Юхименка, а скільки більше — один Бог знає.

Втечу московських убивців з Києва яскраво описав у своєму щоденнику Аркадій Любченко. Про перше липня 1941 року він пише:

«Автобус прибував і відбував, транспортуючи »добровільних утікачів« на двірець. Ще вночі виїхали на станцію »найвельможніші« (Тичина, Панч, Рильський, Рибак, Гофштейн, Гордова з робітницею, Городський) ... Бачу: стоїть автобус у під'їзді і туди вантажать валізки й вузли. Зазирнув у марш, де ліфт, а там Копиленко пре колосального клунка ... І питає: Ти ще не вантажився? — Ні, а що? — Ну, то слідуючим заїздом із наступною партією через годину-півтори поїдеш ... — Добре, добре ... Ах, сердега, він і не підозрівав, що я зовсім не поспішаю, навпаки, міркую, як би то довше залишитися в Києві! ... З'являється раптом Бажан у військовій уніформі, який вкупі з Корнійчуком верховодять тепер у спільці».

Цей короткий виїмок із щоденника письменника має велику пізнавальну вартість. Московська кліка вживала всіх засобів, щоб виврати з України українську інтелігенцію, лякаючись, щоб якась її частина не залишилась і не підносила ідеї самостійності України. З цього видно, що московська комуністична кліка, навіть, маючи в усьому світі широко розгалужену розвідну сітку, не знала, що Гітлер напав на СРСР не з ідеологічних мотивів, а з чисто економічно-колоніальних і допускала думку, що Гітлер погодиться на відновлення Української держави, тому запобігливо вивозила інтелігенцію і руйнувала цивільні об'єкти, як ось будинки культурного призначення та церковного — Києво-Печерську Лавру за тим давнім зразком, який залишив їм у спадщину Суздальський князь Андрій Боголюбський, що зруйнував Київ 1169 року.

Про стан української науки і культури під час другої світової війни у т. зв. «Наукових працях з історії КПСС» написано таке: «В глибинних районах СРСР працювало понад 30 українських вузів, у яких навчалося тисячі студентів (якої ж нації? — С. Ф.), 17 вузів працювали як об'єднані на правах факультетів з іншими інститутами».

В тому, що такі вузи, що їх режим встиг вивезти за Урал, працювали, — не сумніваємось. Одначе, взявши до уваги те, що українська молодь, навіть науковці, була мобілізована на фронт, кожному стане зрозуміло, що вивезені вузи з України обслуговували росіян і не мали нічого спільного з українською національною освітою. Фактично ж вивезені з України були не вузи, а документація вузів і, частинно, наукове устаткування, а точніше — були вивезені тільки назви вузів.

Така ж була ситуація з УАН, що її вивезли в Уфу. Щоправда, комуно-московський режим, наляканий мілітарними успіхами гітлерівців, з пропагандивних мотивів пішов на мінімальні поступки й дозволив т. зв. урядові УССР клопотатися про освіту, і »уряд у 1942 році звернувся до Академії Наук УССР з пропозицією поновити роботу над урегулюванням і удосконаленням правопису».

Була створена комісія на чолі з академіком Л. А. Бухаловським, до якої входили М. Бажан, П. Тичина, Юр. Яновський, але вона не внесла жодних суттєвих змін до правопису, що існував від часів наркома освіти Затонського. І далі, наприклад, правопис залишився без літери «ґ», щоб не порушити норм наближення української мови до російської.

Також у той час Москва підпрятгла українських письменників писати патріотичні панегірики. Тоді, як знаємо, повернено із заслання Остапа Вишню і включено в когорту «інженерів людських душ». В. Сосюра в Башкирії видав дві збірки віршів пропагандивного характеру. Але і в тих віршах проривалась сосюрина любов до української душі, до народу — природного господаря України. У вірші «Серце» Сосюра залишає за читачем право догадатись про його затаєні мрії:

»А ви догадайтесь любі,
Яку я Вкраїну люблю?«

І там, за Уралом, українська наука й творча інтелігенція переживали важкі часи, бо вони були дискриміновані порівняно з російською. Аркадій Любченко записав у щоденнику розповідь аспіранта Х., який невідомим шляхом повернувся 1942 року до Києва:

»Отже — Уфа. Був він у Тичини, який жив у маленькій прохідній кімнаті: два ліжка для нього й Ліди, а мати Ліди на долівці. Обіцяли йому й теплішу кімнату, але на неї запертендував якийсь актор, потрібна була за неї рішуча боротьба. Т. махнув рукою, перехопили в нього той куток. Тичина казав, що збирається писати мемуари. Він улаштував при Башкирській академії Панча, Копиленка, Яновського, Рибака, Гофштейна... Довелося Х. в тій же академії простояти в черзі до буфету разом із Рильським та Копиленком і одержати трошки киселю в мисочку«.

Як бачимо з цього уривка, «старший брат» не турбувався і не створив там навіть мінімальних побутових умов для української вищої інтелігенції, а лише використовував її для своїх імперських інтересів у пропагандивній роботі. Не один із них загинув у тих жахливих умовах. Прикладом може бути життя і смерть академіка Агатангела Кримського, який загинув у голоді й холоді 25 січня 1942 року в Казахстані, силою вивезений з Києва.

В час другої світової війни Москва провізорично толерувала УАН в Уфі й наказала 1942 року українським ученим написати «Нариси історії України», що були видані чомусь аж у Канаді 1943 року українськими «прогресистами». Власне, в тих нарисах немає дійсної історії України, а лише сконденсовані панегірики на честь Москви. Крім цього, чимала доза похвал уділена вождям «Жовтня», але зовсім немає згадки про провідників цієї революції, замордованих на наказ Сталіна,

які потім, коли він сконав, були реабілітовані. Все це йшло і проходить у пляні московської діалектики.

Про період революції автори тих «нарисів» пишуть так: «В цей вирішальний час зрадники соціалістичної революції Г. П'ятаков і В. Затонський, викриті пізніше, як вороги народу, будучи тоді членами Київського большевицького комітету, ввійшли разом з тим до складу Центральної Ради, яка, довідавшись про події в Петербурзі, висловила проти жовтневого перевороту».

Насправді ж П'ятаков і Затонський були в Центральній Раді з відома большевицького ЦК, бож большевики плянували опанувати Центральну Раду і використати її як пляцдарм для захоплення влади в цілій Україні. Коли ж їм це не вдалося, переїхали до Харкова і створили там «совєтський уряд».

По революції москалі якийсь час толерували т. зв. національні республіки, а в час війни, як і тепер, явно ігнорують права поневолених народів і за шильдом ССРСР большевики розуміють єдинонеділиму Росію. Таким поняттям послуговуються там, де не сподіваються критичного опору. Ще не було випадку в історії існування ССРСР, щоб хтось із совєтських можновладців запротестував перед пресовими органами західного світу, преса якого послуговується історичною назвою на означення ССРСР і пише Росія. Та й не дивно, бо дипломатами Совєтського Союзу були «інтернаціональні» єдинонеділимці, а в сучасну пору лише росіяни. Яка ж тоді роля всіх т. зв. національних республік, що «добровільно» ввійшли в ССРСР?

Колишній провідний югославський комуніст Мілован Джілас із здикуванням стверджує цей стан у книзі «Розмови із Сталіним». Він пише: «У розмові Сталін запитав, яке в нас враження про Совєтський Союз і відповів: «Ми ентузіясти!» — до цього додав: «... думаю, що робимо речі краще в Росії». Це відбилось у моїй пам'яті, що Сталін вживає термін Росія, а не Совєтський Союз, що означає — він не лише поширив російський націоналізм, а й ототожнює себе з ним».

В іншому місці Мілован Джілас подає, що під час відвідин Києва, коли з нього витиснено німців, з розмови з Хрущовим він виніс враження про Совєтський Союз не як про добровільне об'єднання республік, що голосно пропагується в пресі й що записане в паперовій конституції, а як про нове видання московської імперії з насильницькою колонізацією поневолених Росією народів.

А. ВУДКА

КРИЗА МОСКОВСЬКОЇ ІМПЕРСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ

»В них завжди криза, а все ж тримаються!« — кажуть люди.

Це справді так, але є різні кризи. Одні загрожують лише добробуту населення, а інші бувають і такими, що валять державний лад, іноді й саму державу.

В московській імперії до головного сталого негативного фактора можна зарахувати атмосферу безвідповідальності і незацікавленості в результатах своєї праці.

Безправ'я і безвідповідальність — два боки однієї медалі, бо щоб можна реально *відповідати* за справу, треба мати й *реальне право* щось вирішувати та змінювати.

Відсутність вільного ринку відбирає навіть можливість оцінити дійсну ефективність того чи іншого підприємства. Штучними бюрократичними показниками намагаються підмінити економічну дійсність, і саме такі штучні показники стають мірилом оцінки праці. Простий приклад: якщо державні ціни не мають нічого спільного з реальними, то як, скажімо, в справі економії електроенергії можна правдиво оцінити, чи не коштують ті чи інші засоби економії більше, ніж сама електроенергія?

Таким чином паперові »успіхи« насправді мають протилежний вигляд.

Московська імперія живе хворобливими »кампаніями« та »авралами«, то змушують людей працювати на машинах, які давно треба викинути, то заради показників »збору металевого лому« віддають у переплавку ще добрі станки.

Розцвітає і пряма фальсифікація. Наприклад, на Запорізькому металургійному комбінаті величезну кількість бракованого прокату спочатку зараховують »для статистики« у випуск продукції, а потім ріжуть на шматки, переплавляють, обробляють і знову зараховують... Не треба дивуватись, що й у самому Кремлі оперують економічною статистикою на той же манер.

*

Централізоване Москвою комуністичне сільське господарство стало хронічним паралітиком, якого нічим не можна вилікувати. Найбільші і найбагатші у світі хліборобські території систематично імпортують хліб... Це дійсно »російське чудо«.

Сільське господарство найгостріше реагує на централізовані методи, бо воно відрізняється природними умовами від інших галузей. У про-

мисловості на різних заводах можна створити стандартну технологію і відповідні результати. Але земля, клімат, погода — дуже нестандартні, різноманітні. У кожній місцевості є незліченні особливості, які величезною мірою впливають на врожай, тому необхідно брати їх до уваги. Дощ чи сонце кожного дня теж не приходять на замовлення.

Влада, що визнає тільки централізацію і плян, приводить до антагонізму з природою, у якої власні »пляни«, до того ж надто різноманітні. Наслідком цієї довготривалої сутички і є цілковитий занепад сільсько-господарського виробництва.

Висновок очевидний: людина, що обробляє землю, мусить володіти і нею, і результатами своєї праці. Це заохотить її до посилення продуктивності, в якій вона мусить керуватися тільки конкретними обставинами і власним розумінням, а не вказівками центру.

Але безмежна влада не хоче обмежувати себе. Вона ладна радше піти на величезні матеріальні втрати.

*

В промисловості, не зважаючи на страшні вади системи, большевикам удалося досягнути деяких успіхів, головно за рахунок шаленої експлуатації голодних рабів та незрівняних природних багатств імперської території. Обсяг промислової продукції, перш за все мілітарної, систематично зростає. Це єдине, чим може »похвалитись« московська імперія, хоч без неї господарські успіхи були б незрівняно кращими.

Країна супутників та водневих бомб досі абсолютно нездатна конкурувати на вільних ринках з економікою західного світу. Головний предмет її експорту — сировина, створена природою, а не руками людей. Але в останні роки й це єдине »досягнення« режиму — промислове зростання — почало уповільнюватись, а тепер майже взагалі припинилось. Несподівано виявилось, що навіть у такої імперії людські і природні ресурси вичерпуються. Це перше, що визначило »потолок« імперської могутності. Населення відповідало на суперексплуатацію такою дивною формою протесту, якої неможливо розчавити: воно не хоче продовжувати свій рід. Однієї дитини вважається задосить, двоє — трохи забагато. Тільки мусулмани війняток, але їхні країни економічно нерозвинені, бо імперія не вірить у їхню »вірність«. Брак робочої сили стає все більш напруженим.

В обжитих легкодоступних промислових районах надра майже вичерпані саме в час, коли потреба сировини зростає до астрономічних розмірів. За сировиною доводиться йти все далі на схід і північ, де немає ні людей, ні підприємств, ні житла, ні доріг. Експлуатація далеких родовищ вимагає величезних витрат, як і транспортування копалин за тисячі кілометрів, через ліси та болота.

Але й важкодоступних родовищ вистачить ненадовго, і тоді імперія змушена буде *купувати* незвичайно дорогу сировину. На які кошти?

Чим розплачуватись? Яким експортом компенсувати імпорт? — на такі питання немає відповіді.

*

Імперія могла б подолати згадані труднощі з допомогою нової технології та підвищенням продуктивності праці, якби не ще одна криза, яка тепер стає *вирішальною*. Пов'язана ця криза з тим, що сучасний обсяг імперської промисловості переростає можливості централізованого керівництва.

Щось подібне вже було в американських корпораціях та в чехо-словацькій економіці, де виявився той «потолок», за яким централізоване управління стає неможливе.

В Америці в середині ХХ сторіччя відбулись великі зміни в системі управління трестів. Підприємства були зросли настільки, що суто централізоване керівництво кожного з них вже не могло досягнути і продуктивно спрямовувати величезну кількість внутрішніх та зовнішніх зв'язків. «Лявіна інформації» змусила керівництво фірм виділити в кожній з них декілька частин, які ставали автономними філіялами, аж до взаємної конкуренції між ними. Відбулись децентралізація управління, передавання все більшої частини прав і відповідальності з центру до автономних філіялів, до нижчих клітин.

Такі фірми, які вперто чіплялись за старі методи керівництва (наприклад, Форд) зазнали великих утрат і, кінець-кінцем, були змушені попрямувати за іншими.

В середині шістдесятих років те ж саме почалось у чехо-словацькій економіці, де абсолютна централізація поєднувалась із найвищим в комуністичному лавоці рівнем виробництва. Тому Чехо-Словаччина стала першою ластівкою. Ще Новотний був змушений почати далеко спрямовані економічні реформи, бо економіка опинилась у стані безвихідної кризи. Централізоване керівництво вже не в силі було опанувати надмірну для нього кількість економічних зв'язків, їх динамічної потреби.

Чіплення за централізовану методу привело до того, що навіть тоді, коли вдавалось збільшити виробництво, це збільшення поглинав наростаючий економічний хаос, і національний прибуток застиг на одному місці й не збільшувався, почавши із шістдесятих років.

Завдяки пляновому хаосові або вироблялась нікому непотрібна продукція, або навіть потрібна не могла знайти того, хто її потребував.

Централізований партійно-державний апарат управління виявився надто важким і незграбним для складної і рухливої сучасної економіки. Він став таким важким тормозом, що зупинив будь-який поступ взагалі.

Ось чому Новотний був змушений наперекір самому собі почати реформи, які розхитали його владу так, що тільки московські танки могли реставрувати режим. Окремі підприємства отримували *автоно-*

мію і мусили влаштовувати свої справи, виходячи з власних прибутків, а не із загальнодержавного коша.

Щоб такі прибутки були реальними, а не штучними, почався поступовий перехід до системи вільних цін, до створення справжнього ринку. Здорова конкуренція мала змінити обличчя чехо-словацької економіки.

І вона змінила — але не тільки виробництво. Життя суспільства — це цілісне явище, в якому не можна ізолювати якийсь орган від загального тіла. Льокальна хвороба — хвороба цілого організму, а не лише руки або ноги. Так само і льокальне поліпшення перетворює стан цілого. Повіяло новим повітрям, економічна свобода розчистила дорогу для політичної і духовної волі, для розв'язання національного питання. Змінилось і перетворилось ціле суспільство.

Чехо-Словаччина не була спроможна здолати фізичної сили Московської імперії, але їй належить незнищенна духовна перемога над Москвою. Вона продемонструвала, що можна жити інакше, значно краще. Виявила смертельну хворобу комуністичного суспільства і довела, що на певному рівні розвитку подолання комуністичного тоталітаризму стає історичною неминучістю.

Втрачаючи економічний важіль контролю, яким вона вже не здатна керувати, комуністична партія неодмінно втрачає і свою гегемонію взагалі. Кляса партапаратчиків відразу опиняється в ролі нікому не потрібного, зайвого і шкідливого тормозу громадського життя, в ролі п'ятого колеса до воза.

Така величезна духовна перемога чехо-словацького народу так налякала Кремль, що були негайно припинені щойно розреклямовані економічні реформи в СРСР. Вже в середині шістдесятих років почалось загрозливе втрачання економічної ефективності імперського виробництва. Тоді уряд розв'язав трохи рота економістам і на сторінках преси відбувалась нечувана дискусія про дальші шляхи розвитку. Доходило навіть до проголошення необхідності вільного ринку цін. Влада розпочала обережні й не дуже послідовні реформи.

Чехо-словацька «загроза» поклала край експериментам. Про реформи забули, їх якби не було.

Московські більшовики знайшли вихід у зверненні до Заходу, у так званому «детанті», економічна суть якого — «розбудова комуністичного суспільства» за рахунок західних коштів і західної технології.

Захід негайно відгукнувся і терміново вклав десятки мільярдів доларів на допомогу своєму смертельному ворогові.

Здавалося, все гаразд. Але, насправді, коли хворіє голова, марно лікувати п'яти. Брак коштів і технології був лише проявом кризи комуністичного управління економікою. Ніякі зовнішні ін'єкції не могливилікувати головної хвороби. Навпаки, фізичний розвиток тільки збільшував нездатність старої форми керівництва, звироднілого мозку.

Зовнішня допомога, з одного боку, відтягнула крах економічної системи комунізму, але з другого — кінець-кінцем — загострила неминучу

кризу, бо вивела її на міжнародну арену. »Країна розвиненого комунізму« виявилася неспроможною повернути країнам Заходу свої величезні борги. Так на очах всього людства величезна московсько-комуністична надпотуга перетворюється на світового банкрута, в буквальному розумінні. Поскільки вона сама проголошує економічне питання вирішальним, це остаточний і безвихідний занепад її системи.

Найбільш вимовним є той факт, що криза прийшла по 32-ох мирних роках, в умовах не конфронтації, а величезної *допомоги* з боку Заходу. Але в передсмертному стані московсько-комуністичної системи прихована і велика небезпека для Заходу, для всього світу взагалі, бо большевики можуть застосувати збільшення напруженості для виправдання своєї важкої економічної ситуації.

Коли їм нема що втрачати, вони можуть розпалити і світову пожежу, піти »ва-банк«. На мою думку, большевики вже кинулись би на Європу, якби не загроза для них з боку комуністичного Китаю, який великою мірою в'яже їм руки. Тому Москві залишаються льокальні війни в Африці, на Близькому Сході, всюди, де вона може чужими руками загортати жар.

Вона роздмухує нафтову кризу, щоб без великого ризику підточити сили вільного світу або, принаймні, зробити економічний занепад загальносвітовим явищем, щоб не бути єдиною чорною плямою в індустріальному світі.

Тому необхідно особливо пильно стежити за авантюрами большевизму, щоб його агонія не запаморочила мозків політиків країн вільного світу, щоб вони вистояли й допомогли звільнитись поневоленим московською імперією народам.

Сучасні національно-визвольні рухи в ССРСР виникли не випадково і не на пустому ґрунті. Свідомо чи підсвідомо поневолені народи і люди відчують у повітрі неминучість великих змін.

А економічна безвихідність — це також той ворог московської імперії, проти якого безсилі і КГБ, і водневі бомби.

ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
І РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ
»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ«

В. Я.

СОВЕТСЬКО-КИТАЙСЬКА ВІЙНА ТА РОЗВАЛ СОВЕТСЬКОЇ РОСІЇ

(4)

6. Советсько-китайські відносини як продукт спадково-національних властивостей московської і китайської нації

Советська Росія в основі посідає майже ту саму територію, на якій колись (у 13-му сторіччі) була імперія Чингіз-хана. Повторне, в різні історичні епохи, постання величезних імперій різних націй, з цілком відмінною технікою, на тій же самій території доводить, що місцеві фізико-географічні умови і властивості сприяють їхньому утворенню.

Тут маємо на увазі Євразію. Євразійські історики, проаналізувавши історію утворення великого московського князівства, прийшли до висновку, що це князівство — спадщина імперії Чингіз-хана. Суворі зими, гостра різниця між зимовою і літньою температурами вимагають великої витривалості від народів, що живуть у таких кліматичних умовах. Монголи — творці імперії Чингіз-хана, і росіяни — творці російської імперії, таку витривалість мали. Всі антропологи, що вивчали національні властивості росіян (москалів), підкреслюють, що витривалість — одна з найважливіших їхніх національних прикмет. З ними (москалями) можуть конкурувати своєю витривалістю, або навіть перевищити їх здатністю жити в особливо важких, нелюдських умовах, тільки китайці.

Китайці живуть на території, яка безпосередньо межує з Євразією, але до неї не належить ні за фізико-географічними, ні за етнічними ознаками. Під час існування імперії Чингіз-хана Китай був у її складі, а після її розпаду східня частина Євразії впродовж кількох століть була більшою або меншою мірою зв'язана з китайською державою.

По розпаді імперії Чингіз-хана, на її території виникли дві держави-імперії — московська на сході Європи і китайська («Небесна імперія») на сході Азії, між якими на протязі кількох століть не було ні однієї стабільної держави. Використавши це, російська імперія почала свою експансію на схід, а китайська імперія просувалася на захід. Але в той час, коли російська експансія відбувалася прискіпливим темпом, просування Китаю на захід було повільним, тому наприкінці 17-го століття майже ціла північна Євразія опинилася у межах московського царства. Московську експансію на південний схід спинив Китай наприкінці 17-го століття (був це перший зудар між Росією і Китаєм) т. зв. Нерчинським договором.

Головною причиною швидкого поширення російської імперії на схід і повільного поширення китайської імперії на захід була низька продуктивність російського сільського господарства та досить висока (у порівнянні з російською) продуктивність китайців. Москалі, згідно із своїми спадковими властивостями, кидали землеробство і шукали легкого життя на вільних землях сходу, де клімат мало відрізнявся від клімату Московщини. Китайці жили на родючих землях із кліматом більш м'яким ніж клімат Євразії, тому в них такого стимулу не було. Ситуація в Китаю гостро змінилася у половині 19-го століття, коли вичерпано всі землі, придатні для вирощування хліба. Тоді почалась китайська колонізація на північ і на захід, в Євразію, але в той же час уже поновилось швидке просування Росії на південний схід, що раніше було припинене Нерчинським договором. Нова російська загарбницька експансія привела до того, що Китай утратив землі басейну річок Амуру та Уссурі аж до Тихого океану на півночі та частину Туркестану на заході. Не задовольнившись захопленими територіями, Росія «орендувала» ще й північну частину Китаю, т. зв. Манджурію, запровадила там свою адміністрацію, будувала залізниці та фортеці.

Коли ж російська імперія намагалася поширити свої кордони ще далі на схід, себто хотіла загарбати Корею, яка формально належала Китаєві, тоді вона зударилась із Японією, що також «полювала» на Корею. Так виникла російсько-японська війна. Поразка Росії у цій війні підірвала основи її імперського управління, яке на протязі багатьох століть було повністю самодержавним.

Вивчаючи загарбницьку експансію російської імперії, можна прийти до висновку, що в межах Євразії москалі не відчували рішучого спротиву, але коли намагалися вийти поза її межі — натрапляли на опір, якого не були спроможні перемогти. В минулій історії російської імперії були дві великі спроби вийти поза межі Євразії — захопити вихід із Чорного моря та опанувати порти на Тихому океані.

Такі намагання Росії привели до кримської і російсько-японської війн, у яких вона зазнала повної поразки. Причина її поразок була в тому, що вона загрожувала життєвим інтересам великих націй — морським комунікаціям Англії і Франції на Середземному морі (кримська війна) та інтересам Японії у її намаганнях здобути колонії на Тихому океані (російсько-японська війна). Обидві поразки Росії примусили її провести деякі внутрішні реформи, без яких вона вже не могла придушити революційно-визвольних рухів, що загрожували її існуванню. Щойно по другій світовій війні російській, вже червоній, імперії вдалося з допомогою США вийти за межі Євразії.

Хоч територія Китаю величезна, проте тільки 15% його землі надається на вирощування хліба. Населення Китаю надмірно розмножується і сьогодні вже становить четверту частину населення земної кулі (понад 800 мільйонів), тому життєвий простір китайської нації

стає невивантажним для неї. Придатні для обробки землі Китаю вже вичерпані понад 100 років тому і з того часу почалася еміграція китайців до сусідніх країн і навіть на інші континенти, напр., до Америки.

Як же сталося, що Росія після жорстокої поразки в кримській війні на протязі другої половини 19-го століття була спроможна, майже без війни, загарбати від Китаю величезні території? Насамперед треба коротко зупинитись на деяких спадково-національних властивостях китайців. Китайська нація мала свою стародавню оригінальну цивілізацію. Імперія Чингіз-хана запозичила у китайців організацію адміністративного управління та військову техніку. Тисячі китайців були на службі у монгольських імператорів і відігравали там значну роль. Як твердять деякі історики, такі винаходи як компас, порох, папір і друкарство, що вчинили переворот у розвитку матеріальної культури західноєвропейських народів, європейці також запозичили в китайців. І справді, згадані винаходи були відомі китайцями раніше ніж європейцями і коли в 13-му столітті монгольська армія, яка мала багато китайських техніків, дійшла до центру Європи — європейці могли ознайомитися з тими винаходами, якщо це не сталося пізніше, себто тоді, коли між Азією і Європою встановилися деякі зв'язки. Такі факти характеризують китайців як націю із власними спадково-національними властивостями, із високим рівнем організації управління та власної творчості. Саме тому в китайців витворилось почуття вищості над іншими народами і країнами, але згодом це дало від'ємні наслідки для них самих.

Р. С. Елегант у своїй праці «Велика революція Мао» пише, що впевненість китайців у своїй вищості стала ознакою їхньої державності і саме вона була їм на перешкоді сприйняти західноєвропейську індустріалізацію. Натомість японці, що не мали такого почуття вищості, сприйняли західноєвропейську індустріалізацію із великим успіхом та користю для себе. В другій половині 19-го століття західноєвропейські держави і Японія, озброєні військовою технікою, якої Китай не мав, напали на нього і примусили його погодитись на такі договори, які політично й економічно руйнували китайську державу. Час від часу Китай пробував відмовитись від виконання своїх договірних зобов'язань, але тоді починалась нова війна і він, зазнавши знову поразки, був примушений погодитись на ще більш некорисні для нього умови.

Вичерпавши майже повністю свою енергію для захисту від агресії західноєвропейських країн і Японії, Китай уже не був спроможний ставити відповідного опору російському затарбництву, тому втратив величезні території на користь російської імперії.

Поширення кордонів російської імперії на сході не припинилось і після політичної та економічної зміни її устрою, себто після комуністичної революції, навіть і тоді, коли в самому Китаї владу захопили комуністи. І так, напр., коли перемога комуністів у Китаї стала оче-

видною, московсько-комуністичний уряд докладав усіх зусиль, щоб забрати від Китаю східній Туркестан, т. зв. Сінцзян, і Зовнішню Монголію. У Монголії Москва добила успіхів. Тут маємо ще один доказ, що історичний процес поширення кордонів російської імперії нерозривно пов'язаний з національними прикметами провідної верстви російської нації, а не з її політичним ладом.

Кожна Росія, як царська так тепер комуністична, завжди керувалася тільки своїми імперськими інтересами, а ідеологічне споріднення з іншими націями використовувала для досягнення своєї агресивної мети. Так, напр., коли китайська революційна комуністична армія завдала поразки китайській національній армії Чіанг Кай-шека в північному Китаї і готувалася до наступу на південний Китай, Сталін радив Мао Тсе-тунгові, лідерові китайської комуністичної партії, залишити південний Китай Чіанг Кай-шекові. Як бачимо, навіть у 1948 році, коли видавалось, що комунізм поглине цілий світ, Сталін — тодішній лідер «світового комунізму» — давав перевагу національним інтересам російської держави-імперії, для якої було вигідніше мати роз'єднаний Китай.

З утворенням комуністичного Китаю, московсько-большевицький уряд опинився у складній ситуації, бо коли до другої світової війни йому вдавалось ще маскувати свої агресивні наміри «інтернаціональним комунізмом», то після неї всім стало ясно, що в московсько-большевицькій політиці вирішальну роль відіграють інтереси московської імперії. Повним обманом виявилась декларативна московсько-большевицька політика, сформульована відповідно до «вчення» К. Маркса, для якого кінцевим ідеалом була побудова «комуністичного суспільства» на земній кулі. Звідси випливала її декларативна політика Москви про «дружбу пролетаріату всіх країн».

Після поразки Японії у другій світовій війні, згідно з мировим договором, большевицька Росія одержала всі її території, що їх втратила царська Росія у російсько-японській війні. Вона забрала Ляодунський півострів із Порт Артуром та іншими портами, а також залізниці в Манджурії та одержала інші різні привілеї. Коли китайські комуністи перемогли національну армію Чіанг Кай-шека, Мао Тсе-тунг використав декларативні кличі московсько-большевицької політики і домагався негайного повернення комуністичному Китаєві всіх портів і залізниць на китайській території, що їх Москва забрала після другої світової війни. По довгих ваганнях, що тривали майже три роки, Москва була примушена задовольнити вимоги Мао Тсе-тунга, але такі вимушені поступки Китаєві дуже малі, коли взяти до уваги всі ті території, що їх загарбали московські імперіялісти від китайців. Тож нічого дивного, що тепер китайці кажуть: «Усі варвари пішли з Китаю — англійці, французи, американці, японці, а росіяни залишились».

Московсько-большевицький уряд мав ще надію на те, що за рахунок технічно-економічної допомоги комуністичному Китаєві він одержить

право тримати на китайській території своє військо, нібито для захисту Китаю від «агресії імперіялістів», і таким чином перетворить китайський комуністичний уряд на свою маріонетку. Він навіть обіцяв озброїти китайську армію атомовою зброєю, якщо Пекін погодиться на присутність московсько-большевицької армії на китайській території та на створення спільного московсько-китайського генерального штабу. Мао Тсе-тунг відкинув таку московську пропозицію і з того часу між комуністичними партіями СРСР і Китаю почалась полеміка нібито з приводу різних теоретичних питань марксизму-ленінізму. Насправді, причина розбіжностей між московськими і китайськими комуністами має зовсім інший характер, тут зіткнулися національні інтереси двох народів — московського і китайського, яких не може погодити спорідненість комуністичної ідеології та інтересів інтернаціонального пролетаріату. І зовсім слушно пише Г. Е. Салізбері: «В цілому комуністичному світі, згідно з моїми спостереженнями, нема міцнішої сили від націоналізму».

Втративши надію досягнути контролю над китайським комуністичним урядом з допомогою «комуністичної солідарності» та мілітарних і економічних обіцянок, комуністична Москва застосувала до комуністичного Китаю економічні репресії — відкликала з Китаю всіх своїх техніків, що згідно з московсько-китайською угодою працювали над різними мілітарними й економічними проектами, та припинила постачання технічного устаткування і різних інших матеріалів.

Така зміна в московсько-китайських відносинах сталася 1960 року за царювання Нікити Хрущова. З того часу Москва не тільки відмовилася допомагати економічно комуністичному Китаєві, а й докладає усіх зусиль, щоб він не переборов своїх економічних труднощів.

Одночасно Москва почала будувати свої фортифікаційні споруди вздовж московсько-китайського та монголо-китайського кордонів. Східній Сибір і Далекий Схід не належать до життєвого простору російської нації, проте Москва витрачає величезні кошти на оборону тих територій. Намагається також збільшити їхнє населення коштом «переселенців» із інших «республік» московсько-советської імперії. Така економічна і мілітарна «розбудова» на величезних територіях, дуже віддалених від європейської частини советської Росії, до того ж в особливо суворих кліматичних умовах, стала незноним тягарем для поневолених в СРСР народів, які мусять постачати імперії робочу силу — новітніх каторжан-невільників. Наскільки укріплення московсько-китайського кордону важливе для Москви показує хоч би такий факт. До 1960 року вплив московського і китайського комуністичних урядів у т. зв. Монгольській Народній Республіці був майже однаковий. І Москва, і Пекін давали Монголії невеличку економічну й технічну допомогу. Щоб перехопити Монголію у свої руки, московсько-большевицький уряд настільки збільшив їй свої асигнування, що китайська допомога стала мізерною. Згідно з договором, Монгольська

республіка за час від 1966-го до 1970-го року одержала від Москви 720 мільйонів доларів, що становить майже 720 дол. на кожного мешканця Монголії. Подібну «допомогу» Монголія одержала і за попередні п'ять років (1960-1965 рр.). Завдяки цій «допомозі» Москва одержала право тримати в Монголії своє військо та будувати там свої укріплення. Іншими словами, вона просто купила Монголію.

Будова московських воєнних укріплень на китайському кордоні викликала такі ж самі воєнні заходи і з боку Пекіну й так почались «перегони» прикордонними фортифікаціями, що однаковою мірою «стимулюють» і москалів, і китайців.

Комуністичний Китай розглядає московські укріплення на його кордонах, як безпосередню загрозу його існуванню, тому оборонні заходи Пекіну перетворились для китайської нації на істотну частину її життя. Китайці, згідно із своїми спадково-національними властивостями, здатні на важке життя не менше, якщо не більше, ніж москалі, до того ж вони відзначаються працьовитістю. Такі їхні національні прикмети дають їм перевагу над іншими націями та можливість вижити за найтяжчих умов. Усе це бере до уваги теперішній китайський комуністичний уряд, який, мабуть, єдиний уряд на світі, що не боїться війни з Москвою і вважає її за виправдану своїми національними інтересами, а з ідеологічного погляду трактує московських комуністів як «зрадників соціалізму», що ведуть політику соціалістичного імперіалізму. Крім цього, китайці заступають погляд, що Азія належить тільки азійським народам і Росія не має права втручатися до їхніх справ.

Із напруженням московсько-китайських відносин тісно пов'язаний і розвиток нуклеарної зброї у Китаї. Пекінський уряд хоче досягнути таку нуклеарну потужність, яка була б запорукою, що Москва не відважиться вжити своєї нуклеарної зброї проти Китаю. Таким чином він хоче вести війну проти совєтської Росії конвенціональною зброєю, що забезпечила б йому перемогу, бо він розраховує на велику перевагу в постачанні фронту завдяки близькій віддалі та на величезні його людські резерви.

Російська воєнна стратегія на протязі цілої історії російської імперії ґрунтувалась на тому, щоб бити ворога кількісною перевагою вояків своєї армії, не рахуючись із її людськими втратами. У війнах з європейськими народами така стратегія Москви виправдувалась і приносила їй користь, але у війні із сучасним Китаєм москалі воювали б із ворогом, який застосує таку саму стратегію, користуючись майже невичерпними людськими резервами. Саме тому й виникає питання, чи зможе Москва своєю дотеперішньою воєнною стратегією побороти Китай, а чи змінить її і застосує нуклеарну зброю?

На перший погляд виглядає, що сучасні володарі московської імперії можуть відважитися вжити нуклеарної зброї, якщо будуть певні, що їх не чекає така сама відплата. Адже вони на протязі свого існування

не вагалися знищити кілька десятків мільйонів людей, які, на їх думку, загрожували існуванню їхньої імперії. Але у війні з Китаєм знищення кількох десятків мільйонів китайців та їх життєвих центрів ще не означає перемоги, навпаки — китайці завдяки своїм спадково-національним властивостям настільки витривалі, що можуть і після атомового удару відповісти ще більш кривавою відплатою. Навіть тоді, коли Москва примусила б їх скласти перемир'я, вони використають цей час на підготовку до нової війни, вже в менше сприятливій московським агресорам ситуації. Щоб перемогти Китай Москва мусіла б знищити китайську націю такою мірою, що вона вже не була б спроможна піднятися до нової війни. Населення Китаю становить понад 800 мільйонів і якби Москва знищила навіть 400 мільйонів китайців, то все ж їх залишиться понад тричі більше ніж москалів. Пекінський уряд передбачав можливість атомового нападу (з боку американців), тому для зміцнення обороноздатності країни розподілив розбудову своєї промисловості по цілій китайській території, утворивши багато таких областей, які можуть існувати незалежно одна від одної. Отже, щоб підкорити собі Китай Москва мусіла б зруйнувати цілу його територію. Узавши до уваги величину території Китаю і кількість її населення, нуклеарна війна мусіла б бути тотальною, а це означає, що виникла б радіоактивна загроза і для сусідніх країн, зокрема для Японії, а може й для цілої земної кулі. Спротив Японії московській тотальній нуклеарній війні на китайській території міг би привести й до московсько-японського збройного конфлікту. В такій ситуації не могли б залишитися невинуватими і США, що мають з Японією договір про її захист від атомового нападу. До речі, розгромлення московською нуклеарною зброєю Китаю і Японії означало б, що це саме чекає і Америку. Важлива тут і біологічна солідарність народів жовтої раси. На москалів в Азії дивляться як на представників білої раси, яких народи жовтої раси інстинктивно більше або менше ненавидять. Нищення Москвою китайської нації могло б викликати серед народів жовтої раси непередбачені московськими ватажками жахливі для них наслідки. Саме тому треба ставити під сумнів можливість вжиття Москвою нуклеарної зброї у війні з Китаєм, тим більше, коли цілий світ, зокрема США, рішуче відкидають нуклеарну війну. Додавши до цього ще й факт, що й китайці на початку московсько-китайської війни будуть мати досить ефективну власну нуклеарну зброю, то ймовірність московського нуклеарного нападу на Китай ще менша.

Без ужиття нуклеарної зброї, московсько-китайська війна на величезних просторах Східної Азії перетворилася б на багаторічну затяжну боротьбу, зокрема, коли взяти до уваги невичерпні людські резерви китайців та спадково-національні властивості московської і китайської націй. Виникає питання, чи московсько-китайська війна актуальна і чи можна передбачити її початок?

Щоб відповісти на це питання, треба насамперед розглянути фактичний стан московсько-китайських відносин. Найцікавіший і найцінні-

ший матеріал з цього питання маємо у працях Г. Е. Салізбері, що про них ми вже згадували. Автор багато разів побував у ССРСР, а в 1965 році відвідав майже всі країни, які межують з Китаєм. Він докладно описує події, які відбувались у т. зв. Народній Монгольській Республіці, почавши з 1958 року. Спостерігаючи їх у 1958-му, 1961-му і 1969-му роках, він прийшов до висновку, що ССРСР і Китай опинились у стадії безпосередньої підготовки до війни, тому й написав свою працю про майбутню московсько-китайську війну.

Крім підготовки до війни, по обидвох боках московсько-китайського кордону на протязі минулих років відбувались т. зв. прикордонні інциденти. Найбільший такий «інцидент» відбувся в березні 1968 року на річці Уссурі, в якому брали участь військові відділи в силі одного полку, себто кілька тисяч вояків, в тому й танки. Про втрати, що їх зазнали в цьому «інциденті» москалі й китайці не було навіть згадки ні в советській, ні в китайській пресі. Відомо тільки, що тоді загинув один советський полковник і був поранений його помічник-підполковник. Це вимовний факт, який говорить про розмір згаданого «інциденту». 15-го березня 1969 р. пекінське радіо подавало, що ССРСР між жовтнем 1964-го і березнем 1969-го року спровокував 4,189 прикордонних «інцидентів». Москва, зі свого боку, обвинувачувала китайців, що вони між червнем і серпнем 1969 року спровокували 488 прикордонних «інцидентів», у яких брало участь 2,500 китайських вояків. Такий стан на московсько-китайському кордоні можна назвати «півхолодною війною», що в певному моменті може перетворитися на «гарячу» війну. Більшість цих «інцидентів» нібито спровокували китайці, хоч вони потребують ще часу на таке нуклеарне озброєння, з яким Москва буде примушена рахуватися. Деякі знавці кажуть, що Китай може досягнути потрібний йому рівень нуклеарного озброєння впродовж однієї декади. Андрій Альмарик у своїй книжці п. з. «Чи доживе советський Союз до 1984 року» передбачає початок московсько-китайської війни між 1975-1980 роками.

Окремі історичні явища взагалі випадкові, зокрема, коли мова про їх хронологію. Вони можуть відбутися або не відбутися, можуть прийти несподівано саме тоді, коли їх ніхто не чекає. Отже науково їх важко передбачити. Натомість можна передбачити розвиток історичних подій. Наприклад, смерть Мао Тсе-тунга може мати вплив на московсько-китайські відносини, але не може відвернути війни, якщо наше твердження, що природні ресурси країн та спадково-національні властивості націй визначають їхню історію — правдиве. «Опинившись перед дилемою голодувати або воювати, китайці насправді не мають вибору. Вони будуть, і повинні, воювати», — такий висновок зробив і Г. Е. Салізбері.

Ми розглянули московсько-китайські відносини з погляду історичних фактів, яких не можна заперечити. Напруження між Москвою і Пекіном викликало у світовій пресі багато здогадів і коментарів, що мають безпосереднє відношення до нашої розвідки. Зреферуємо за

цією пресою ще деякі головніші події, але із власними критичними висновками.

1971-ий рік позначений поступовою зміною зовнішньої політики московсько-большевицького уряду на Близькому Сході. Прийшло деяке пом'якшення ставлення Москви до статусу Берліну, натомість посилено розбудову воєнних укріплень на московсько-китайському і монгольсько-китайському кордонах, включно з концентрацією советських військ. Як ми вже згадували, найважливішою була зміна московської політики супроти Єгипту, бо вона зруйнувала, принаймні тимчасово, далекосяжний плян Москви, для здійснення якого московські володарі вкладали впродовж багатьох років великі матеріальні засоби.

В липні 1971 року президент Ніксон несподівано вислав до Пекіну свого особистого радника Г. Кісенджера, який — згідно з офіційним американським повідомленням — мав підготувати Ніксонові візиту до Китаю. Г. Кісенджер відбув розмови з Чу Ен-ляем і Мао Тсе-тунгом і тоді стало відомо, що китайський уряд офіційно запрошує президента Ніксона до Пекіну. Фактичних причин такої несподіваної місії Кісенджера в Китаї не подали ні американці, ні китайці. Намагались розгадати їх політичні кореспонденти, зокрем американець Джозеф Олсон. На його думку, раптова зміна в китайсько-американських відносинах була зумовлена особливими подіями. Московсько-большевицький уряд готувався до «превентивної війни» з Китаєм, щоб знищити його нуклеарні та інші воєнні споруди, відчувши велику загрозу від швидкої розбудови китайської нуклеарної зброї. Щоб забезпечити себе від небажаних несподіванок з боку США, Москва ще в 1969 році підсунула американському уряду вістку про свою підготовку до «превентивної війни» з Китаєм і чекала на його реакцію. Спочатку американський уряд не дуже то довіряв таким чуткам, але потім, коли натяки про таку можливість підтверджувались офіційними московсько-большевицькими джерелами, Ніксон перестеріг московсько-большевицький уряд, що США рішуче відкидають його плян «превентивної війни», а одночасно розпочав заходи для нормалізації американсько-китайських відносин і вислав до Пекіну Г. Кісенджера. Так Д. Олсон з'ясував причини подорожі Г. Кісенджера до Китаю, але не пояснив її таємничості і раптовості.

В серпні 1971 р. американський кореспондент Джеймс Рестон мав інтерв'ю з Чу Ен-ляем, прем'єром китайського уряду. Він пише, що Чу Ен-ляй зовсім спокійно заявив йому таке: «Ми, китайці, не лякаємось атомових бомб. Ми приготувались до такої можливості, як і до превентивної війни проти нас. Ось тому і риемо підземні тунелі. Ви, мабуть, чули про них. Будемо їх не тільки в Пекіні, а й у значній більшості наших великих і середніх міст, що покриваються сіттю підземних тунелів».

У вересні 1971 над територією Монгольської республіки був збитий китайський літак, як згодом виявилось, самими китайцями, бо монголь-

ський уряд з цього приводу склав протест китайському уряду. Тоді ж у Китаї заборонено всім літакам підійматися у повітря. Через три дні цю заборону скасовано, але тільки для цивільних літаків. Незабаром китайський уряд відкликав народне святкування китайської революції, що мало відбутися 1-го жовтня того ж року. Советська агенція в Пекіні розповсюджувала чутки, що відкликання цього святкування було наслідком хвороби Мао Тсе-тунга, який зазнав серцевого удару.

У жовтні до Пекіну прибув із візитою імператор Етіопії. На прийнятті у його честь не було військового міністра Лін-Піао, відсутність якого чужоземні дипломатичні представники в Китаї пояснювали його важкою хворобою. Але в листопаді 1971 року американська преса повідомила, що в літаку, збитому над Монголією 13-го вересня, був Лін-Піао. Він утікав до СРСР після невдалої змови проти Мао Тсе-тунга. Тоді в Китаї зліквідовано й інших змовників, між якими були й начальник штабу армії та командири військової авіації і фльоти. В липні 1972 р., отже майже рік пізніше, китайський уряд офіційно підтвердив, що військовий міністер Лін-Піао планував убити Мао Тсе-тунга.

На нашу думку, американський уряд уже в 1969 році знав про плян Москви «превентивною війною» знищити китайську нуклеарну зброю, але не повідомляв про це китайського уряду, а тільки докладно досліджував реальність такого пляну, щоб мати незаперечні докази, що Москва справді готується до нападу на Китай. У той час між комуністичним Китаєм і США були напружені відносини, тому повідомлення американського уряду про підготовку Москвою «превентивної війни» пекінський уряд міг сприйняти як «капіталістичну» провокацію, розраховану на штучне загострення відносин між соціалістичними країнами. Крім цього, 2-го вересня 1969 року до Пекіну прибув Косігін і мав розмову з Чу Ен-ляем, після якої прикордонні «інциденти» між Китаєм і СРСР повністю припинились. У 1969 році політика Москви зосереджувалась на Близькому Сході, в Єгипті, тому її можливості розпочати якусь більшу акцію на Далекому Сході були обмежені.

В 1971 році ситуація значно змінилась. Американський уряд, після дворічного досліджування, вже мав незаперечні докази про планування Москвою «превентивної війни» з Китаєм. Московський уряд змінив свою політику на Близькому Сході та відмовився брати безпосередню участь у війні Єгипту з Ізраїлем, натомість сконцентрував велику кількість свого війська і нуклеарної зброї на кордонах Китаю. Тому найбільш імовірно, що Г. Кісінджер не в 1969-му, а в 1971-му році виявив китайським лідерам московський плян «превентивної війни» і таким чином на довгі роки поглибив і загострив московсько-китайські відносини.

Півтора місяця пізніше Лін-Піао, заступник Мао Тсе-тунга, намагався втекти до СРСР, з чого західня преса зробила висновок, що між

Лін-Піао і Мао Тсе-тунгом виникли великі політичні зударі, зокрема з приводу нової китайської проамериканської політики. Таке пояснення сумнівне, бо про напружені відносини між Лін-Піао і Мао чужоземні дипломатичні кола в Пекіні вже знали в половині 1970 року, коли ще не було жодних змін у політиці Мао. Китайський уряд обвинувачував Москву за організування змови Лін-Піао проти Мао, а московські дипломатичні кола в Пекіні намагалися розповсюдити чутки про серцеву хворобу Мао Тсе-тунга, що нібито було причиною відкликання народного відзначення китайської революції. Насправді, причиною відкликання цього святкування була змова Лін-Піао, про що добре знав московський уряд, бо в той час труп Лін-Піао із збитого китайцями літака вже був у його руках. Тому найбільш імовірно, що змова Лін-Піао була пов'язана з Москвою, що підтверджує його спроба втекти до СРСР. Правдоподібно, що саме Г. Кісенджер доказовими матеріалами американської розвідки допоміг Мао Тсе-тунгові розкрити змову Лін-Піао, бо саме зараз після виїзду Кісенджера з Китаю почалась ліквідація змови і прихильників Лін-Піао.

Чергові повідомлення про події на московсько-китайському кордоні вказують на те, що Москва концентрує там військові сили, як постійні свої залоги. Знавці московсько-советської політики дуже часто роблять помилкові висновки, бо трактують її як об'єкт, якого не можуть зрозуміти. Насправді, московська політика завжди ґрунтується на одному принципі — використати всі засоби і можливості для опанування й контролювання нових країн і народів. Велику практику в цьому Москва набула в Європі й тепер намагається застосувати її і в Азії. Щоб контролювати або опанувати якусь країну, вона насамперед встановляє там комуністичний або «народний» уряд, але дбає про те, щоб у ньому не було визначних національних індивідуальностей. Вона знає, що такий уряд, без популярності в народі, не може втриматись без зовнішньої підтримки і буде звертатись до неї за «допомогою», яку вона радо дає разом із своїм військом і танками. Навіть мала, але організована група змовників у такій чи іншій країні, яка звернеться до Москви за «допомогою», служить їй претекстом для здійснення своїх загарбницьких плянів.

Зудар між Мао Тсе-тунгом і Лін Піао також дав московському урядові надію, що в майбутньому в Китаї може зорганізуватись якась група, яка попросить у нього «допомоги», а Китай країна велика, то й «допомога» мусить бути «відповідна». На таку нагоду й чекають сконцентровані советські війська на московсько-китайському кордоні. З другого боку, їхня постійна присутність вказує на те, що Москва не піде на жодні територіальні поступки Китаєві навіть за ціну уникнення війни.

Китайці також не думають резигнувати із своїх національних інтересів на користь Москви, доказом чого є постійне зростання їхніх національних емоцій. Коли в 1973 році московський уряд почав перей-

меновувати містечка на Далекому Сході, які мали китайські назви (ті території Росія забрала від Китаю понад сто років тому), китайська преса з обуренням писала про це перейменування як про соціалістично-імперіялістичну агресію, москалів називала фальсифікаторами історії і загарбниками чужих територій. А це означає, що китайці уважають ті містечка за свою власність, яку загарбала царська Росія і передавала у спадщину теперішній соціалістичній імперії.

Наприкінці 1972 року Брежнев склав заяву про можливість мирного поладнання московсько-китайського конфлікту. Пропонував китайцям «забути минуле», «дружні взаємини», скласти «мирний договір», обіцяв технічну й економічну допомогу. Мао Тсе-тунг відкинув пропозиції Брежнева, мабуть, китайці вже свідомі того, що означає «мирний договір» з СССР, головним пунктом якого напевно було б припинення Китаєм продукції своєї нуклеарної зброї, на що він не може погодитися.

Так усе більше центр уваги московсько-большевицької політики пересувається на Далекий Схід до московсько-китайських кордонів. Москва не довіряє Пекінові, а Пекін — Москві. Китайців московські володарі розглядають як загрозу їхній домінуючій політиці в комуністичному світі, їхньому намаганням стати азійською потугою, їхній економічній силі та територіальній цілості їхньої імперії. Вони докладають усіх зусиль, щоб знищити «китайську загрозу», готові почати навіть «превентивну війну», якби були певні, що не викличуть нею ворожої реакції з боку США. Все це добре розуміє комуністичний Пекін, тому гарячково розбудовує свої мілітарні сили, зокрема нуклеарну зброю, не рахуючись ні з матеріальними витратами, ні з людськими жертвами.

Висновки

1. Використавши послаблення Китаю у боротьбі з Японією і західними державами, царська Росія збройною силою, підкупамі китайських урядовців та різними іншими обманними заходами загарбала величезні території від китайської держави.

2. Московсько-большевицький уряд російської імперії, хоч і визнав комуністичний Китай за свого ідеологічно спорідненого партнера, насправді продовжував загарбницьку політику царського уряду в його експансії на китайську територію.

3. «Дружбу» комуністичної Росії з комуністичним Китаєм кремлівські володарі розглядали як нагоду здійснити свою мету — з допомогою советських військових з'єднань, розташованих у Китаї під претекстом захисту його від «агресії капіталістів», Японії і США, перетворити китайський уряд на свою маріонетку, а Китай — на сателітну азійську країну.

4. Коли виявилось, що пекінський уряд не тільки не погоджується на таку сателітну роллю, а ще й домагається повернення загарбаних

царською Росією китайських територій, московські комуністичні володарі вирішили підкорити собі Китай своїми економічними й мілітарними санкціями. Крім цього розгорнули широку пропагандивну акцію проти китайських комуністів, назвавши їх «ревізіоністами», «зрадниками пролетарської солідарності», «розбивачами комуністичного табору». Одночасно почали будувати на московсько-китайському кордоні військові фортифікації і концентрувати свої військові сили.

5. Спадково-національні властивості китайської нації привели до того, що китайці уважали свою культуру, свій державний і суспільний лад особливими і керувалися почуттям своєї вищості, тому не прийняли західноєвропейської індустріалізації і військової техніки. Наслідок був такий, що Китай, не маючи модерної військової техніки, зазнав поразок у війнах, національного приниження, експлуатації з боку європейських націй і США та втратив великі території на користь Росії і Японії. Все це витворило в китайців велику ненависть до білої раси, що її тепер використовує комуністичний уряд у своїй політиці.

6. В теперішньому етапі свого існування Китай не має жодних територіальних претенсій до інших держав, крім Росії, тому вся ненависть китайців концентрується на російській нації, якою (ненавистю) пекінський комуністичний уряд загострює московсько-китайський конфлікт.

7. Найпотужнішим, хоч і прихованим, чинником, який стимулює територіальні вимоги Китаю до советської Росії є вичерпання на китайській території придатної до вирощування хліба землі. Тому проблема прохарчування китайців уже тепер, а тим більше в майбутньому, буде найважливішою національною проблемою.

8. До 1971 року московсько-большевицький уряд застосовував до Китаю оборонну політику, яка згодом перетворилася на політику агресивну. Будівництво московських військових фортифікацій на московсько-китайському і монгольсько-китайському кордонах, концентрація советських військ і нуклеарної зброї в прикордонній смузі викликали, у свою чергу, такі ж військові заходи з боку Китаю. Розбудова військових сил і нуклеарної зброї стала для китайців головною проблемою існування їхньої держави. Військові готування і «перегони» в озброєнні комуністичної Росії і комуністичного Китаю виснажують їх економічно, тому такий стан напруження не може існувати безконечно.

9. Спадково-національні властивості китайської і російської націй вказують на те, що компроміс між ними неможливий, а це означає, що московсько-китайська війна неминуха, якщо не тепер, то в недалекому майбутньому.

(Закінчення буде)

ІЗ ФРОНТУ БОРОТЬБИ ВОЛЕЛЮБНИХ НАРОДІВ

ЧЕРГОВІ КОНФЕРЕНЦІЇ ВАКЛ І АПАКЛ

В днях 18-22 квітня 1977 року в Тайпеї (Китайська національна республіка, Тайван) відбулися 10-та Конференція Світової Антикомуністичної Ліги (ВАКЛ) і 23-тя Конференція Антикомуністичної Ліги Народів Азії (АПАКЛ), у яких брали участь 350 делегатів і спостерігачів із 76-ох країн, 15-ох міжнародних організацій та інших представництв із різних частин світу.

На Конференціях були представники таких народів: Австралії, Бурми, Китаю, Індонезії, Індії, Японії, Кахінляндю, Кореї, Ляосу, Маляйзії, Нової Зеландії, Пакистану, Філіппін, Срі-Ланки, Тайланду, В'єтнаму, Сінгапуру, Гонконгу, Макао; з Близького Сходу — Ірану, Йорданії, Лівану, Оману, Савді Арабії, Туреччини; з Африки — Кенії, Лесото, Лібєрії, Південної Африки; з Європи — Австрії, Бельгії, Франції, Греції, Італії, Голляндії, Швеції, Швейцарії, Великої Британії, Німеччини, України, Болгарії, Хорватії, Румунії; з Америки — Канади, США, Аргентини, Болівії, Бразилії, Чиле, Колумбії, Коста-Рики, Куби, Домініки, Еквадору, Ель Сальвадору, Гватемалі, Гаїти, Гондурасу, Мехіко, Нікаругуї, Панами, Парагваю, Перу, Пуерто-Рики, Тринідаду, Уругваю, Венесуелі. Від міжнародних організацій — Антибольшевицький Блок Народів (АБН), Світова Антикомуністична Ліга Молоді (ВАЯКЛ), Коммонвелтська Ліга Прав, Вільна Тихоокеанська Спілка, міжнародні організації мусулманської, християнської, буддистської та інших релігій. Від асоційованих організацій-членів були представники Ліги Визволення України та інших організацій із Єгипту, Фіджі, Люксембургу, Мавританії, Північного Ємену, Португалії, Іспанії, Південного Ємену, Тонга.

Україна — звичайний член ВАКЛ-у, як і державні нації світу. АБН — член ВАКЛ-у, як міжнародна організація.

Наради Конференцій ВАКЛ-у і АПАКЛ-у відбувалися пленарними сесіями. Було також шість Комісій, що розглядали окремо такі комплекси справ: 1) планування дії АПАКЛ-у і діяльності поза ним, 2) комуністична агресія і субверсія, нова і давня їхня тактика та боротьба з ними, 3) 10-тіліття ВАКЛ-у — ретроспектива і перспектива, 4) як зберегти свободу і поширити її на поневолені нації та «третій світ», 5) масові середники зв'язку й поширення свободи, 6) опрацювання спільного кінцевого комунікату.

Представники України, Румунії, Болгарії і Хорватії працювали в Комісіях 3-ій, 4-ій і 6-ій.

На пленарній сесії, що відбулася 18 квітня, промовляли: уступаючий голова ВАКЛ-у ген. Гонкон Лі (Корея) і новообраний голова на Раді ВАКЛ-у д-р Ку Ченг-канг (Китай), президент китайської національної республіки Єн Чія-кан, віцепрезидент Гватемалі Маріо Августо Сандоваль Аляркон та голова корейського парламенту Паїк Ту Чін. На післяобідній сесії доповідали: американський конгресмен Роберт Дорман, член японського парламенту Масаакі Накаяма, а звітували — генеральний секретар ВАКЛ-у проф. д-р Ая Сеунг Ву (Корея), генеральний секретар АПАКЛ-у д-р Ліву, представники поодиноких континентів — Африки, Азії, вільної Європи, Латинської Америки, Близького Сходу, Північної Америки, поневолених в СССР націй (АБН) і Світової Антикомуністичної Ліги Молоді (ВАЯКЛ). Від поневолених націй склала звітномлення (з уповноваження Ярослава Стецька, члена Президії ВАКЛ-у) мгр Слава Стецько, що зосередилась на з'ясуванні ситуації поневолених у російській імперії та в країнах її сателітів народів, на їх визвольній боротьбі, а також на закордонній діяльності.

Під час обіду промовляв член тайландського парламенту Ватана Кесвімол. Про загрозу російської агресії на пообідній сесії доповідав адмірал Дж. С. Меккейн, колишній головнокомандувач військової флотії США на Тихому океані. Жваву дискусію викликав форум на тему становища на китайському материк, що ним проводив проф. Тсай Вейпіг, директор Інституту міжнародних зв'язків, з участю найвизначніших знавців ситуації в Китаї.

На нарадах Комісій від України і АБН запропоновано такі резолюції: а) про національно-державну незалежність та права народів і людини, б) про шкідливість політики «детанту» та альтернативу до неї, в) про деколонізацію і розвал російсько-советської імперії, г) про державну незалежність і суверенність України, ґ) про декларацію в справі політики «детанту» у зв'язку з конференцією у Београді (резолюція запропонована Європейською Радою Свободи, що була схвалена на нараді ЕРС у березні ц. р.), д) про шкідливість торгівлі з країнами, опанованими комунізмом (пропозиція ЕРС).

Суттєві внески до заключного спільного комунікату ВАКЛ-у і АПАКЛ-у, що їх запропонував голова АБН-у Я. Стецько, були схвалені відповідними комісіями і пленумом.

На Конференції АПАКЛ-у промовляв член малайзійського парламенту Кгір Йогарі.

21-го квітня, на третій пленарній сесії, промовляв архикнязь Отто фон Габсбург на тему «Глобальної світової антикомуністичної ситуації», підкресливши правильність концепції АБН про необхідність розвалу російської тюрми народів, себто фактичної деколонізації і ліквідації СССР. Він також підкреслив, що Україна, балтицькі країни, словаки, хорвати, угорці, чехи, поляки, болгары, східні німці — нерозривна складова частина Європи. Ідеологічні позиції АБН-у підтримав і віцепрезидент Гватемалі Сандоваль.

На п'ятій пленарній сесії промовляли міністер внутрішніх справ Тайлянду Самак Сондаравей і представник Африки д-р Натан Росс (Ліберія), великий приятель України і АБН-у.

На пресовій конференції ВАКЛ-у виступали: голова ВАКЛ-у, члени Президії від Північної і Південної Америки та Ярослав Стецько від АБН і України.

До переобраної Президії ВАКЛ-у знову увійшов на чергові три роки Ярослав Стецько — кол. голова Українського державного правління, голова ОУН і АБН.

Під час Конференції делегатів приймали президент Єн і прем'єр Китайської національної республіки Чіанг-канг, новий голова ВАКЛ-у д-р Ку Ченг-канг, ген. секретар АПАКЛ-у д-р Ган, посадник Тайпею та інші визначні політичні діячі.

Делегати склали вінки під пам'ятником героїв, на могилі президента Чіанг Кай-шека, відвідали военні споруди вільного Китаю, промислові й аграрні осередки, були на острові Кемой (два кілометри від китайського суходолу) та ознайомилися з великим поступом і всебічним розвитком Тайваню.

Досить численна українська делегація відзначалася всебічною активністю на пленумах Конференції, в Комісіях, у різних зустрічах, дискусіях і т. п. Між делегатами від 76-ох країн розповсюджено багато нашої літератури різними мовами.

До складу української делегації належали: Ярослав Стецько, мгр Слава Стецько, д-р Степан Галамай, д-р Роман Малащук (ЛВУ), Степан Кіра (ООЧСУ), проф. Лев Добрянський (УККА), інж. Володимир Чопівський (Кептів Нейшен) і проф. М. Крушницький.

Голова АБН-у Я. Стецько дав окреме інтерв'ю китайській пресі та японським кореспондентам. Д-р Степан Галамай виступав у телебаченні, з'ясовуючи проблеми визвольної боротьби України. В рамках Конференції ВАКЛ-у відбулося й масове віче, в якому брало участь 50 тисяч китайської молоді з її традиційною мистецькою програмою. Від АБН-у на вічу промовляла мгр Слава Стецько, від США — проф. Лев Добрянський, від Південної Америки — проф. Р. Гуереро.

Ярослав Стецько відбув також окрему розмову з керівником Военної академії ген. Чіанг Ве-куо, сином Чіанг Кай-шека, дав також доповідь для професорів Военної академії, генералів, полковників та інших високих рангою старшин на тему «Поневолені нації — знехтована надпотауга», з'ясувавши в ній свою стратегічно-політичну концепцію визволення поневолених комунізмом і російським імперіалізмом націй. Ген. Чіанг Ве-куо вшанував Ярослава Стецька, Славу Стецька і д-ра Степана Галамая спеціальним обідом.

Хорватію на Конференції ВАКЛ-у репрезентував д-р С. Пшенічник, Болгарію — д-р К. Дреніков, Румунію — д-р Б. Майлят, Естонію — Арво Горм. Конференція одержала дуже багато писемних привітів, у

тому від парагвайського президента Штреснера, чилійського президента Піношеті, савді-арабійського кронпринца і регента Фагада, колишнього японського прем'єра Кіші, віцепрем'єра королівства Тонга та багатьох інших визначних державних і політичних діячів вільного світу.

Під час гостини-прийняття обговорено багато важливих справ із визначними політичними діячами різних країн світу, в тому і з китайським кардиналом, що разом з іншими делегатами переслав привіт нашому Патріярхові Йосифові, а також з генералами, адміралами, церковними достойниками різних релігій, парламентаристами, науковцями і журналістами.

10-та Конференція ВАКЛ і 23-тя Конференція АПАКЛ закінчилися успішно, а наша особливо активна участь у них принесла велику користь українській визвольній справі.

ПОСТАНОВИ ДЕСЯТОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ ВАКЛ У СПРАВІ ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ І РОЗВАЛУ СССР

Тому, що доля Європи, Африки і Азії узалежнена від успіху або невдачі у закріплюванні тоталітарної ідеології комунізму, яке (закріплювання), у свою чергу, особливо узалежене від політичної та мілітарної сили російсько-советської імперії;

тому, що в час, коли всі інші колоніальні імперії зникли, советська Росія, прикрившись вивіскою СССР, поневолює великі частини Європи і Азії у її міжконтинентальній тюрмі народів, ставши найбільшою і найжорстокішою в історії світу колоніальною імперією;

тому, що навіть за неповним підрахунком у самій російсько-советській імперії, почавши з 1917 року, знищено 66 мільйонів людей, а в наш час — 30 міль. у Китаї та біля 1 міль. у Камбоджії;

тому, що діалектичний матеріалізм у його прерізних формах — історичний матеріалізм, «науковий» соціалізм, атеїзм тощо — заперечує божественне походження людини, природжене їй почуття гідності та притаманний їй сенс духових і культурних вартостей, — він став одним із найбільш обманних і брутальних інструментів комуністичної системи, нищить історичні й культурні надбання народів, щоб позбавити їх метафізичних основ, та застосовує прямий геноцид, як згадано вище;

тому, що змагання за національну незалежність, культурну самобутність і людські права стали в наш час світовими явищами, зокрема в російсько-советській імперії, в країнах її сателітів та в інших районах світу, опанованих комуністами;

тому, що советська Росія та її ідеологічні й політичні сателіти в цілому світі жорстоко поборюють змагання за національні й індивідуальні людські права такими методами, як терор, масові арешти, засуди

і навіть убивства численних волелюбних національних і релігійних патріотів, особливо в країнах, силою залучених до російської імперії;

тому, що національне визволення та незалежність націй, поневолених російсько-советським імперіялізмом — головна передумова для здійснення прав людини і соціально-економічної справедливості для тих народів —

взявши все це до уваги, Десята Конференція ВАКЛ-у схвалює такі постанови:

1) Оголосити заяву, що тільки деколонізація і розвал російсько-советської імперії та знищення всяких інших форм комуністичного тоталітаризму й агресії можуть стати запорукою тривалої основи для миру і свободи в цілому світі.

2) Проголосити, що Азербайджан, Ангола, Білорусія, Болгарія, Вірменія, Камбоджія, Хорватія, Куба, Чехія, Естонія, Грузія, Східна Німеччина, Угорщина, Лаос, Латвія, Литва, Польща, Північний Кавказ, Північна Корея, Румунія, Сербія, Словаччина, Туркестан, Україна, В'єтнам та інші поневолені народи мають ті самі права, що й вільні народи світу, на повну національну незалежність, на утворення своїх незалежних, суверенних демократичних національних держав, які єдині можуть бути запорукою здійснювання людських та індивідуальних прав, свободи і соціально-економічної справедливості на їхніх національних територіях.

3) Підтримати вільне об'єднання всіх силою розподілених націй.

4) Вплинути на нації вільного світу, щоб вони офіційно завжди протестували та інтервенювали, коли в країнах східного блоку, поневолених російським імперіялізмом і комуністичною диктатурою, топчуть права нації і людини, щоб вони поступали так, як і супроти злодіянь в інших частинах світу.

5) Вимагати від ООН вжити негайних заходів, щоб їхня «Деклярація про надання незалежності колоніальним країнам і народам» і «Універсальна декларація про права людини» були повністю застосовані й до колоніальних народів у російсько-советській імперії та до тих країн в інших частинах світу, що опинилися під подібним комуністичним пануванням.

6) Протестувати проти масових арештів російським КГБ таких визначних українських патріотів і культурних діячів, як Ю. Шухевич, В. Мороз, В. Чорновіл, Є. Сверстюк, С. Караванський, З. Красівський, О. Різників, М. Руденко, О. Тихий та інших.

7) Обстоювати становище, що відновлення вільної, суверенної Української держави — це ключ до встановлення рівноваги сил у Східній і Центральній Європі, яка (рівновага) одночасно буде гарантувати національну незалежність іншим поневоленим советською Росією народам у тій частині світу.

8) Засудити т. зв. Гельсінську угоду як знаряддя російсько-советської пропаганди та дальшої політичної експансії і агресії російської імперії.

КОНФЕРЕНЦІЯ ВАКЛ ЗА ДЕРЖАВНУ САМОСТІЙНІСТЬ УКРАЇНИ

Тому, що Україна з її 53-мільйонсвим населенням, із нескореним революційним людським потенціалом, із величезними економічними багатствами («житниця Європи»), з її трудолюбним народом та винахідливістю її інтелектуальної еліти, а також своїм геополітичним положенням — стала вирішальним чинником у протибольшевицькій боротьбі та в побудові нового справедливого міжнародного ладу;

тому, що Україна, не зважаючи на втрату своєї державної незалежності в 1920-21 роках та на винищення понад 20 мільйонів її населення (геноцидом, етноцидом, культуроцидом), як під час «воєнного комунізму», так і під час штучно організованого Москвою голоду (1932-33 рр.), ежовщини (1937), масового винищування борців Української Повстанської Армії (УПА) і революційного підпілля (ОУН) та їхніх прихильників з усіх верств народу (1942-1953 рр.) — не припинила своєї боротьби за національну незалежність і права людини, «завжди змагаючи до волі» (слова Вольтера);

тому, що Україна, як Фенікс із попелу, завжди наново відроджується, доказом чого є:

- а) повстання українських та інших політв'язнів у російських концтаборах у 1953-1959 роках,
- б) відродження нової української інтелектуальної еліти в 60-их і 70-их роках у дусі патріотизму, визвольного націоналізму, християнства і українського історично-традиційного народоправства,
- в) скріплення визвольних дій національно-революційного підпілля, про що інформують не тільки українські компетентні чинники, а й іншонаціональні політичні, історичні, економічні, національно-етнічні, літературні й дослідні джерела,
- г) різновидні змагання, різними методами, молодого покоління України за досягнення національно-державної незалежності і за здійснення прав людини, —

Десята Конференція ВАКЛ-у постановляє:

1) Підтримати революційно-визвольну боротьбу України за її національно-державну незалежність і права людини.

2) Вимагати, щоб Україну, як члена-співосновника ООН, репрезентували в ООН не агенти московської колонії, т. зв. уряд УССР, а представники її революційно-визвольної організації (ОУН), що повинна мати принаймні такий правовий статус, як Палестинська визвольна організація.

3) Засудити російський шовінізм, імперіялізм, колоніялізм, геноцид і культуроцид, русифікацію та насильницький вивіз українців поза межі України.

4) Засудити національний, політичний, соціально-економічний гніт і визиск української нації і української землі.

5) Засудити топтання російськими комуністами-неоколоніалістами національних і людських прав, їх ламання міжнародних договорів і актів, як ось Хартії ООН, резолюцій ООН про деколонізацію і право на незалежність поневоленим народам та країнам, чи хоч би статей (VII і VIII) про національні й людські права Заключного гельсінського акту або статей конституцій СРСР і УРСР (статті 17 і 14) про право кожної національної республіки на вихід із СРСР, коли навіть за їх теоретичні аналізи комуністичний режим жорстоко карає 15-ма роками тюрми або й карою смерті, як це було у справі правників Л. Лук'яненка, І. Кандиби та інших.

6) Засудити переслідування українських Церков, нищення українських культурних пам'яток, убивства українських священослужителів, як ось о. Луцького і о. Лучкова, чи мисткиню Аллу Горську, а зокрема членів Організації Українських Націоналістів (ОУН).

7) Вимагати негайного звільнення всіх українських політичних та релігійних в'язнів, що становлять 60-70% усіх політв'язнів у московських концтаборах, зокрема Ю. Шухевича, В. Мороза, С. Караванського, Є. Сверстюка, Ірину Сенік, Ірину Калинець, І. Світличного, З. Антонюка, І. Калинця, о. В. Романюка, М. Руденка, О. Тихого та багато інших. Вимагати негайного звільнення давніх політв'язнів, членів ОУН і УПА, з яких багато вже понад 30 років караються у тюрмах і концтаборах тільки за те, що боролися за розвал російської імперії, за відновлення Української національної держави і за здійснення прав людини. Вимагати негайного звільнення поета Зіновія Красівського та інших, запроторених у т. зв. психушки.

8) Вимагати усунення з України російських окупаційних військ і російського апарату терору, щоб український нарід міг відновити свою національну, суверенну й народоправну державу.

ЗА НЕГАЙНУ ДОПОМОГУ ВИЗВОЛЬНИМ РУХАМ

(Із спільного Комунікату 10-ої Конференції ВАКЛ і 23-ої АПАКЛ)

В днях 18-22 квітня 1977 р. в Тайпеї, в Китайській Національній Республіці, відбулися спільно 10-та конференція ВАКЛ та 23-тя АПАКЛ, у яких брали участь 350 делегатів і спостерігачів від 76 націй та 15 міжнародних організацій.

Впродовж 5-денних широких дебат учасники конференції однозгідно схвалили наступне:

Перше — боротьба між силами свободи і силами комуністичними має історичне значення для вирішення долі людства. Змаг за людські права і національно-державну незалежність невіддільний від протикомуніс-

тичної боротьби і тільки тотальною перемогою над комунізмом можна покінчити з теперішнім станом світу — напіввільний, напівневільний, та забезпечити людську свободу й гідність назавжди.

Друге — ідеологія, політична система й спосіб життя під комунізмом цілком протилежні до прагнень людини та національної незалежності народів, тому не вільно допускати до того, щоб вони поширювалися чи закріплювалися. Тільки шляхом відродження найкращих культурних традицій та знищення комуністичної тиранії можна створити людині сприятливі умови для її життя і розвитку.

Третє — багато заворушень у світі є наслідком комуністичного вживання обманливих фраз про «мирне співіснування», про «майбутнє третього світу» і т. п. обманів та зловмисного маневрування т. зв. народного фронту, щоб досягти своєї мети шляхом «парламентарних змагань» та творення «коаліційних урядів». Тільки відкинувши всякі такі, позбавлені ґрунту сподівання, та протиставившись спокусам і комуністичній інфільтрації можна загарантувати *національну незалежність* і безпеку народам, будувати квітучий, вільний і мирний світ.

Після відповідної аналізи нинішньої світової ситуації, учасники Конференцій ще міцніше, ніж досі, переконані в тому, що хоч комуністи нестримно агресивні й крикливі, до чого заохочені західньою політикою «детанту», цілковите розкриття їхньої тактики значно причинилося до піднесення волелюбних людей та спрямувало антикомунізм у нове русло, що характеристичне такими проявами:

Витворена комуністами криза в Азії, чергова експансія у Південній Америці та інспіроване Москвою втручання Куби в Африці ще більше усвідомили вільні народи про необхідність зміцнення єдності між ними, їх національної потужності і боротьби за своє збереження.

Советсько-російське зручне використання Європейської конференції безпеки для визнання Заходом здобутків їхньої агресії та докнаних фактів, а також послаблення НАТО — примушують країни Європи зміцнювати свої стратегічні позиції для безпеки тієї частини світу.

Піднесення й рух інтелектуалістів у СРСР, зусилля поневолених націй у ньому й сателітних країнах звільнитися з-під контролю Москви та посилена боротьба за владу на китайському материка після смерті Мао — викликали у вільному світі сподівання, що комуністичне невільниче панування невідхильно впаде.

Таким чином поєднання сил свободи по обох боках залізної заслони приспішилося.

ВАКЛ повинен підтримувати заяву президента Картера про захист людських прав, як заохоту для народів під комуністичним пануванням.

Необхідна постійна чуйність проти комуністичних та інших намагань розбити єдність вільного світу з допомогою злочинного викривлювання питання людських прав.

Світ повинен усвідомити собі, що комуністи використовують ОН як базу для агітації проти вільного світу. Засуджуючи Кастра, підтримуваного Москвою, рішуче вимагаємо виведення військ Куби з Анголи і Заїру. Приявність кубинських і російських військ в Африці ще більше загострює, а не злагіднює африканську проблему.

Треба вимагати, щоб масові середники інформації вільного світу були дуже чуйні на комуністичну змову, пропаганду «народного фронту», та щоб берегли людських прав, єдності вільного світу, безпеки й свободи.

Негайну й істотну допомогу треба дати героїчним національно-визвольним рухам, які борються за державну незалежність народів, поневолених у ССРСР і сателітних країнах, таким, як Україна, Литва, Грузія, Білорусія, Туркестан, Азербайджан, Вірменія, Болгарія, Угорщина, Чехія, Словаччина, Польща, Естонія, Латвія, Румунія, Північний Кавказ, Хорватія, а також Куба, В'єтнам, Камбоджія і Ляос; треба також підтримати зусилля до вільного об'єднання Німеччини, Кореї та інших штучно поділених країн.

Конференції ВАКЛ і АПАКЛ урочисто проголошують, що обидві Ліги беззастережно вірять в остаточну перемогу протикомуністичних сил, яка (перемога) принесе гідність і волю людині та національно-державну незалежність поневоленим народам.

ПОСТАНОВИ ДЕСЯТОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ ВАКЛ У СПРАВІ НАЦІОНАЛЬНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ І ЛЮДСЬКИХ ПРАВ

Десята Конференція Світової Антикомуністичної Ліги (ВАКЛ) апелює до президента США та урядів держав вільного світу зробити натиск на уряди ССРСР і опанованих комуністами країн, щоб добитися:

Звільнення всіх національних, політичних і релігійних в'язнів, ліквідації всіх концтаборів і психотюрем у 1977 році, що є Роком політв'язня.

Припинення русифікації, денаціоналізації й асиміляції поневолених народів, що проводить Москва з допомогою нищення національних культур і традицій, релігій і церков, насильницького переміщення народів, депортації та запроторювання молоді поневолених націй на сибірські, казахстанські або й російські простори, щоб створити неприродне «злиття» народів, т. зв. советський народ, який згодом був би тотожний із російським народом.

Припинення національного, політичного, соціального й економічного гніту поневолених націй.

Усунення визиску робітників, селян і працюючої інтелігенції, що означає і ліквідацію колгоспної системи господарювання та суцільного економічного державного капіталізму.

Усунення російських окупаційних військ і комуністичного апарату терору з поневолених в ССРСР країн, а також із сателітних, щоб поне-

волені дотепер народи мали можливість відновити свої національні, незалежні, демократичні держави.

Конференція ВАКЛ апелює до держав вільного світу застосувати резолюцію ОН (з 14. 12. 1960 р.) про деколонізацію світу й про право на незалежність колоніальним країнам не тільки до просторів вже неіснуючих британської, французької, бельгійської чи інших західніх імперій, а насамперед до ССРСР, останньої імперії у світі, яка мусить бути поділена на незалежні національні держави поневолених ним народів.

Апелює до уряду США — у своїй політиці супроти російської імперії і комунізму рішуче здійснювати закон Конгресу США (86-90) з 19 липня 1959 року про відновлення національної незалежності поневолених націй.

Конференція ВАКЛ апелює до тих же західніх урядів здійснювати (ухвалено 107 голосами Генеральної асамблеї 20 грудня 1976 року) резолюцію про визволення в країнах поневолених в ССРСР народів і взагалі за залізною заслоною такою ж мірою, як, напр., у Намібії (в тій резолюції мова про те, що у зв'язку з «підтримкою національно-визвольної боротьби поневоленої нації проти колоніального панування, кожна нація може вести її усіма можливими для неї засобами, головню зброєю»).

Десята Конференція ВАКЛ-у стоїть на становищі, що такий самий правний статус в Об'єднаних Націях повинен бути наданий національно-визвольним організаціям поневолених большевизмом націй, аналогічно до Палестинської визвольної організації.

КОНФЕРЕНЦІЯ ВАКЛ ПРОТИ ПОЛІТИКИ »ДЕТАНТУ«

Тому, що »детант« здійснюється як однобічна політика »розрядки« західніх потуг, він спричинився до послаблення національних революційно-визвольних процесів поневолених націй, як в ССРСР так і в сателітних країнах. Наслідком цієї політики західніх держав стало те, що ССРСР має загарантований »статус кво«, а одночасно його втручання у внутрішні справи кожної західньої країни ще більше посилюється. Будь-яке зацікавлення західніх потуг визвольною боротьбою поневолених у російській колоніальній імперії народів зведено до цілковитого мінімуму, хоч визволення тих націй не є тільки внутрішньою справою російсько-большевицької імперії.

Москва продовжує на Заході свою »ідеологічну« боротьбу, спрямовану проти нього, розгортає її також в Африці, Азії та Америці під маскою т. зв. національного визволення, провокує »визвольні« війни (Ангола), т. зв. громадянські війни (В'єтнам, Камбоджія) або »клясову боротьбу« (напр., в Італії, Португалії, Франції, Іспанії) та різні розрухи-заколоту (Близький Схід).

Вона не зреклася свого заміру опанувати ще вільну частину Європи після послаблення або розпаду сил НАТО та витиснення з неї збройних сил США, а тепер прагне поширити своє панування ще й на Близькому Сході, де продовжує свою загарбницьку експансію.

Саме тому політика «детанту» може зруйнувати самий Захід, бо зігноровані ним національно-визвольні рухи поневолених в СССР і його сателітах націй, які дотепер стримували своїм фронтом наступ Москви на ще залишену частину вільної Європи, зігноровані й осамітнені можуть демобілізуватися.

Одним із найбільших досягнень Москви в Гельсінках є заява президента США та урядів вільної Європи, що вони не мають наміру домагатися зміни «статусу кво» у відношенні до поневолених націй, іншими словами — не беруть до уваги необхідности визволення поневолених в СССР народів. Так званий Кошик ч. 3 із гельсінського заключного акту стосується до людських прав, але насправді — це обман, бо для поневолених народів у російській імперії, т. зв. СССР, не було, нема й не може бути жодних людських прав; завжди і всюди головною передумовою здійснення людських прав є насамперед здійснення права нації на свою незалежну національну демократичну державу. А це право не здійснене.

Обрання Београду, столиці комуністичної міні-імперії (Югославії), для чергової конференції, яка нібито мала б перевірити, чи людські права в пошані — чиста іронія!

Тому Десята Конференція ВАКЛ-у звертається до урядів держав вільного світу з таким закликком:

Зміцнювання визвольних сил поневолених в СССР і в його сателітах народів однозначне із забезпеченням вільного світу від російської і комуністичної агресії, бо послаблює воєнний потенціал большевицької імперії. Тому допомагаючи поневоленим народам у їх боротьбі за визволення — Захід допомагає сам собі.

Тому політику «детанту» з тиранами необхідно заступити політикою визволення поневолених народів — політикою активної підтримки національно-визвольної боротьби України, Білорусії, Литви, Болгарії, Румунії, Естонії, Латвії, Польщі, Угорщини, Словаччини, Чехії, Словенії, Грузії, Туркестану, Азербайджану, Північного Кавказу, Східньої Німеччини та всіх інших народів, поневолених в СССР та в його сателітних країнах, які борються за свою національно-державну незалежність.

ПОСТАНОВА КОНФЕРЕНЦІЇ ВАКЛ ПРО ДЕКОЛОНІЗАЦІЮ І «ДЕТАНТ» У ЗВ'ЯЗКУ З КОНФЕРЕНЦІЄЮ В БЕОГРАДІ

Взявши до уваги, що держави-сигнатарі Деклярації ОН з 14 грудня 1960 р. (в якій є заклик дати всім народам, які ще живуть під колоніальним пануванням, можливість відновити свою повну державну

незалежність), самі систематично толерують російсько-советське постійне порушування, а то й зухвале ламання постанов цієї Деклярації, не звертають уваги на зобов'язання, що випливають з неї і для кремлівських володарів, щоб вони — згідно з цією Деклярацією — виконали їх (зобов'язання) супроти поневолених ними народів, що мають право на відновлення своєї державної самостійности, а саме — самостійности й суверенности України, Грузії, Білорусії, Туркестану, Вірменії, Азербайджану, Північного Кавказу, Литви, Латвії, Естонії, Східньої Німеччини, Польщі, Угорщини, Болгарії, Румунії, Словаччини, Чехії, Албанії, Хорватії та інших тепер поневолених народів.

Советська Росія повністю ігнорує і топче всі конституційні договори, декларації та інші міжнародні зобов'язання, згідно з якими всі згадані вгорі нації, колись державні й суверенні, мають одержати повну державну незалежність.

Тому, що уряди вільних західніх держав, як у Гельсінках так і в Женеві, не звертали уваги на російсько-советську відмову визнати, що деколонізація вищезгаданих, силою поневолених, націй є передумовою до «детанту» і не засудили публічно російсько-советського топтання постанов ООН, вони допомогли закріпити російське колоніальне панування в ССРСР, наслідком чого стало й поширення російської імперіялістичної експансії на африканському та інших континентах.

Все це вказує на внутрішні суперечності між підтримкою прав людини і необхідністю здійснення насамперед національної незалежності й особистої свободи, як передумов пошанування прав людини.

Представники від 76-ох націй, що зібрались у Тайпеї на Конференції ВАКЛ-у, вимагають, щоб на черговій Конференції в Београді —

дискусії на тему політики «детанту» попереджала вимога до советського уряду, щоб він зобов'язався негайно розпочати процес деколонізації ССРСР.

Тому, що російське втручання у внутрішні справи інших держав посилилося після гельсінського договору (напр., у Португалії, Еспанії та інших країнах), західні держави вже тепер мусять перевірити, чи їхні дальші заходи і переговори із советською Росією про «розрядку» можуть дати будь-які позитивні наслідки.

КУЛЬТУРА, НАУКА, РЕЛІГІЯ

Проф. Пантелеймон КОВАЛІВ

СУЧАСНА ЦИВІЛІЗАЦІЯ І ХРИСТИЯНСТВО

*Минула третя річниця з дня смерті сл. п. професора П. Ковалева. Із багатющої його ще недрукованої спадщини вирізняється есей «Сучасна цивілізація і християнство», що його вперше друкуємо в нашому журналі.
Ред. «Визвольного Шляху».*

І. КУЛЬТУРА І ЦИВІЛІЗАЦІЯ

Досі не маємо не тільки чіткого визначення цих понять, а й навіть їх розмежування. Деякі вчені вживають їх адекватно, одне замінюють другим. Інші намагаються їх розмежувати, але не мавши на те певних критеріїв, часто недооцінюють їх значення.

Так, іще Гердер не вживав навіть слова «цивілізація», а користувався словом «культура», позначаючи ним «виховання людини серед оточення й громади».

Вільгельм Гумбольдт уже розрізняє ці два поняття. Під цивілізацією він розуміє вищий стан розвою народів — як із зовнішнього боку їх установ та звичаїв, так і з боку їх внутрішнього настрою. Науку й мистецтво він зараховує до поняття культури.

П. Барт так само розрізняв ці два поняття, розумівши під культурою «панування людини над матерією й силами природи», а під цивілізацією — «панування людини над собою», себто над своїми нижчими інстинктами. Цивілізація означає більш внутрішній процес, культура — більш зовнішній.

Гізо в своїх працях «Історія цивілізації в Європі» та «Історія цивілізації у Франції» визначає цивілізацію як розвиток громади (développement de l'état social) і як розвиток інтелектуального стану (de l'état intellectuel). Ці два елементи цивілізації (розвиток соціальний і розвиток інтелектуальний) тісно один з одним зв'язані. Гізо спинається головним чином на духовній цивілізації та на розвитку громадсько-політичних відносин, обминувши матеріальну цивілізацію.

Бокль так само під цивілізацією розумів тільки духовну її сторону. В своїй книзі «Історія цивілізації Англії» він так визначає суть цивілізації: «Подвійний рух — моральний і розумовий — становить сутність самої ідеї цивілізації і містить у собі всю теорію духовного поступу». Головним чинником поступу Бокль вважає розширення й поглиблення знання і більше поширення його в народі. Мораль в цьому відношенні не має такого значення, як наука. Коли ж знання має таке велике

значення, то «великі мислителі керують справами людства і своїми винаходами визначають хід розвитку народів».

Тейлор і Морган («Первісне суспільство») цивілізацію зв'язують із винаходами. Цивілізація, за Морганом, починається лише з винаходів звукової абетки. Отже, початком цивілізації він вважає винахід знаряддя для передавання знань, ідей не тільки сучасникам, а й майбутнім поколінням. Власне, ознакою цивілізації є вищий ступінь розвитку суспільства.

Нерозривний зв'язок усіх галузів людської діяльності наводить деякого з учених на думку, що неможливо точно розмежувати поняття цивілізації і культури, і тому, мовляв, краще вживати їх як синоніми¹. Такої думки дотримувався Ліперт («Історія культури»), що під поняття культури однаковою мірою підводить явища матеріальної і духової культури, розумівши під цим словом наслідок праці, що підняла людство на певну височину.

П. Н. Мілюков («Очерк по истории русской культуры») так само слово «культура» вважає за синонім цивілізації і охоплює ним як економічний стан, так і громадську організацію і стан духовної культури.

Лаврон, навпаки, в своїх статтях «Цивилизация и дикие племена»² робить спробу розрізнити поняття культури і цивілізації. Словом «культура» він позначає елемент звички, звичаю і переказу, а словом «цивілізація» позначає елемент людської думки. Що більше елемент думки переважає над елементом культури, то вище стоїть цивілізація³.

Така неоднозначність у визначенні понять культури і цивілізації, такі розбіжності в розумінні цих понять, розбіжності, які й донині ще панують серед представників філософської думки. Ототожнення цивілізації з технікою, а культури — з природою; розуміння цивілізації (що останнім часом стало ширитися), як чинника, що веде до знищення культури, до рабства, до зубоження, до знищення релігійних почувань тощо, — все це примушує нас спеціально спинитися на цьому питанні й спробувати хоч частково відслонити ту заслону, яка закриває від нас справжню суть цивілізації і культури, як великих чинників творчого й творчо-організаційного порядку.

1. Що таке культура? Це поняття дуже широке, важко відразу його визначити. Цього терміну ми дуже часто вживаємо майже в усіх сферах нашого життя, на всіх стадіях розвитку людства.

Поняття культури ототожнюють із поняттям творчості, що є продукцією людського духу. Культуру зв'язуємо з людиною, що на різних стадіях свого розвитку творить різні ступені культури. Тому культуру не можна обмежувати лише наукою, філософією, літературою і ми-

1) Д. Каринский: «Энциклопед. словарь Брокгауза и Ефрона», 1903, XXXVII, стор. 145.

2) «Отечественные записки», 1869, ч. 5-9.

3) Ф. А. Брокгауз — И. А. Ефрон: «Энциклопед. словарь». Спб., 1903, XVIII, стор. 144-145.

стецтвом. Культура — це поняття майже таке широке, як життя. Більше того, культура — це життя, тільки вищої категорії, життя, що ним »керує людська воля творення«. Ще раз підкреслюємо: культура зв'язана з людиною, з її творчим духом. Вихідною точкою творення культури є »*primum mobile, spiritus movens*« — людина з її творчим духом⁴.

Все, що витворила людина за час свого існування, належить до сфери культури. Тому однаковою мірою можемо говорити про культуру первісних народів, як про культуру народів, що стоять уже на вищій ступені свого розвитку. З тією тільки різницею, що та культура нижча, а та вища, себто — більше раціоналізована⁵. Отже, помилково первісну людину називають некультурною, бо вже в самій природі людини, як творчої істоти, закладений потенціал культури. В таких випадках краще говорити про різні ступені культури людини, а не про цілковиту відсутність культури. Кожна діяльність людини, кожний творчий акт (хоч би й примітивної людини) треба розцінювати як явище культурного порядку.

Це дуже яскраво видно з діяльності людини в сільському і лісовому господарствах. В першому випадку, діяльність людини (її творчий акт) зводиться до зрощування певного роду рослини і означає застосування удосконалених технічних засобів при зрощуванні в господарстві рослин і тварин, що мають певні якості. Звідси — культурні породи, культурні засоби і т. д. В другому випадку, в лісовому господарстві творча (культурна) діяльність людини зв'язана із штучним зрощуванням лісу, переважно з розсаджуванням. Як наслідок такої культурної діяльності людини розрізняють різні культури рослин: культуру дуба, сосни, різних садових дерев тощо.

Взагалі сфера діяльності людського духу дуже широка, а тому й людська культура дуже широка й різноманітна. Але в основному всю творчу діяльність людини можна звести до трьох основних сфер: *матеріальна* (помешкання, одяг, знаряддя, зброя, прикраси тощо), *духовна* (мова, звичаї, релігія, знання, література, мистецтво тощо) і *соціальна* (державні й громадські форми, закони тощо). В практиці найчастіше маємо діло з поняттями культури матеріальної і духовної.

Зокрема до сфери матеріальної культури належить і техніка. Техніка — витвір людського духу, продукт культури. Немає ніякої рації вважати техніку за продукт цивілізації, ототожнювати її з цивілізацією, як це роблять деякі сучасні філософи та історіософи з їх байронівськими мотивами втечі від техніки, від цивілізації і наближення до культури, до природи. Ототожнення культури з природою так само не може мати собі виправдання, як і ототожнення техніки з цивілізацією, бо культура — продукт людської творчості, а не продукт природи. Кожна найпримітивнішим способом зроблена річ, навіть на першій стадії творчої діяльності людини, становить собою продукт культури.

4) М. Маркович: »Проблеми культури і творчості«. »Проблеми«, Мюнхен, 1948, ч. 1-2, стор. 8-9.

5) Hamtacher: »Hauptfragen der modernen Kultur«, 1914, стор. 97.

І, навпаки, найдосконаліші й найефектніші витвори природи не можуть уважатися за продукт культури, бо вони, ці витвори, не належать до сфери людської творчості.

Так постало питання про відношення культури до природи. Власне кажучи, вже з попереднього видно, що культура належить тільки людині, як свідомо-творчій істоті, а не природі. Тваринний світ культури не творить, а діє рефлексивно, згідно із законами природи, даними вищою розумною творчою Силою. Культуру творить тільки людина, єдина свідомо-творча істота на землі, що носить у собі образ і подобу Божу та діє згідно з творчими законами найвищого Творця, обдарована Творцем найвищою у світі і найціннішою рисою — свободою волі, правом необмежено-творчих можливостей.

Отже, сенс культури не в зовнішній красі, а у внутрішній творчій силі, у внутрішньому творчому потенціалі, що його має в собі людина і що проявляється в кожному продукті її творчості. Найкраща жива квітка в світі не є продуктом культури, хоч би як вона полонила нас своєю красою, і в той же час продуктом культури, продуктом творчого втручання людини може бути звичайнісінька, зовсім непомітна рослина, якщо вона вирощена з утилітарною метою її культивуваці. Саме в таких випадках може бути мова про культуру рослин.

Таке розмежування культури і природи, однак, не означає цілковитого відмежування культури від природи, людини від природи. В цьому відношенні ми ніяк не можемо йти за екзистенціалізмом або сартризмом, новою філософською течією, що характеризується крайнім суб'єктивізмом, розривом між людиною і природою, в центрі уваги ставивши лише людину, для якої зовнішній світ залишається «ворожим і чужим»⁶. Розвиток культури відбувається на базі природи. Природа відіграє велику роль в цьому розвитку, не раз спрямовуючи його в певне річище. Людина — дитя природи. Від природи залежать її творчі здібності і взагалі весь творчий процес, скерований на втворення культурних цінностей. Саме в цьому розумінні культура є в органічному зв'язку з природою: ніякі культурні надбання не творяться поза природою, хоч на перший погляд це не завжди буває помітне для ока. Та ж сама культура певної рослини плачеється у відповідних природних умовах (підсоння, ґрунт тощо). Навіть розвиток техніки залежить від природних умов. Наприклад, машинобудівництво більше розвинене там, де є поклади заліза і вугілля.

2. Вищий стан розвитку культури, зокрема громадської, привів до цивілізації. Цивілізація походить від латинського слова «civis» — громадянин, звідси прикметник «civilis» — громадський, суспільний. Сама назва вже показує, що поняття цивілізації треба зв'язувати із суспільством, з його розвитком. Цивілізація визначається як вищий стан розвитку суспільства. Цей стан характеризується віддаленням

6) Див. Віктор Бер: «Екзистенціалізм і ми». «Рідне слово», Мюнхен, 1946, ч. II, стор. 42. Також проф. П. Ковалів: «Два світогляди». «Вогословський Вісник УАПЦ», 1946, ч. I, стор. 64-65. Докладніше про екзистенціалізм див. розділ III.

від первісної простоти і дикунства, поліпшенням матеріальних обставин і суспільних відносин та вищим духовим розвитком.

Це — загальне визначення поняття цивілізації. Проте в різних дослідників, що студіюють питання людського розвитку, поняття цивілізації має неоднакове визначення. Взагалі більшість під цим терміном розуміє *вищий стан людини*. Але визначення поняття цивілізації та оцінка його значення здебільшого випливають із загального світогляду дослідника і зв'язані з його історично-філософськими поглядами та науковою «profession de foi»⁷.

Вже з цього видно, що поняття цивілізації в корені відрізняється від поняття культури, що взагалі має відношення до людини, як творчої істоти, тоді як поняття цивілізації має відношення до людини високорозвиненої, людини в розвиненому суспільстві. Тому й позначаємо цим терміном не тільки окремі громади людей (цивілізований народ), а й ширші населені простори (цивілізована Європа, цивілізований світ тощо).

З другого боку, поняття цивілізації не можна ототожнювати з поняттям високорозвиненої техніки, бо таке розуміння цивілізації у засаді помилкове. Техніка, ясна річ, належить до сфери культури; таку культуру часто називають *технократичною* культурою⁸. Цивілізація належить до сфери загального розвитку суспільства — з матеріального, духовного і громадського погляду. І тут цивілізація і культура близько підходять одне до одного, але не адекватні одне одному. Цивілізація розвивається на базі культури, але не є нею; вона розвивається саме на базі вищого стану розвитку культури. Кожний народ іде до цивілізації тільки через культуру, через активну організацію⁹.

Але цивілізації сприяють також і природні умови. Більш сприятливі для цивілізації — країни з помірним підсонням і плодючим ґрунтом. У країнах із холодним підсонням людина потребує більше, бо умови вимагають теплового житла, одягу, дорожчої їжі. А цих засобів природа дає менше, ніж у теплих краях. Тому від людини вимагається більше праці, більшого напруження фізичних і духових сил.

В «старому світі» найкращі умови для цивілізації дає Європа. В «новому світі» — територія, зайнята США. З окремих країн Греція стала огнищем давньої високої цивілізації, що лягла в основу сучасної європейської цивілізації. Економічні умови примусили еллінів і македонян рушити в IV стол. на Схід для завоювання ринків. Це створило так званий Олександрійський чи Елліністичний період, коли еллінська культура широко розлилась по східних берегах Середземного моря, а

7) Див. Бокль: «История цивилизации в Англии», рос. переклад А. Буйницкого. Спб., 1895. Дрентер: «История развития Европы», К. 1897. Миртов: «Цивилизация и дикие племена», «Отечественные записки», 1869, ч. 5-9. Його ж: «Научные основы истории цивилизации», «Знание», 1872. Lubbock: "Origin of civilisation primitiv condition of man", 1870. Fr. Jodl: "Die Kulturgeschichte — Schreibung, ihre Entwicklung und ihre Problem", Halle, 1878. W. Roberts: "Science and modern civilization", 1898. П. Миллюков: «Очерки по истории русской культуры», Спб., 1896-1903. Д. Каринский: «Цивилизация. Энциклопедический словарь», Изд. Ф. Брокгауза и И. Ефрона. Спб., 1903, XXXVIII.

8) О. Василь Мельник: «Релігія і життя», Мюнхен, 1948, стор. 30.

9) Порівняй М. Маркевич, оп. с., 9.

римські завоювання поширили греко-римську цивілізацію на Піренейський півострів, Галлію, Британію. У середні віки основи греко-римської християнської цивілізації поширились на германські й слов'янські племена, себто по всій Європі. З кінця середніх віків економічні потреби змусили європейців ринути за океан, куди вони й перенесли свою, європейську, цивілізацію. А після того ще — в Азію, в Африку і, нарешті, в Австралію, яка дедалі заселяється білими і утворює новий центр європейської цивілізації.

Таким чином, європейська цивілізація зростає в своєму обсязі, захоплюючи не тільки білих, а й червоних, чорних та жовтих (Японія).

Але європейська цивілізація має свої питомі риси і відрізняється від східної цивілізації. На Сході вже в давні часи спостерігаємо високий розвиток матеріальної культури, а в сфері духовній — пишний розквіт релігії і мистецтва. Слабше розвинені були громадські організації і політичні форми. Так само й наука стояла на задньому плані перед мистецтвом, яке відігравало домінуючу роль.

В європейських культурних народів спостерігаємо більшу активність народних мас, жваву участь їх у власній долі, швидкий розвиток суспільних і економічних форм, вироблення певних юридичних форм, а в сфері духовній — велику гармонію між чуттям і думкою, мистецтвом і наукою, яка досягла таких розмірів, що ще Бокль став убачати в ній головного рушія європейської цивілізації. А Гізо основною передумовою розвитку цивілізації вважав саме розвиток громадський і розвиток інтелектуального стану.

Так європейська цивілізація вийшла далеко за межі своєї території і охопила Америку, Африку, Австралію; примусила до асиміляції численні дикі народи і з нецивілізованих зробила їх цивілізованими. Японія, що раніше входила у сферу впливу китайської цивілізації, за останнє століття і, особливо, за останні десятиліття багато чого сприйняла від європейської цивілізації. На цей шлях починає ставати й Китай.

Зате особливий тип цивілізації становить цивілізація мусульманського Сходу, що охопила широкі простори в Азії і Африці, поширюючись серед негрів. Основою її стали стародавні культури Передньої Азії, далі — елліністична і римська. Крім того, араби внесли в неї разом з ісламом своєрідні риси. Приплив кочових тюркських племен у мусульманський світ значно понизив культурний рівень у завойованих ними країнах, і тепер рівень цивілізації мусульманських народів дуже невисокий у порівнянні з європейською цивілізацією¹⁰.

3. Вище ми визначили поняття цивілізації як вищий стан розвитку людського суспільства та його культури. Зокрема вона характеризується вищим розвитком духовного стану суспільства. Звідси випливає велике значення цивілізації як чинника, що підносить людство на

10) Див. Д. Каринский: «Цивилизация. Энциклопедический словарь», Изд. Ф. Брокгауза и И. Ефрона, Спб., 1903, XXXVIII.

вищий ступінь його розвитку й поліпшує його добробут. Від примітивного знаряддя боротьби за існування до вищих технічних удосконалень цього знаряддя, що значно полегшує цю боротьбу; від найпростіших форм суспільної організації з метою оборони від небезпеки до найвищих форм суспільного й державного життя, — такі довгі шляхи пройшла людина сучасної цивілізації, і ці шляхи далі сягають у безмежну майбутність розвитку цивілізованого світу з його перспективою розвитку науки і техніки. Людина, обдарована Богом безмежними творчими можливостями і свободою волі (за своєю природою вона несе в собі образ і подобу Божу, образ і подобу найвищої Волі), має широкі можливості свого дальшого творчого діапазону, своїх суспільно-організаційних форм, що є основними чинниками на шляху цивілізації.

Проте, не всі однаково оцінюють значення цивілізації. Щодо оцінки поняття цивілізації існує два погляди, які мають за собою вже велику давність. Так, іще в стародавньому світі, поряд з поглядом, що звеличував значення цивілізації (наприклад, у «Прометеї») і вбачав у ній прогрес, поширений був також погляд, що цивілізація не робить людей кращими і більш щасливими, а навпаки, віддаляє їх від ідейно-щасливого життя «золотого віку» (напр., в Овідієвих «Aetates»). Цей останній погляд підтримувала й теологія.

В XVIII столітті Руссо дуже виразно підкреслював шкідливий вплив цивілізації на моральний розвиток людства. Згодом у Росії граф Л. Толстой виступив з різкою критикою проти сучасної йому цивілізації. Але Толстой у своїй критиці виходив не з принципового заперечення цивілізації взагалі, а з того, що сучасна йому цивілізація йде, як він думав, неправдивим шляхом, ігноруючи, мовляв, інтереси мас, нічого не даючи їм, а лише погіршуючи умови життя. Лев Толстой не заперечував науки й мистецтва, але вимагав, щоб наука й мистецтво ставили собі за безпосередню мету поліпшення умов мас, служіння саме їм, а не лише верхнім шарам суспільства.

Інші сучасники Толстого дивились на цивілізацію інакше. Так, напр., проф. Д. Карінскій у статті «Цивілізація» («Энциклопедический словарь», изд. Брокгауза и Ефрона, 1903, XXXVIII, стор. 149) пише: «Об'єктивні спостереження дають, здається, право зробити висновки, що сучасна європейська цивілізація поліпшує поступово становище мас і дає їм засіб поліпшувати його в майбутньому ще більше. Високий розвиток цивілізації може дати населенню можливість значно розмножуватись, не збільшуючи площі (напр., Китай і Західня Європа), зм'якшити боротьбу за існування, піднести середній моральний і розумовий рівень населення, розвинути в ньому свідомість солідарности». Але разом із тим Карінскій не заперечує й того, що розвиток цивілізації не завжди зв'язаний з прогресом. Поняття прогресу і регресу відносні й суб'єктивні. Розвиток цивілізації не становив єдиного для всього людства процесу, що йшов в одному напрямі: прогрес в одній частині може йти в супроводі з регресом в іншій. Якщо відкинути

поняття «прогрес» і прийняти лише «еволюцію» у Спенсерівському розумінні, то й тоді доведеться констатувати, що «диференціація» і «інтеграція» не збільшуються, і в історії цивілізації можна вказати випадки повернення до більш простого (себто зменшення диференціації).

З другого боку, безсумнівним є факт, що за останні століття європейська цивілізація все більше набирає характеру вселюдської цивілізації. На все більшій просторі широко розгортаються схожі форми економічних і соціальних відносин, політичних дій. Наука і мистецтво все більше стають загальним надбанням всіх цивілізованих людей. Навіть зовнішній вигляд культурної людини в різних країнах набирає спільних рис, навіть манери й моди виявляють прагнення до об'єднання, а разом з тим слабшає племінне національне відчуження, розвивається ідея «єдиного людства».

Перспективи розвитку світової цивілізації не суперечать, однак, перспективам розвитку національних культур, що розвиваються за власними законами розвитку окремих націй. Ставши на шлях світової цивілізації, окремі народи разом з тим свято охороняють основи своєї національної культури, своєї національної традиції, зберігаючи за собою повне право на національно-державну суверенність. Кожна нація і національна культура, розвиваючись за своїми власними законами, вкладає свою частку в скарбницю світової культури і цивілізації.

II. НАУКА І ТЕХНІКА

В розвитку цивілізації велику роль відіграють наука й техніка, як чинники, які не тільки підносять на вищий ступінь розвиток культури, основи цивілізації, а й взагалі підносять творчу силу людського інтелекту. Наука і техніка — великі рушії цивілізації. Основою цивілізації є культура взагалі, культура в цілому її обсягу — матеріальна, духовна і суспільна.

1. Зокрема наука в історії цивілізації відіграла і відіграє велику роль. Вже на ранній стадії розвою людства наука стає могутнім засобом творення культури. Хемія і астрономія — це одні з перших наук, що ставали на послугах людині в її творчій діяльності, скерованій на піднесення добробуту, на з'ясування багатьох явищ природи, на витворення цінностей матеріальної і духовної культури. За цими науками далі пішли: геологія, біологія, фізика, різні гуманітарні науки; вони, ці науки, повели людство шляхом до вищих творчих досягнень, до розкриття багатьох законів, що ними керується всесвіт у своїй гармонійній цілості, до визначення найвищої розумної Сили, як Первопринципи цілої світобудови¹¹.

Значення науки незаперечне. Її майбутнє — невичерпні можливості нових здобутків у царині творчого шукання людини на користь її ж

11) Див. Проф. д-р І. Раковський: «Новий світогляд сьогочасної науки», Зальцбург, 1947. Проф. П. Ковалів: «Чудеса науки і вищий розум», Мюнхен, 1948.

добробуту, на користь життя взагалі. »Розум, наука, — каже один із наших сучасних філософів і публіцистів, — це знаряддя волі до життя чи волі до влади, знаряддя інстинктів, гонів, знаряддя життя взагалі, — а не якась самоціль і цінність у собі. Колись уважали науку служанкою богослов'я, тепер схильні вважати її служанкою життя»¹².

Позитивізм розцінює науку, взявши за основу політично-економічний критерій, як засіб, що організує суспільство і господарство нації. Але цей критерій однобічний, як слушно твердить щойно цитований автор. На ґрунті позитивізму виник ще один критерій цінності науки. Експериментальна психологія зформулювала явище т. зв. *гетерогонії* мети. Те, що було спочатку засобом, стає метою для себе. Знання спочатку мало практичне значення в боротьбі за існування, а згодом витворилась звичка нагромаджувати знання, хоч би вони й не давали безпосередньої користі. Виник т. зв. інтерес до науки взагалі¹³.

Проте, існують і негативні критерії оцінки значення науки: наука, мовляв, своїми винаходами спричинилася до великих катастроф, до кровопролитних війн, до знищення культурних цінностей, що їх впродовж віків творило людство. Таке нарікання на науку не вперше в історії цивілізації доводиться чути. Ще в ранні часи християнства (II-III стол.) поширений був погляд відповідно до завдань християнства, що для спасіння душі потрібна віра, а не наука. Церква вчила: головне призначення людини на землі — спасти свою душу. Для спасіння душі треба вірувати. Апостоли і християни перших віків були здебільшого люди невчені, а тимчасом вони були зразком правдивої віри і безсумнівні святі (спасенні). Навпаки, вчені й інтелігентні кола переважно дивилися на євангелію з висока, як на «божевілля» (I Кор. 1, 18) і забобони. Звідси в церкві повинна була виникнути думка, що для спасіння душі розвинутий розум і наука не тільки непотрібні (бо віра і без них можлива), а й навіть шкідливі, бо навіюють гордість розумову й перешкоджають смиренному прийняттю об'явленої, вищої за розум «Божественної премудрости» (I Кор. 1, 24).

Але сам ап. Павло не відповідає за цей погляд: на його думку, не «мудрість земна» сама по собі відвертає від євангелії, а моральна глупота, що привертає собі на службу земну мудрість. Так треба розуміти слова ап. Павла в листі до Коринтіян. Вже в ранні часи християнства в церковному житті брали участь освічені люди і своїми творами доказали, що освіта сама по собі не веде ні до безвір'я, ні до ересі. Це були філософи-апологети: Арістід, Юстин, Атинагор, Аполоній та інші. Вони помітили, що хоч християнська проповідь має нефілософську форму, а проте вона ставить і вирішує ті ж самі питання: де причина і мета світу? Звідкіля зло? Для чого призначена людина і що вона повинна робити? Що чекає нас на тім світі? Такими питаннями здавна цікавилась і філософія, але вона була приступна тільки небагатьом, а

12) М. І. Ш.: «Життя і наука», «Проблеми», 1947, липень, стор. 5.

13) Там же.

евангелія приступна всім, і прийняття її вело до морального переродження. Це й дає підставу апологетам твердити, що християнство — правдива, Богом відкрита філософія, відкрита тому, що розум людський виявився слабким для вирішення вищих питань. Апологети узаконили філософську, а разом з нею і взагалі наукову працю в церкві: Климент Олександрівський дав етюди з православного богослов'я, Ориген дав першу його суцільну систему¹⁴.

В наші часи цілком незаперечним і загальновизнаним став той факт, що наука є великою силою людського поступу, силою розв'язання багатьох проблем людського існування. Д-р Едвард Ліндемман, відомий американський професор соціальної філософії, на зборах Ради Соціальних Агенцій у Вінніпегу (Канада), що відбулися 1 жовтня 1948 року, зробив доповідь на тему «Джерела цінностей для сучасної людини». Природа сучасної людини, — каже він, — є засадничо в моралі. В зв'язку з цим моральним прагненням дехто наївно припускає, що якась дика сила стримує нас від належного користування нашими засобами і що такою силою є наука. Насправді, наука є нашим союзником, а не ворогом. Якби ми позбулися деяких наших моральних ухилів і з'ясували собі мету науки, то наука стала б тоді нашим головним джерелом цінностей. Однією з проблем сучасного суспільства є проблема підвищення життєвого рівня загалу. Населення надто швидко зростає, а наша продукція ще замала, щоб могла задовольнити вимоги зростаючого населення. На це витрачаємо багато природних ресурсів. Але якби люди використали краще науку, то цю проблему можна було б краще розв'язати.

Найважливішим джерелом цінностей Ліндемман вважає науку, а поряд з нею і релігію, мистецтво, літературу, філософію та ідеологію. Більшість сучасної молоді, на його думку, шукає цінностей саме в ідеологічних джерелах. Отже, картина для нас ясна, і більше від того, що сказав д-р Ліндемман, нема що сказати.

2. Найбільшу роль відіграла наука в розвитку техніки, а сама техніка стала тією могутньою силою, що підняла людство на таку височінь його творчих можливостей, на якій воно ніколи раніше не стояло. Зростання техніки йшло в органічному зв'язку із зростанням творчого діапазону людини. Від примітивної техніки далекого минулого до найвищих досягнень сучасної нової техніки — це той шлях, що ним пройшло творче зростання людського інтелекту. На початковій стадії розвитку техніки обсяг розумової діяльності, обсяг творчого діапазону був дуже невеликий. Тепер цей обсяг зріс до неймовірних розмірів і має перед собою ще дальші перспективи зростання. Людина в своїй розумово-творчій діяльності дедалі удосконалюється. Справді можна без перебільшення сказати, що людина тільки через техніку

14) Сильвестер: «Опыт православного догматического богословия в историческом изложении догматов». Див. «Путь», 1928, ч. 7.

у власному розумінні стала людиною, себто проявила себе як творча істота. Хто заперечує техніку, — каже один із сучасних німецьких теоретиків д-р Г. Пік, — той мусить взагалі й розвиток людини заперечити і в тваринному стані вбачати вищий ступінь життя: »Wer die Technik verneint, mus die Entwicklung zum menschen überhaupt verneinen und im tierischen Dasein die hochste Stufe das Lebens erblicken«¹⁵. Навіть тварина виявляє нахил до техніки. Це спостерігаємо у комах: цільники бджіл, кокони шовківників тощо. Але це техніка інстинкту, техніка без культури, техніка без творчого процесу. Людська ж техніка — техніка культури, техніка знаряддя, якого не має ні одна тварина в світі.

Техніка — наслідок людського духу. Бог створив людину розумною істотою, давши їй свободу волі, щоб вона сама творила на подобу Божу. І техніка, як витвір людини, є, власне, витвором (Erzeugnis) людського духу. Звідси — зв'язок техніки з наукою, особливо з науками природничими. Техніка, оптика, вчення про електрику, неорганічна і органічна хемія, психологія, статистика та інші — всі ці науки теоретично ставлять перед собою мету пізнання життєвих процесів у людині, а практично — технічне здійснення їх для оздоровлення людського тіла. Наука досліджує закони світу і дає техніці фундамент¹⁶. Техніка практично здійснює теоретичні наслідки, себто теоретичні дослідження упереджують технічне здійснення. Фізика сьогоdnішнього дня, — як сказав одного разу Паскаль, — техніка завтрашнього дня¹⁷.

Отже, техніка впливає із творчих властивостей людського духу, як здійснення теоретичних вислідів науки, відповідно до потреб людського життя. З цього останнього впливає утилітарна суть техніки. Утилітарність техніки розцінюється нині під двома кутами зору: з одного боку, як руйнуюча сила, що приносить людству нещастя; з другого боку, як відбудовуюча сила, що приносить людству користь і забезпечує його майбутність.

Дивовижні досягнення техніки нашого часу, особливо воєнної, не раз приводять нас до застереження від неминучої катастрофи, яка може спіткати світ у майбутній війні. »Сьогодні вже літають із швидкістю 1,000 км на висоті 15,000 м. Бомбові літаки, не приземлюючись, перелітають туди й назад через Атлантик, не вичерпуючи при тому ще всієї силової резерви. 100,000 парашутистів можна впродовж однієї-однісінької ночі перекинути на віддаль 8,000 км. Всіма видами зброї можна керувати на віддаль. Електромагнетні хвилі, що їх висилає радарний апарат, можуть сповістити про наближення ворожих літаків ще тоді, як вони віддалені на 800 км. Будуються гармати довжиною на 120 м., літаки, які стартують, літають та приземлюються без літуна; будують підводні човни з тоннажем великих бойових кораблів, які можуть оперувати на глибині 400 м під поверхнею моря. Найно-

15) Dr. G. Pick: "Technik, Kultur and Socialismus", Mainz, 1947, стор. 6.

16) Там же, стор. 12-13.

17) Prof. Dr. A. Wenzl: "Technik als philosophisches Problem", München, 1946, стор. 5.

віші атомні мотори мають потужність 100,000 кінських сил і забезпечують цілковиту незалежність флоту». Про таке страхіття майбутнього розповідала нам колись українська газета «Час» (1948, ч. 35) у статті «Війна і зброя майбутнього». Стаття відразу ж починається такими страшними застереженнями: «Війна 1939-45 рр. була, мабуть, останньою «клясичною» війною. Наступна — якщо прийде, буде жахливою технічною авантюрою. Вже саме поле бою обійматиме цілий континент і сягатиме аж у стратосферу та йonosферу. Роллю села Вотерлю і міста Сталінграду сповнятиме у майбутній війні ціла Європа».

Але, який з цього висновок? Чекати війни з її жахливими наслідками, чи може вже тепер оголосити війну отій фантастичній зброї, яка приведе до цих жахливих наслідків у майбутній війні? А може, ще краще було б оголосити війну техніці, що цю зброю продукує, знищити її, повернути світ до первісного стану примітивної боротьби за існування? Поряд із цими розпачливими питаннями може виникнути питання життя, віри, надії: чи не кращий вихід у застереженні війни і використанні досягнень техніки на добробут людству?

Сучасний американський мислитель *Норман Казнс* у статті «Несучасність сучасної людини»¹⁸ вказує два шляхи, які, на його думку, стоять перед людством: 1) шлях, що веде до зміни економічного, ідеологічного і соціального ладу, до перебудови всесвіту; 2) шлях, що веде до знищення надбань культури і цивілізації. «Треба — пише він — стерти з лиця землі всі міста, як після землетрусу, в руїни обернути лябораторії, знищити фабрики, висадити в повітря університети й школи, спалити бібліотеки. Треба вбити своїх учених, своїх лікарів, своїх законодавців, своїх техніків, крамарів і вбити всіх інших, які мають щось спільне з механізмом знання чи поступу. Вміння читати каратиметься стратою. Нації мають розпастися і витворити суверенні племена. Коротко кажучи, треба повернутися до суспільних взаємин, що існували за 10,000 років до Христа. Якщо зректися знання, поступу, уряду, розуму й мислення, то ще можна бути відносно певним про можливість існування на цій планеті»¹⁹.

На який шлях стати: на перший чи на другий? Розуміється, ніхто нині не наважиться стати на другий шлях; не наважаться на нього стати навіть ті крайні песимісти, що закликають до боротьби з цивілізацією, бо це було б безглуздя. Сам Казнс не пішов цим шляхом, хоч і розпачливими очима дивився на стан сучасної людини, яка справді своїм моральним розвитком залишилася далеко позаду від розвитку техніки. Вихід мусить бути: майбутнє техніки у відношенні до людини цілком визначене. «Та сама атомна бомба — пише далі Казнс — і електрична енергія можуть знищити місто, але ж вони можуть спричинитись до економічного розквіту». Економічний розквіт цікавить

18) «The Saturday Review of Literature», New York. «Neue Auslese», 1946, V.

19) Там же.

Казнс не сам у собі й не в окремих країнах, а в зв'язку з централізованою консолідацією цілого світу. »Людина — пише Казнс — уже стала світовим вовком; тепер вона повинна зробити дальший крок, в кожному разі дуже великий крок, — розвинути світову свідомість«.

Так, »світова свідомість«, і тільки вона, може застерегти людство від майбутньої катастрофи в зв'язку з розвитком техніки. Не в техніці зло, а в відсутності »світової свідомости«, світової консолідації. І коли б ця свідомість, ця консолідація була, тоді б і техніка виконувала зовсім інші функції. »Homo homini lupus est« — це одна з тих рис, що не робить чести людині й що прикриває собою ту вищу рису, про яку Сенека говорив: »Homo res sacra homini«. Сама ідея розвитку техніки закладена в основі буття людини, як творчої істоти, як істоти соціальної. Але ніяк не можна згодитися з тим, щоб ця ідея була зв'язана лише з метою нищення. І коли нині деякі мислителі твердять про техніку, що »вона може служити знаряддям для руйнування, може служити світовій революції або світовій війні з атомними бомбами, але вона може також служити знаряддям відбудови«²⁰, то ми не можемо погодитися з такою компромісовою думкою і мусимо рішуче сказати: техніка в своїй основі призначена не для того, щоб руйнувати і знову відбудовувати. Така ідея техніки в своїй основі була б шкідливою. Техніка призначена для того, щоб служити людині, її добробутові, — матеріальній і духовій культурі. Техніка виходить від людини, як творчої істоти, і тій же людині вона повинна служити; служити її добробутові, служити ідеалам справедливого розв'язання соціальних і національних проблем, служити розвиткові культури, а не її знищенню.

Факт використання техніки з метою нищення не знаходить жодного виправдання, і провина падає з цього погляду не на техніку, а на того, хто зловживає технікою, використовуючи її не на те, на що вона призначена. Мова йде про етику техніки, про доцільне й корисне її призначення. Але етика техніки є не сама в собі, вона фактично впливає з етики людини, що саме й обумовляє »світову свідомість«, світову консолідацію. Тому даремно обвинувачують техніку, нібито вона спричиняє нищення людства та його культури. Техніка служить лише знаряддям, а не суб'єктом чинности, тоді як усе зло виходить саме від суб'єкта чинности, від людини, що не стала ще на шлях »світової свідомости«, світової консолідації.

Обвинувачують техніку в тому, що вона негативно впливає на людину, матеріялізує її, відчужує, робить людину рабом²¹. Насправді ж, не техніка робить людину рабом, а людина сама себе закоує в кайдани рабства. Техніка — витвір людини і від людини вона залежить, а не навпаки. Людина — господар техніки і може її використовувати так, як це для неї найкраще.

²⁰ Alfred Martin: »Der Humanitätsgedanke und die Technik«, 'Pandora', Ulm, 1947, ч. 7, стор. 42.

²¹ Prof. Dr. A. Wenzl: "Die Technik als philosophisches Problem", München, 1946, стор. 23.

Техніка, як засіб розвитку (отже й прогресу), велику місію виконує в організації самої людини, а краща організація — запорука миру і спокою. Тоді питання про нищення *»mutatis mutandis«* мало б бути зняте з порядку денного. Н. Лосський у статті *»Технічна культура і християнський ідеал«* (*»Путь«*, Париж, 1928, ч. 9) пише: *»Техніка та її процеси фабрикації створюють спілкування із світом і вплив на світ зовнішній, з допомогою знарядь; організація створює спілкування внутрішнє, з допомогою органів, онтологічно перетворюючи середовище, асимілюючи його, перетворюючи його із чужого мені буття в орган мого тіла або перетворюючи мене самого в орган істоти, вищої, ніж людина«*. Таку відповідь дає автор статті на питання, який інший шлях, крім техніки, можна вибрати для правильного удосконалення життя. Це — шлях розширення організації. Цьому великою мірою сприяє сама техніка: її висока місія — служити народним зв'язкам (*Völker-verbinding*)²².

Техніка — гордість людини, як творця техніки. Людина, соціальна людина, змінюючи світ природи (з власної волі, керована вищою Волею), творить новий світ, світ техніки²³. Поруч із силою природи людина, керована свободою волі, виявляє свою власну силу. Першою силою такого роду був *вогонь*. Вогонь відіграв і тепер відіграє велику роль. Цим особливо людина відрізняється від тварини, бо ні одна тварина в світі не в стані користати з вогню. Пізніше людина знаходить силові джерела в повітрі й у воді.

Техніка робить вирішальний крок, коли людина використовує вогонь у новій формі для руху машин, насамперед парових, для руху моторів. За короткий час цілий світ здобуває другу силу — *електрику*. Техніка проявляється у створенні величезних апаратів, машин. Вона дає людині великі вигоди. Все життя людина зв'язує з технікою: і в селі, і в місті — всюди людина має допоміжні технічні засоби²⁴. Чи можна нині обвинувати техніку й оголошувати їй війну?

Розвиток техніки і повинен бути основним ґрунтом для прогресуючого оптимізму. Оптимізм не тільки відповідає гордості людини за її творчі властивості, а й також зв'язаний з вірою в те, що з допомогою техніки буде розв'язана соціально-життєва проблема. Бо коли вже машина мусить заощаджувати, то вона мусить не тільки підіймати життєвий стан людини, а й через цю саму заощаджувальність робочої сили виконувати бажання, що його висловив був *Річард Демельс*: *»Нічого так не бракує нам, моя дружино, щоб бути вільними, як птахи, як тільки часу«*. Тут мова про заощадження часу, потрібного для вищих, духових потреб людини; про респектацію особистої свободи, яка належить людині за правом її існування на землі, за правом її призначення.

22) А. Martin: *op. cit.*, стор. 40-41.

23) В. Бер: *»Засади естетики«*, *»Мур«*, 1946, ч. 1, стор. 21.

24) Dr. G. Pick: *op. cit.*, стор. 7-11.

Майбутнє техніки — то невичерпні можливості. Про це яскраво свідчать сучасні досягнення техніки. Хоч з допомогою техніки людина людині принесла багато горя, злиднів, страждань, використовуючи техніку зі шкідливою метою, проте техніка в жоднім разі не може бути об'єктом нашої зневіри. Навпаки, техніку ми повинні використовувати для здійснення найкращих наших ідеалів; ми повинні бути справді її господарями, а не рабами.

Проф. д-р А. Венцль у своїй брошурі «Техніка як філософська проблема» пише так: «Але виявляється з практики, так би мовити, екзистенціально (*existentiel*), що противники техніки принципово не мають рації (*unrecht haben*). Ми будемо використовувати техніку і в майбутньому. Будемо її вживати для відбудови наших міст і транспорту, для відбудови постачання нашої міської управи і нашого одягу, для нашого сільського господарства і медицини. Будемо вживати її також для застосування в світовому господарстві»²⁵.

Справді ми стали перед прикритим фактом, що результати дослідження атома насамперед пішли на послуги руїні, але це не означає, що на майбутнє шляхи звільнення атомної енергії треба закрити. Як відкрита Америка ніколи не може бути закрита знову, так не можуть бути закриті й шляхи новіших досягнень науки і техніки, бо всяке нове досягнення в цій галузі є ознакою поступу, ознакою дальшого розвитку культури і цивілізації.

III. ТЕХНІКА І ДУХОВНА СИТУАЦІЯ СУЧАСНОСТІ

Новіші досягнення техніки і відношення до людини вимагають до себе деякого застереження і навіть побоювання, що техніка набагато вже випередила людину в порівнянні з рівнем її духовного розвитку. Техніка стала сильнішою від людини. Людину обгортає жах перед невідомим майбутнім, що його принесе техніка. Почуття жаху перед майбутньою катастрофою, що її може принести людству техніка, це почуття підсилюється наочним свідченням другої світової війни з її жахливими наслідками. Тому не дивно, що вся повоєнна філософська література просякнута песимістичними мотивами тривоги перед майбутнім. Ще не загоїлись рани вчорашнього, як людина вже інтуїтивно стала тривожитись за майбутнє.

Американський мислитель *Норман Казнс* в згаданій уже статті «Несучасність сучасної людини»²⁶ відбиває післявоєнний час тривоги, що охопила людину: «Бути чи не бути?» Цю статтю він починає згадкою про страх, що панує над людством. «Почуття страху захитало радість, — пише Казнс, — яку принесла світові остаточна перемога у війні: почуття примітивного страху перед невідомим, страху перед силами, що їх людство не може ні приборкати, ні збагнути. Цей страх не новий, але він з підсвідомого тепер протиснувся у свідомість і наповнив мислення атавістичними уявленнями жаху».

²⁵ Там же, стор. 28-31.

²⁶ "The Saturday Review of Literature", New York, "Neue Auslese", 1946, V.

Це — почуття загрози нової війни після пережитої жахливої останньої війни. Нова війна буде ще страшніша, бо людство вступило в нову епоху, епоху атомної енергії. Але Казнс тут особливо тривожить те, що в добу атомної енергії ми входимо непередбаченими. «Перед несприйнятним людиною огортає жах, — каже Казнс. — Коли курява, що залягла над Гірошімою, ще не встигла осісти, перед нами постали питання, на які не знаходимо жодної відповіді. Найважливіше з цих питань торкається істоти людини. Чи відповідає війна істоті людини? Якщо так, то скільки часу потрібно людству, щоб використати вже винайдені засоби для свого остаточного знищення і повної ліквідації?»²⁷.

Казнс з острахом говорить про страхіття війни, і це страхіття відбувається шляхом організованого знищення. Він підкреслює, що «людина нашої сучасності застаріла; вона сама зробила себе анахронізмом, який кожної хвилини стає виразніший»; вона «спричинилася до зміни в усіх речах, тільки не в самій собі». Він каже далі: «Людина випередила століття, щоб відкрити світ, де можна було б жити, але вона не знає нічого, або знає дуже мало, про ту роллю, що її вона має грати в ньому». Це означає, що технічний світ випередив «раціональне осмислення цього світу». «Людина — каже Казнс — дозволила витворитись навколо себе безодням, що зводять її на манівці: безодня між революційною технікою й еволюційною антропологією, між винаходами космічного масштабу і людською розумовістю, між інтелектом і сумлінням. У боротьбі між науками про природу та мораллю, що її сто років тому передбачив Генрі Томас Бокль, змагання майже вже виграла наука про природу». «Якщо б людина мала досить часу, — каже далі Казнс, — можна було б сподіватися, що вона нормально побудує мости через ці прірви, але власною рукою руйнує час. Телеграф, телефон і радіо, транспорт і війна не залишають їй зовсім часу».

Не тільки сучасна людина, а й сучасне мистецтво «залишилось позаду розвою техніки», зокрема образотворче мистецтво, як це засвідчено, напр., на виставці праць 48-ох українських мистців у Мюнхені в днях 10-26 січня 1947 року. «Наша доба, — каже один із відвідувачів згаданої виставки, — доба технократії і умасовлення: в ній панують машина і дух маси; найпекучіша її проблема соціальна. Вона ворожа індивідуалізму»²⁸. Суть і корінь мистецтва в людині, власне, в її душі. А наша доба — це масовість технізації, обезцінення одиниці. «Індивідуальність маліє до нуля, душиться, тоне в масі; вона ніяк не може проявити себе. Людина катастрофічно дрібніє; вона шукає собі порятунку за всяку ціну»²⁹.

З цього погляду зовсім безглуздо видається нам думка, що її висловлює український ренегат, горезвісний В. Бер (В. Петров) у статті

27) Там же.

28) І. В. Манастирський: «Не сучасність сучасного мистецтва», «Рідне слово», 1946, ч. 12, стор. 100-102.

29) І. В. Манастирський, там же, стор. 104.

»Засади естетики« (»Мур«, 1946, ч. 1, стор. 21-22), твердячи, що естетична завершеність твору не залежить від руху людини в часі, бо, мовляв, »орнаментальне мистецтво Трипілля таке ж довершене, як і портрети жінок Левицького і Боровиковського«. На його думку, Гомерова »Іліяда« творчо вища за Гетову поему »Герман і Доротея«. Це означає, що розвиток належить лише техніці, а не мистецтву, себто техніка — історична, часова, естетика ж — позачасова.

Що мистецтво відстає у своєму розвитку через масовість технізації, — це факт, але не можна мистецтво ставити поза часом, як не можна людство ставити поза розвитком (»розвиток і людство не тотожні«). Може йти мова лише про відставання в розвитку людства та його мистецтва в порівнянні з розвитком техніки. І людина, і мистецтво не ті сьогодні, якими були в часи Трипілля або Гомера. Людство у своєму розвитку зробило великий крок уперед, отже набагато вперед посунулось у своєму розвитку й мистецтво. Тільки техніка набагато їх випередила — своєю масовістю, своєю кількістю. Правдоподібнішою є думка Н. Лосського, який каже, що наше життя, культура і цивілізація, швидким темпом розвиваються, але тільки в кількісному відношенні. В якісному відношенні наше життя набагато відстає. Удосконалення життя йде лише за рахунок кількості, а не якості. І це пояснюється, на його думку, тим, що всі сфери технічної культури мають за мету створити лише зовнішнє поліпшення людського життя³⁰. »Техніка — каже Н. Лосський — створює не внутрішнє, а зовнішнє об'єднання людини із світом. Вона веде до спілкування із світом, але це спілкування не підносить людину онтологічно на більш вищий щабель: сили засвоєння залишаються попередніми, а кількість засвоюваного матеріалу дуже зростає«³¹.

Кожний мистецький твір, хоч би якого роду він був, стає перед нами насамперед як система уявлень: зорових у малярстві, слухових у музиці, уявлень спогаду, пам'яті в літературі; всіх їх разом — у театральній виставі. Але ця система уявлень сама по собі не є основою мистецтва, не є кінцевою метою мистецтва. Система уявлень зв'язана ще й з внутрішнім *почуванням*, переживанням. Кожний мистець прагне накинати нам своє зворушення, своє захоплення. Він уводить нас у свій внутрішній світ почувань, пристрастей, поривів. А те, що називаємо твором — образи на малярській виставці, тони, що зринають із струн, слова поеми чи роману, — все те тільки золоті ключі до того таємного світу мистця. Все те тільки засіб, тільки дорога, а не мета.

Отже, основою мистецтва є образи — уявлення, сполучені з почуттєвим світом.

Але кожне мистецтво кожної доби характеризується тим, що воно може приймати в себе пекучі ідеї свого часу: »перетворювати їх у живі

³⁰ Н. Лосский: »Техническая культура и христианский идеал«, »Путь«, Париж, 1928, ч. 9, стор. 5-6.

³¹ Там же, стор. 12.

образи, поскільки ті образи здібні викликати у нас почуттєві зворушення». Мистецтво веде вперту боротьбу з привичкою, як ознакою застою, ворогом живого почування. І тут «мудрістю мистецтва» саме є те, щоб не стояти на тому, що вже засвоїла спільність. «Це дуже легка дорога до популярності, але не дорога до Парнасу». Кожний мистець є «інженером-винахідником нових вибухових ідей духу, а не тільки фабрикантом уже знайдених і загально-вживаних моделей³². Кожна епоха відкриває нам нові «ідеї духу», й нові «живі образи», здібні викликати нові «почувальні зворушення».

Мистецтво не може бути «агіткою часу», виконуючи ролі публіцистики. Але душевні зворушення, зв'язані з певними подіями часу, знаходять свою відбитку в мистецтві. Звідси робимо висновок, що мистецтво сьогоднішнього дня не є мистецтвом вчорашнього дня, саме мистецтво, як відображення нових «ідей духу».

Розвиток мистецтва в наші часи пішов в іншому напрямі, відповідно до вимог доби технізації. Мистецтво розвивається кількісно, але відстає якісно. Більше того, помітна навіть величезна якісна деградація мистецтва у зв'язку з гонитвою за кількістю. Мистецтво втрачає ґрунт індивідуальних можливостей і часто служить на замовлення інтересам доби технізації, служить «агіткою»: воно стає мистецтвом без душі. Ми є свідками того, як на наших очах численні здобутки мистецтва кількох десятиліть тому відходять у забуття, ставши експонатами наших музеїв. Наше око не раз чарують ці великі здобутки мистецтва недалекого минулого, а сьогодні про них ми й мріяти не можемо, — так задалеко вже пішов уперед процес механізації із її масовістю. В мистецтві переважає простота творчого задуму, творчої естетики. Нині незаперечним став факт, що мистецькі речі, вироблені ручним способом, мають багато більшу мистецько-естетичну вартість, ніж речі, вироблені машинним способом. Маємо такий яскравий приклад. В Марієнбаді (Чехія-Судети) існує церква, збудована на кошти російського царя Миколи II та російської аристократії. Шедевром мистецтва є іконостас, фарфоровий, роботи Кузнецова. Цей іконостас в 1900 році був на виставі в Парижі й здобув високу оцінку. Купив його харківський полковник за 3 мільйони рублів золотом і пожертвував Марієнбадській церкві. Будувався іконостас десять років ручним способом. Розповідають очевидці, що цей витвір мистецтва зачаровує кожного, хто тільки ввійде в Марієнбадську церкву. Та й вартість цього експонату (три мільйони золотих рублів!) говорить сама за себе³³.

Ми назвали один із шедеврів мистецтва минулого. Таких шедеврів можна назвати багато більше, які вимагають для свого витворення не тільки великого напруження творчих сил, а й величезної кількості часу. Нині, в добу великих темпів процесу технізації, нерациональним було б робити такі величезні витрати коштів і часу. Нині панує принцип

32) М. Іванейко: «Ідеї і мистецтво», «Наші дні», Львів, 1924, ч. 2.

33) Ці відомості ласкаво подав нам пок. прот. Леонід Долинський.

раціоналізації, який відбивається і в мистецтві. Колись ще Шпенглер писав, що «ми переживаємо добу раціоналізму, який почався з XVIII стол. і в XX стол. швидко йде до кінця. Ми всі — його витвір, чи знаємо про це, чи ні»³⁴.

Звідси раціоналізація сучасної культури, раціоналізація, що йде впарі з процесом технізації. Одним із проявів такої раціоналізації є поділ праці і спеціалізація. Всюди, де тільки модерна людина заходжується коло організації господарської, державної, наукової праці, — всюди вона підпорядковує своє життя і свою діяльність законові поділу праці. Цьому законові підлягає не тільки високоорганізована й раціоналізована індустріальна техніка, а й будь-яка інша сфера діяльності людини. Коли примітивна техніка ремесла мала персональний характер, себто кожна творча одиниця могла бачити продукт своєї праці в його цілості, то раціоналістична техніка втрачає цей персональний характер. Наслідком цього є відчужування між душею людини та її фахом, діяльність сама стає бездушною і механізованою³⁵. Раціоналізм приводить навіть до деякого парадоксу, про який говорить Гаммахер: «Його мета — каже він — збагачення людини та завоювання нового світу; творивши шляхом прогресу об'єктивну культуру речей, яка супроти індивідууму виступає пануючою життєвою силою, він руйнує персональність, яка заради необхідності працює на своє власне знищення»³⁶. Мова йде не тільки про втрату цілості в суб'єктивному розумінні, не тільки з огляду на єдність душі як персони, а й також з огляду на світ, де живе людина. В колективному апараті маса, що працює, не знає кінцевих наслідків своєї праці. В банку, напр., працюють службовці в різних відділах книговодства, кореспонденції, девізів тощо, не знаючи, яких наслідків вони досягнуть своєю працею у загальному процесі грошового руху й господарського життя³⁷.

Отже, коли взагалі говорити про духовну ситуацію сучасності, то мусимо ствердити разом з Фрідріхом Лянгенфасом, що нині панує *дух техніки*, той дух техніки, що в другій світовій війні здобув перемогу. «Відкриття атомової енергії — каже Лянгенфас — має значення в подвійнім сенсі: воно досягає головокружної висоти у зв'язку з людськими дослідками і знаннями; воно розкриває страшну корабельну катастрофу (Schiffbruch) технічної думки. Світ техніки прямує до самознищення»³⁸.

(Далі буде)

34) O. Spengler: "Die Jahre der Entscheidung", 1933, стр. 5.

35) E. Hammacher: "Hauptfragen der modernen Kultur", 12. Див. також W. Rathenau: "Von kommenden Dingen", стр. 45.

36) Op. cit., 99. Див. Pl. Lersch: "Der Mensch in der Gegenwart", München, 1947, стр. 58.

37) Ph. Lersch, op. cit., стр. 58-59.

38) Friedrich Langenfas: "Gedanken zur geistigen Situation von heute", Zeitwende, München, 1946-47, 5/H, стр. 264.

Олександр ДРАЖНЬОВСЬКИЙ

СКИТИ

(ГЕТИ-ГОТИ, АНТИ І СЛОВ'ЯНИ, І МИ — НЕ МИ)

Хто спадкоємець »найстаршої нації у світі«?

Насамперед необхідно ознайомитися з деякими проблемами і назвами, без чого було б важко зрозуміти цю нашу розвідку. Історія скитів — це частина нашої минувшини. Ми спадкоємці цієї могутньої стародавньої скитської імперії, минуле якої в наших підручниках історії, енциклопедії і взагалі у світових історичних джерелах висвітлене у кривому дзеркалі. Саме це спонукало автора цієї розвідки до незвичайно докладного дослідження і перевірення усіх первісних джерел, що стосуються до цієї проблеми, і зробити такий загальний висновок:

Наші вороги ще й тепер намагаються »доказати«, що скити — дике, кочівниче перське плем'я, яке жило на »Юге Рассеї«, приблизно, від 8-го, а то й 7-го, століття до 3-го стол. перед Христом. Згодом їх »стерли з лиця землі« сармати, а сарматів — аляни, а далі — роксоляни, германи, гунни та всілякі інші, знані й незнані нам племена, що перекотилися через Україну під час мандрівки народів. Коротко: виглядає, що українська територія напередодні нашої княжої доби це був якийсь безнаціональний розбитий »котел«, що його згодом якось зліпили до купи »варяги«, а то й... авари.

Історію скитів наші й чужі вчені розглядають тільки на базі Геродотової »Історії« і кожний натягає її на свій копил, як сам хоче. Щоправда, Геродотова »Історія« (444 р. до Хр.) — найстарше й найобширніше джерело про скитів, але в ньому найбільше етнографічних даних, міти-легенди (що для нас також дуже важливі), а найважливіше з історичних подій — це похід перського короля Дарія (513-512 рр.) на скитів, кілька імен царів і визначних постатей з історії Скитії та деякі згадки про давніші важливі історичні події.

Ціла Геродотова »Історія« (»Перські війни«) складається з 9-ох книг. Кожна з них присвячена якійсь музи. Свою 4-ту книгу про скитів Геродот присвятив музи трагедії — Мельпомені, але про скитів він згадує також у 2-ій та інших своїх книгах.

Дослідники хочуть звести 4-ту Геродотову книгу до якогось »канону« в історії скитів, хоч це зовсім неправильно, бо Геродот не був єдиним автором, що писав про скитів. Про Скитію є сотні (або, як каже Шафарик, »тісідце«) джерел і вони разом значно важливіші й вартісніші ніж Геродотова історія скитів.

Одним із найважливіших істориків, що дав справжній історичний матеріал (а не легендарні оповідання) був римський історик Помпей

Трог (1-ше стол. по Хр.), що написав «Історію світу» в 44-ох томах. На жаль, вона не збереглася і є тільки скорочення грецького історика Юстина (165 р. по Хр.) п. з. «Філіппіки», у яких майже ціла друга книга присвячена Скитії. Починається вона так:

«Історія скитів — дуже багата й величава. Вони (скити) мали славний початок, а також імперію із величавими подвигами їхніх мужів та чеснотами їхніх жінок... Вони заснували Партію і Бактрію, а їхні жінки — королівство Амазонок.

... Скитська нація уважалася за найбільш стародавню у світі, хоч між скитами і єгиптянами відбувалися довгі суперечки, котра з тих націй старша».

В черговому розділі автор подає довгу дискусію і аргументи, які давали перевагу скитам, доказуючи, що Скитія із своїми природними багатствами була більш пригожа для життя перших людей на землі, ніж Єгипет, де такі умови створено щойно штучно (завдяки каналам).

«Ця нація (скити) плекає справедливість із вродженого нахилу, а не під примусом законів», — каже Помпей Трог. Мабуть, про них, людей із «золотої доби», які без примусу, без страху і законів плекали чесність і справедливість писав Овідій Назо у своїй поемі «Чотири доби людства» («Aurea prima»...). Він (Назо) у 8-18-их роках по Хр. був засланий у Добруджі, де мав нагоду познайомитися зі скитами.

Далі, в наступному розділі, автор ще виразніше підкреслює чесність скитів, із якою не можуть ні трохи рівнятися греки, навіть після довгих навчань їхніх мудреців та моральних вказівок їхніх філософів.

«Три рази наступала Скитія на азійські імперії, але ні одна з тих потуг не відважилася напасти на них, не могла їх звоювати. Вони (скити) змусили до безсоромної втечі зі Скитії перського короля Дарія, вони знищили Кира з цілою його армією..., перемогли Зопіріона, генерала Олександра Великого, і розгромили дощенту його армію...

(Скитія) нація славна з подвигів і воєн, (скити) величезної фізичної будови, не боялися жодних невдач, а коли були переможцями, то задовольнялися тільки славою» («Філіппіки», кн. 2, розд. 3).

Далі описується, як скити колись розбили і змусили до втечі єгипетського фараона Сосотріса Рамзеса II, коли він наступав на Скитію.

«Вони завоювали Азію і наклали на неї трибут — невеличкий, радше як символ визнання їхнього завоювання після перемоги. Азія платила цей трибут 1,500 років, аж король Нінус відмовився далі платити цю данину».

Коли взяти до уваги мітичні дати панування Нінуса, 2,000-3,000 років до Хр. (сучасник Авраама?), і тих 1,500 років, коли Азія платила данину Скитії, то вже самі дати вказують, що скити від непам'ятних часів були мешканцями нашої землі, автохтонами-аборигенами.

В кожному разі в Помпея Трога нема навіть найменшої згадки про якесь походження скитів з Азії і виразно видно, що вони жили над Дніпром і Чорним морем. Подібні твердження бачимо і в інших істориків старовини.

Навіть у Геродота, коли докладно прослідити, стара Скитія («Скітіке архαιе») — це територія, що простягається від Добруджі аж до Дніпра. Римський історик Квінтус Курціус Руфус пише:

»Нема сумніву, що скити, від яких походять парти, прийшли не з-над Босфору, а з території Європи« (»Nec dubitar, quin Scythae, qui Parthos condidere, non a Bosphoro, sed ex Europae regione penetraverint« — «Історія Олександра», 6, 2, 14). В іншому місці (там же, 7, 6, 3-4) він знову вертається до скитів: »Але скитський нарід, що жив недалеко Тракії... звернувся на північ...« (»Ceterum Scytharum gens haud procul Thracia sita, ad septemtrionem se vertit«...). Подібне читаємо і в Пллінія.

Страбон, мабуть на підставі античних джерел в Олександрійській бібліотеці, подає, що колись греки називали скитів — сарматами. На підставі тих же самих джерел астролог-географ Птоломей (2-ге стол. по Хр.), що написав свою »Географію« в Олександрії, змінив назву Скитія на Сарматію, не подавши причин. Птолемеєва »Географія« — це мапи з віддаллю поодиноких міст і країв, ґрунтованою на його математично-астрономічному обчисленні. Крім цього, він зібрав з усіх доступних йому джерел тисячі назв, часто так змінених і перекручених, що їх і тепер не можна пояснити. Але Рим у своїй експансії потребував мап і визначеної віддалі міст, тому Птолемеєва »Географія« стала для нього офіційним джерелом інформації, разом із поданими в ній назвами націй. Проте з історією Птолемеєва »Географія« не мала нічого спільного і щойно в 19-му столітті історики-обманці взяли її як базу для своїх »історичних доказів«.

В кожному разі, саме завдяки мапам Птолемея римляни почали вживати тільки назв Сарматія і сармати на означення скитів, а потім змінили їх на назву готи, натомість греки аж до 12-го стол. вживали назв скити, гети, готи, анти.

На підставі джерельних матеріалів можна виразно встановити, що десь від 2-го століття по Хр. назву скитів замінено на назву гети-готи, остроготи і візиготи. Таку назву міг запровадити один із наймогутніших царів Скитії Ерманарик у пам'ять свого діда — царя Острогота, або вона вже могла існувати давніше як рівнозначна назвам скитських племен: Масса-гети, Тісса-гети (біля Каспію) і Тіра-гети (над Дністром-Тірасом). Перший цар Скитії звався Таргітай (-гетай, може й Цар-гетай).

Етимологічно назву остроготи-візиготи виводять від санскритських слів »астра«, себто блискучий, і »візи«, себто добрий, а Ізидор Сивільський пояснює значення слова гети від латинського »текті«, себто забезпечені-безпечні (таке пояснення він узяв від візиготів, що в той

час були в Іспанії). Коли «текти» пояснити від грецького значення, то тоді це слово означало б «будівничі».

Скитський цар Ерманарик не воював із Візантією, був зайнятий центральною Європою, тому в грецьких джерелах нема вісток про ті часи, але в наступних століттях (зокрема в 4-му стол.) греки вживали напереміну назв: скити, гети, готи, а деякі, як ось Філосторгій, навіть пояснювали, що «скити — давніше звалися гетами, а тепер звуться готами». В інших джерелах маємо виразне підкреслення, що «скити — це гети».

Отже нічого дивного, що й ця назва швидко змінилася на назву анти, а вкінці — руси, як це виразно бачимо в стародавніх джерелах. Це зовсім не означає, що греки згодом уже не орієнтувалися і вимішували ці назви, навпаки — подавали їх такими, якими вони були тоді в ужитку.

Назва гети чи готи в той час не мала нічого спільного з готами-германами. Про германів і їх місце поселення греки знали дуже добре і ніколи не мішали їх із причорноморськими гетами-готами. Ця проблема виникла в німців щойно біля 18-го стол., коли деяким німецьким патріотам попала до рук Йорданова «Історія Гетії», а згодом Біблія Ульффіли. Тоді вони, спочатку несміливо, почали сугерувати і присвоювати собі назву та історію гетів-готів, включно з назвами остроготів і візиготів, що в Йордана мають зовсім інше значення, та «перетворили» їх на «остготів» і «вестготів». Згодом підхопили це німецькі історики 18-19-их століть і на цьому примітивному, історично необґрунтованому здогаді розвинули найбільший обман в історії Європи — експансію німців на схід наприкінці 2-го стол. по Христі.

Історіографія 19-го століття і ми

«— Нехай скаже
Німець. Ми не знаєм!...
А до того й історію
Нашу нам розкаже...»

Написав це наш геніяльний Тарас Шевченко у своєму «Посланні...» не для самої рими, у його словах — глибокий зміст і відвертий закид німецькій історіографії, бо ті часи відзначалися незвичайно багатим та інтенсивним розвитком історичних, етнографічних і мовних студій. Перед у цьому вели німці Нібур, Адельунг, Моммзен, Грімм, Пеус, Маркварт, Міленгоф, Томашек. Усе це імена тих найважливіших з-поміж десятків інших дослідників, які почавши з кінця 18-го стол. стали правдивими диктаторами у своїх наукових ділянках. Опонувати їм означало тоді виявляти себе «неуком», тому навіть такі дослідники старовини як англієць Прічард і чех Шафарик, хоч і вносили свої погляди в наукові дослідження, все ж цитували тих «великих» німців, по-

кликаючись на їх найвищий авторитет. Їхній вплив в історіографії Європи залишився, з малими змінами, дотепер.

Але, яке безпосереднє відношення могли мати німці до нашої історії? Хто може підозрівати, що цей «німецький наказ» такий дуже безпосередній і багатозначний для неї?

Інтенсивне кількарічне моє досліджування історії Скитії на підставі грецьких і латинських джерел виявило великі суперечності з висновками дослідників минулих століть. Докладна аналіза праць і цитат тих «епохальних» німецьких авторитетів виявила не тільки їх помилки, а й їх планове перекручування та фальшування стародавніх джерел та історії. Тому можемо точно й певно доказати, що саме *наша історія стала жертвою найбільшого культурного грабежу й обману*, як ні одна інша історія європейських народів, і то завдяки *німецьким історіографам*.

Ми згадували, що вже наприкінці 17-го століття розпочалось це фальшування, а розвинулося воно під час боротьби за Біблію Ульфіли.

Історія Срібного кодексу Ульфіли

Найважливішим джерелом до цього, одного з найстарших, перекладів Святого Письма є твір грека Філосторгія, аріянина (365-425 рр.), автора «Історії Церкви». Він пише:

«В той час (біля 365 р.) Урфілас зі скитів, що жили за Істром (Дунаєм), яких давніше називали *гетами*, а в наші часи називають *готами*, переселив на римську (візантійську) землю велику кількість людей, прогнаних з батьківщини за благочестіє... Той Урфілас був їхнім єпископом... він винайшов для них (скитів) азбуку й переклав їхньою мовою Святе Письмо...

Цар (Констанцій) ставився до Урфіли з такою великою пошаною, що часто називав його навіть «Мойсеєм наших часів» («Історія Церкви», кн. 2, 5).

Про Ульфілу згадують також історики Созомен, Сократ, Сосид, Йордан та інші. В різних джерелах по-різному подають його ім'я — Урфілас, Гульфілас, Уніла і т. п. А німці пізніше підсунули йому ім'я Вульфілья, щоб уподібнити його до Вульфляйн — Вовчик. Ще й додали, що його батьки походили з Кападокії, тому Ульфіла знав добре грецьку і скитсько-готську мови.

У перекладі Ульфіли Святого Письма (у Срібнім кодексі) є тільки чотирьох євангелістів, а згодом знайдено ще й інші частини, навіть із Старого Завіту, які не конче мусіли бути його перекладами.

Срібний кодекс зберігся й донині в бібліотеці Упсальського університету (Швеція), де він опинився як «воєнна здобич» шведської армії у Празі 1648 року. Однак не відомо, як він опинився у Празі. Німці намагаються доказати, що перед тим він був у Вормсі, але це тільки здогади, без жодних історичних фактів. Срібний кодекс написаний на

червоному пергаменті срібними буквами (початки розділів та деякі речення — золотом), він квадратної, грецької форми і вважається за автограф самого Ульфїли.

Оця великої мистецької і культурної вартости пам'ятка, що збереглася до наших днів (тільки одна четверта її частина знищена) є далі об'єктом дискусії про міжнародну культурну грабіж.

Почавши з 1597 року про неї появлялися перші розвідки-праці, напр., »De literis et lingua Getarum sive Gothorum...«, Lugd. Bataviae (»Про письмо й мову гетів або готів«). У 1686 році появилася цікава праця »Dissertatio philologica de lingua vetutissima vernacula Europae Scyto-Celtica et Gothica« — G. C. Kirchmaier, Wittenberg (»Філологічна дисертація про найстаршу матірню мову Європи — скито-кельтську і готську«), а почавши з 1759 року про неї написано сотки дисертацій, розвідок, книжок і статей.

Цілий світ цікавиться нею й дотепер, досліджує, дискутує, всі хочуть знайти якесь »споріднення« з нею, тільки ми згадуємо її, як про якусь »Готську біблію«, хоч вона, без сумніву — скитська-санскритська-праукраїнська.

Християнство в Скитії

Апостол Павло в листі до Колоссіян (3, 9-11) пише, що »у Христовім навчанні не сміє бути різниці у відношенні ні до грека, ні до єврея, ні до *скита*, ні до варвара...« І це не тільки якась фраза, бо скити від самого початку християнства відіграли дуже важливу ролю у його поширенні.

У »Посланні до римлян« (15 розділ) ап. Павло згадує, що він проголошував Христову благовість від Єрусалиму аж до Іллірії, територія якої сягала в той час аж до Дунаю, до Скитії.

Іван Золотоустий підтверджує це: »... І до кого прийшов (ап. Павло)? До скитів... і все змінив у них...« Крім цього, Іван Золотоустий у своїх проповідях і писаннях згадує скитів 29 разів.

Про християнство в Скитії маємо згадки багатьох грецьких церковних і світських письменників. Найважливіші з них: Євсевій — єпископ Кесарії, автор »Хроніки« (314-340 рр.), Євстахій — архієпископ Антіохії († 360 р.), Атанасій Олександрійський (300-375 рр.), Кирило Олександрійський — архієпископ (315-385 рр.), Василій Великий (330-379 рр.), Григорій Богослов († 390 р.), Євнаній (347-414 рр.), Філосторгій (365-425 рр.), Сінезій († 413 р.), Сократ (383-439 рр.) — дуже визначний церковний історик, Созомен (444 р.), Стефан Візантійський, Фотій та десятки інших.

Скити не прийняли релігії персів, не захоплювалися і поганською релігією Греції і тільки селекційно плекали культ героїв із грецької історії та мітології — Геракла, Гектора, Антея та інших.

Про скитів Геродот пише так: «Всі народи довкола Понту (Чорного моря) — дикуни й варвари, крім скитів». А цитуючи Гомера («Іліяда», кн. 13), скити — це «кобилодоїлці, найчесніший і найсправедливіший народ у світі».

Околицю Добруджі, яка тоді була відома як Тракія, Геродот називає властивою «Скітіке архает», де жили гети — найхоробріші й найсправедливіші між тракійцями (4, 49 і 93). Згодом (4-те стол. до Хр.) скитів згадував Тукидид, про їх участь у боях на боці троянців. Багато писали про скитів Плутарх (кн. 5 і 7, — 1-ше стол. до Хр.), Павзаній, Плутарх, Тацит, а найбільше Страбон (1-ше стол. по Хр.) — один із найвизначніших географів-істориків старовини, що присвятив гетам цілі розділи, утотожуючи їх з даками (даями, що жили колись над Озівським морем) і мезійцями (також тракійці). Мову, характер і звичаї тих народів він утотожнює із скитами. Цитуючи Гомера і Гезіода (10-9 стол. до Хр.), він завзято боронить скитів, підкреслюючи, що вони й тепер (1-ше стол. по Хр.) залишилися найчеснішими людьми у світі, хоч і дещо змінилися на гірше під впливом «грецької культури».

Згадує скитів і римський поет Овідій — він 18 разів називає їх готами, яких утотожнює зі скитами, а кілька разів — сарматами.

Ніколи не можна сподіватися, щоб греки висловлювалися про якихось варварів позитивно. А коли вони стільки разів підкреслюють високу етику скитів, то це дуже важливе свідчення. Щойно згодом, після т. зв. скитських війн, греки і римляни дуже злобно й злосливо оцінювали скитів, але це був наслідок «вимірювання (скитами) справедливості» грекам за їхні злочини. Тому, що скити мали високорозвинене почуття справедливості, то й «вимірювали» вони її «подвійно», бо це була кара за грецькі наїзди і злочини, що на них нарікав навіть сам Ціцерон у сенаті.

Саме тому скити — «найчесніший і найсправедливіший народ у світі», як це стільки разів підкреслено в грецьких джерелах — були найбільш здатні до культивування Христової науки, а не zdeгенерована Греція і садистичний Рим. Про це дають свідчення і грецькі християнські письменники. І так, Євсевій («Церковна історія», кн. 3) пише про розподіл теренів між апостолами:

«Апостол Тома, як говорить переказ, дістав Партію (азійська Скітія — саки), ап. Андрій — Скітію (європейську), Іван — Азію».

В т. зв. «Гетським календарі» подані свята гетських святих, там — крім ап. Андрія — є також свято ап. Филипа, який загинув мученицькою смертю над долішнім Дунаєм, серед скитів-гетів.

Згадка про ап. Андрія у Скітії — джерельно доказана історія. Легендою вона стала тоді, коли її перенесено на Русь, що в той час, як назва, ще не існувала. На землях тодішньої Русі споконвіку існувала автохтонна (не «перська»!) Скітія, одна з найбільших і найстарших імперій світу, що сягала від Індії до Адріатики.

Джерельну вістку про мученицьку смерть одного з перших папів, Климентія, що був засланий у Крим і дуже спричинився до поширення християнства серед місцевих скитів (кінець 1-го, початок 2-го століть) дехто хоче звести до легенди, бо вона, мовляв, пов'язана з чудами. Саме так з'ясоване життя багатьох святих і нема жодної причини негувати фактів. Адже цей переказ залишився аж до часів святих Кирила і Methodія, тому Methodій їздив у Крим, щоб забрати тіло мученика (цю проблему докладно з'ясував сл. п. проф. М. Чубатий).

Історик Євсевій («Про життя блаженного Константина царя», кн. 3, 7) і Сократ («Церковна історія», кн. 1, 8) пишуть про 1-ий Нікейський собор 325 року таке: «... Зібралися разом найбільш вибрані служителі Бога... вже перський єпископ був присутній на соборі, не бракувало і скитського у загальному хорі». Був це єпископ Теофіл, мабуть, патріарх Скитії з осідком у Томії (Констанца, в Добруджі), що підписався під соборовими постановами. Окремо згадує про це Євсевій (4-ий додаток до Короткої хроніки п. з. «Перелік границь святиших патріярших і апостольських престолів»): «Перший престол верховного апостола Петра — від Равенни до Тессальоніки... і скитів до ріки Данубія, що охоплює церковні границі єпископів...»

Навіть без цього свідчення логічно можна догадатися, що в Скитії, у якій проповідували Христову науку аж три апостоли, адміністративно зовсім незалежній ні від Візантії, ні від Риму, мусів бути і свій незалежний Патріярхат, що про нього саме і згадується в історії Євсевія.

Історик Созомен («Церковна історія», 324-423 pp.) пише: «Як можна сподіватися, коли церквами управляли відважні люди, то їхня паства не міняла раніше прийнятої віри. Говорять, що й скити саме тому зберегли свою попередню віру (від аріянізму). Вони мають багато міст, поселень і укріплень. Їхня столиця — Томея, великий і багатий приморський город... Тут і тепер панує стародавній звичай мати одного єпископа церков цілого народу. В той час на чолі їх (церков) стояв Бреттаніон». Далі Созомен описує, як єпископ Бреттаніон відважно протиставився тискові імператора Валенса, щоб він перейшов до аріянізму, був навіть висланий на заслання, що викликало невдоволення серед населення й імператор дозволив йому вернутися на свою землю.

У згадці про 2-ий Вселенський собор (кн. 7, 9) Созомен подає перелік єпископів із Тракії і Скитії — називає Терентія Томейського і Мартилія Маркіанопільського, а в розділі 27-му пише: «В той час (біля 390-412 pp.) церквою у Томеї і в цілій Скитії управляв Теотим, муж освічений у філософії, який відверто осуджував Епіфанія і його ересь». У книзі 9-ій є згадка про єпископа готів Сигесарія.

У Єпіфанія («Проти ересей», кн. 2.70, 314-403 pp.) занотована така подія: «Старця Авдія засудив цар (Констанцій) на заслання в околиці Скитії... Перебувавши там, не можу сказати скільки років, він прийшов до самого центру Готії і навчав там готів християнської

науки. З того часу в самій Готії постали монастирі, гуртожитки, склали обітничі чистоти і провадили суворе християнське життя...»

Іван Золотоустий у »Проповіді в церкві на честь Павла« сказав таке: »...І скити, і савромати... переклавши Святе Письмо, кожний своєю мовою, філософують про ту науку...«

Про Ульфїлу, що переклав Святе Письмо, деякі джерела подають як про наступника Теофіла, який підписав постанови 1-го Нікейського собору; спочатку він був ортодоксальним, але потім, коли його вислано до імператора Валенса в ролі представника готів-скотів, правдоподобно тому, щоб дістати дозвіл для скитсько-готських утікачів (від гунів) на перехід через Дунай, він під тиском імператора перейшов на аріянізм, бо Валенс, як завзятий аріянин, висунув йому таку безоглядну передумову й узалежнив від неї згаданий дозвіл.

Гуни під час першого наступу були дуже жорстокі й винищували головню скитську племінну знать. Греки, хоч і дозволили скитам переправитися через Дунай, поводитися з ними так немилосердно, що навіть самі грецькі історики з обуренням оповідають про те, як за одного собаку можна було обміняти молодого хлопця-невільника з-поміж скитської знаті. Голод і жорстока поведінка греків викликала у скитів-переселенців великий гнів і скитські війська 378 року розгромили біля Адріанополя візантійську армію, а самого імператора Валенса спалили в stodолі, в якій він ховався. Про цей випадок є згадки в кількох грецьких джерелах, у деяких відчувається навіть задоволення, що прийшла кара Божа на цього ненависника-аріянина. І справді, після смерті Валенса аріянізм занепаз і про гетів, яких Ульфїла був перетягнув до аріянізму, знову згадують, як про ортодоксальних.

Ніде, ні в однім історичнім джерелі тих часів, нема найменшої згадки про якихось готів-германців чи про остготів або вестготів. А грецькі й римські історики добре знали про германців над Рейном та про їх єдину експансію у ті часи — германського племена маркоманів, що витиснули в 1-2 стол. по Хр. боїв із Баварії і Богемії. Їх дальший похід на схід стримали саме гети-скити. Ні в Пліохарта, ні в Тацита, що перебував у Германії, нема жодної згадки про якісь пересування германців на схід. Навпаки, є згадки, що їх витиснули венеди з-над Висли і Одри на захід.

Плютарх, що був особистим приятелем імператора Траяна, який провадив 6-річну війну з Дакією-Готією, добре знав етнічні проблеми тих територій, бо імператор Траян передав йому навіть заряд наддунайськими провінціями в Римській префектурі, але він згадує виразно тільки про постійне пересування по Дунаю *кельтів* на схід, де вони вимішувалися із скитами і створили т. зв. »кельто-скітай зону«, про яку згадують кілька разів також Страбон і Пліній.

Про якісь германські переселення в ті часи нема ніде жодної згадки, а греттундів (грейтунгів), яких німці намагаються конче перетворити

на «германів», Созомен та інші називають скитами. Це саме зробили німці із скитськими племенами геруалами і тервінгами, як і з іменами деяких скитських царів — Остроготом, Атанариком, Фрітігерном та іншими, хоч вони не германські, а гетські-санскритські. Історик Йордан (551 р.) пояснює, що деякі імена виглядають чужі гетам, бо панує такий звичай, що «навіть римляни запозичують їх (імена) від македонців, сармати від германів, а готи часто від гунів» («Гетика», 9, 58-59). «Завоювання» готами Причорномор'я вигадали німці щойно в 18-19-их століттях, головню тоді, коли розгорілася боротьба за Біблію Ульфіли.

Біблія Ульфіли

Найкраще вказує про походження мови Ульфіли перша дисертація із 17-го століття (1686 р.) Кірхмайера п. з. «Філологічна дисертація про найстаршу матірню мову Європи — скитсько-кельтську й готську».

Але почавши з 1759 р. розгорнулася дискусія і боротьба за Біблію Ульфіли. Першими виявили свої претенсії до неї самі шведи, «доказуючи», що вона написана «суіоготською» мовою, що нібито шведи були колись поселилися над Чорним морем, тому в Біблії Ульфіли можна знайти певну кількість слів староскандинавського походження. Далі висунули свої претенсії і французи, доказуючи, що в ній є багато залишків кельто-франконських слів. Подібні докази висунули й англосакси. Всі ті докази не позбавлені й певної слушності, коли взяти до уваги, що індоєвропейські мови пов'язані зі санскритом, тому й у Біблії Ульфіли можна знайти деякий відсоток спільних слів чи їх спільних коренів.

Переможцями в тій дискусії і боротьбі вийшли німці, що розгорнули детальні, систематичні студії над Біблією Ульфіли. Почавши від К. Ф. Фульда та десятків його послідовників, вони нібито довели філологічно-етимологічне пов'язання німецької мови з мовою перекладу Ульфілеєвої Біблії. Виготовали навіть словники, переклади і граматику готської мови, спеціально вибравши й опрацювавши окремі слова зі санскриту, корені яких можна знайти в німецькій мові. Але, насправді, нічого певного не довели, бо готська мова аж ніяк не була подібна до жодних найстарших німецьких пам'яток письма, ні до жодного німецького діалекту. Ніхто з німців її не розумів, натомість, навіть без словників, її могли зрозуміти в тих місцевостях Волохії над Дунаєм, де збереглися найстарші діалекти, мабуть, із тої «кельто-скітай зони», про яку ми вже згадували.

Проте німці вперто «доводили»: «Ось, мовляв, яка наша прагерманська мова!» А коли появились докази, що вона так само може називатися «праскандинавською», «прафранцузькою» і «праанглосакською», тоді німці винайшли новий термін — назвали її «мезоготською», себто змішаною з місцевими мовами Мезії (Тракії). Все ж у всіх своїх працях обминули термін «гетсько-скитська», а запровадили термін «прагерман-

ська» мова з подібними заголовками, як ось: »Ulfilas gothische Bibel-übersetzung — die älteste germanische Urkunde«.

До німецької перемоги спричинилися головню німецькі історіографи, що нібито »довели«, як готи в 2-му стол. по Хр. опинилися над Чорним морем, не зважаючи на те, що в античних джерелах не знайшли навіть сліду для своєї теорії. На такий »історичний основі« німці розвинули свою »прагерманську« теорію, тому мусимо докладно ознайомитися з тими проблемами, бо тільки тоді можна вияснити і виявити історичну правду.

Готи — остроготи і візиготи

Це незвичайно важлива й важка проблема. Звичайно, кожний наш дослідник починає від »Історії України-Руси« проф. М. Грушевського, з більшим або меншим своїм знанням (балястом) історії античних часів. А вона, майже як аксіома, незмінно аж до наших днів твердить таке: У другій половині 2-го стол. по Хр. з-над Висли й Балтики посунули на схід готи-германи — перейшли поліські болота, розбили скитів і осіли над Чорним морем. Тут розподілилися на остроготів (остготів) від Озівського моря до Дунаю і на візиготів — від Дністра до Добруджі за Дунаєм.

Звідкіля ж узялася ця історія?

Найстарша згадка про т. зв. гуттонів у Ютляндії походить від Пітеаса, подорожника з 320 р. (до Хр.), який шукав дороги до краю янтару (бурштину). Про нього, як фантаста і обманця, згадує кілька разів Страбон. Згодом Пліній назвав гуттонів — гутонес.

Саме на цій малій замітці, навіть не на легенді, німецькі історики розвинули всі свої докази про існування гуттонів-готів. Чергова вістка, яка нібито пов'язувала північних гуттонів-готів із чорноморськими, як ми вже згадували, ґрунтується на Йордановій історії п. з. »De origine actibusque Getorum« — »Про походження і подвиги гетів« (551 р.).

Йордан, як сам признається, з походження був гетом-скитом, із славного династичного роду Амалів. Із скромності подає, що до »навернення« (мабуть, з аріянізму) був мало освіченим, але потім багато студіював і навіть був єпископом у Равенні. Сама ж його »Історія« — це тільки скорочення 12-томової історії (з таким же заголовком) Ф. М. А. Кассіодора, прем'єр-міністра короля Теодорика Великого.

Хоч Йордан народився вже в Італії, але він, мабуть, під впливом батьків, що мали у Візантії високі адміністративні посади, ціле своє життя зберігав свій скитський патріотизм. На особисте доручення короля Теодорика Великого (також скита з царського роду Амалів), він збирав джерельний матеріал, як і легендарні перекази, про скитів і гетів, а закінчив свою працю щойно за короля Аталарика. Написав також »Історію Кассіодорового роду«, що збереглася тільки у фрагментах, а також багато інших, теологічних, праць. Його приятелем і спів-

робітником був славний Діонізії Малий (Діонісіюз Ексігуус), також скит із походження, автор перших канонічних кодексів Римської церкви, він же запровадив і хронологічне літочислення від народження Христа (помилився тільки на 4-7 років). Про нього Кассіодор висловлюється з найвищою похвалою.

Кассіодорова 12-томово історія мусіла бути монументальним твором про минуле скитів-гетів. Він мав нагоду зібрати в Римі найбільше матеріалів, а також усних переказів, що їх (а за ним і Йордан) окреслює як дані історика Аблябіуса, нікому невідомого. Мабуть, це ім'я символізувало всі усні перекази (*lab labiis*) отих стародавніх скитів-гетів, які разом із Теодориком Великим вирушили з Константинополя до Риму. Між ними мусіло бути й багато високоосвічених скитів, бо — як свідчить Пріскос — двір і найвищу провідну верству в Атіллі швидко опанували царські скити, подібно, як скитська знать, що перейшла за Дунай за часів імператора Валенса та його наслідників, мала величезний вплив на дворі Візантії. Теодорик був вихований на візантійським царським дворі від 7-ох років, але змужнівши — не залишився у візантійських розкошах, а вернувся до своїх готів, щоб стати їх провідником та рушити з ними на Рим, за згодою імператора.

Історія остроготів в Італії від часів Теодорика Великого і візиготів у Франції та Італії така багата й прецікава для нас, що можна коротко сказати: це епопея слави й героїства гетів, генетично, без найменшого сумніву, предків українців.

До речі згадати, що росіяни проф. Будилович і акад. Іловайський (знаний антинорманіст) ще в 19-му стол. були висунули т. зв. готську теорію про походження Русі. І це не фантазія, а виразна мова — докази джерел, висновки з яких я тут подаю після детального їхнього простудіювання: нас пограбували, нашу історію вкрали німці і (мабуть) ... затаїли свої.

Майже цілий уряд Теодорика Великого в Італії складався з гетів-скитів. Прем'єром багато років був Кассіодор, гет, світоч і слава остроготів в Італії. І Кассіодор, і Йордан, що передав скорочення його праці, це *наші* найстарші історики! Німці присвоїли їх собі, а тому, що до їхнього обману ніяк не можна було допасувати багато розділів Йорданової історії, вони звели її до менш вартісного джерела, яке треба »виправити«. І таким ремеслом зайнявся Т. Моммзен, один із найбільших німецьких істориків та знавців старовини в 19-му столітті. Він цілу свою працю присвятив Йорданові й видав »*Iordanis Romana et Getica*« — *Monumenta Germaniae historica, Lipsiae, 1882 рік*«. Подібно до інших німецьких істориків, потрактував Йордана як »гота-дойтше«, а цілу його історію як »прагерманську« і такою вона залишилася дотепер у всіх підручниках історії та енциклопедіях.

Диктаторський вплив великих авторитетів на античну історію дуже скомплікував правдиві наукові досліді і висліди. Багатьом дослідникам вистачає їхнє твердження, хоч джерела евідентно говорять про щось зовсім протилежне. Одинокий із німців (також великий історик)

К. Мілленгоф у своїй праці *»Deutsche Altertumskunde«*, Berlin, Weidmann, 1892, розділ *»Die Geten«* (т. 3, 125) перестепає німецьких істориків не творити мітів і полемізує з Й. Грімом саме тому, що він зробив з гетів германів. Він, дослівно, пише таке:

«...Погляди про походження і посвоячення гетів мусимо піддати перевірці... Ніхто так, як Якоб Грімм не утотожнював ідентичности гетів і готів із допомогою усіляких наукових штук» (*»mit allen Künsten der Gelehrsamkeit zu verfechten gesucht«*, стор. 125).

Мілленгоф каже, що Грімма заманила велика спокуса пов'язати сильніше історію Германії з античним життям, але... «це був обман»... «Докладніше з'ясування історичної правди та обережна перевірка тогочасних документів покажуть, що ті докази, в тому й мова гетів, що їх, на думку Я. Грімма, треба уважати за підтвердження германського походження гетів, зовсім нестійкі» (3, стор. 125).

Мілленгофова розвідка показує, що її автор незвичайно докладно ознайомлений з гетською, дакійською і мезійською проблемою, що він використав кілька соток цитат із грецьких і римських джерел. Дивно тільки, що не покористувався також цитатами з праць Евзебія, Созомена, Філосторгія, Девксіпа, Прокопія та інших.

Як і визначний мовознавець, К. Мілленгоф розвиває також філологічні докази, що між гетською і старогерманськими мовами не було жодного споріднення, він закінчує свої висновки так: «Не зважаючи на те, які ще можна зібрати інформації, вони завжди будуть доказувати, що ми — німці — краще зробимо, коли залишимо тракійців тракійцями, гетів гетами, а даків даками (*»Sie würden aber immer beweisen, dass wir Deutschen wohl tun, wenn wir die Thraker Thraker, die Geten Geten, die Daken Daken sein lassen«*, Deut. Alt. 3, 163).

Згадую цей важливий розділ німецького «білого крука» (німецькі історики погребали його твір мовчанкою) саме для тих наших дослідників, яким подані тут наші докази не вистачають і вони потребують «авторитетів» — німецьких, «солідних». Наш приклад найкраще показує, що німці, якщо обманюють, то також «солідно»...

Михайло Грушевський кілька разів подає цитати з 3-го тому праці К. Мілленгофа, але відкидає його гетсько-готське вияснення та його докази, що скити були автохтонами нашої землі.

Йордан, німці та М. Грушевський про гетів-готів

Пригляньмося ближче, що писав Йордан про гетів. Він подає перелік майже 30 різних племен, які жили на острові Скандза (Скандінавія?) біля гирла ріки Висли (Вістули). Між тими племенами згадує й «гауті-готів» і закінчує 3-й розділ своєї праці так: «Всі ті народи були вищі за германів як ростом, так і характером, воювали жорстоко, як дикі звірі». Отже Йордан порівнює їх із германами, але не утотожнює.

Оті «готіскандза» залишили свій острів «колись давно» і вийшли із своїх трьох кораблів на узбережжя Висли, де й поселилися. Потім

вирушили на захід і «підбили над Океаном ульмеругів та їх сусідів вандалів». А далі, «шукаючи відповідних поселень і приміщень, прийшли у Скитію, де захопилися багатством цієї країни» (стор. 49).

Під час мандрівки їх багато втопилося в болотах, але вони якось легко розбили скитів і осіли над Чорним морем. Далі Йордан утворює тих гетів із скитами та їх давньою історією, покликаючись на Йозефуса, як дуже вірогідне джерело, і дивується, що він нічого не згадує про прихід тих гетів. Подає цитату з Йозефуса, що «готи були зі скитської раси і їх також називали таким самим іменем» («Гетіка», роз. 4). «Тепер Скитія межує з Германією на заході біля джерел ріки Істер (Дунай), сягає до ріки Тірас-Данастер і до великого Данаперу та простягається аж до Кавказьких гір, далеко поза Каспій» (розділ 5).

Як бачимо, Йордан дуже виразно відрізняє Скитію від Германії і в його «Гетіці» нема будь-якої згадки про якесь споріднення між гетами-скитами і гетами-германами. Можна припускати, що Кассіодор у своїй 12-томовій історії також подає легендарну згадку про готів на півночі, в Скандзі, яку уважали тоді за «утробу всіх європейських народів», і таким чином створив своєрідну «нордійську теорію» про походження гетів. Можливо, що Йордан не зрозумів ідеї чи легенди Коссіодора, читавши колись цю велику історію на протязі трьох днів, а може й не запам'ятав добре прочитаного.

З цієї дуже непевної легенди німецькі історіографи створили певне історичне джерело, бо воно було самотнім, на основі якого вони могли будувати свою обманливу теорію.

Ось як пише про цю «історичну основу» один із великих німецьких авторитетів, «гофрат» Адельюнг: «Те, що готи залишили свої поселення над Вислою і Остзее дуже рано та здобули краї почерез Сарматію аж до долини Дунаю і Чорного моря — безсумнівне («гевісс»). Але не можна точно встановити часу, коли вони вимандрували. Правдоподібно, це сталося зараз після маркоманської війни, а тому, що вони опанували Чорне море і його північні околиці, де колись жили Геродотові скити, що вигинули так само, як і їх попередники киммерійці, готи жили між тими іншими націями, яких грецькі й римські письменники часто називали скитами, що й викликало велике замішання в історії» («zur grossen Verwirrung in der Geschichte, häufig Scythen genannt»).

Далі Адельюнг твердить, що «з гетів залишилися тільки рештки» («Überbleibsel»), які тепер зіллялися із завойовниками... Безкритичні закордонні письменники мішають остготів зі скитами, їх попередниками; таку саму помилку вони роблять й у відношенні до вестготів і вважають їх за той самий нарід тільки тому, що бачать їх у давніших місцях поселення народів із подібними назвами (гети й готи). Простацька туподумність безкритичних голів зробила своє. Можна зрозуміти, коли це чинили закордонні письменники, але що й сам Йордан, гот з уродження, зробив таку саму помилку — це дуже дивне».

Висновок із «розумування» Аделюнга ясний: Те, що готи *дуже давно* залишили свої поселення на заході — для нього «безсумнівне» і він навіть не пробує доказувати правдивість цієї легенди, бо знає, що іншого джерела не знайде. Але він дивується, чому Йордан не назвав себе «готом-дойтше», а навпаки заявив (розділ 16), що «коли б хтось твердив, що готи не того самого походження, що скити, то він буде протестувати».

Йордан відсуває цю легенду в непам'ятні часи і німцям таке окреслення не пасувало до їхньої теорії. Перші знані й записані в джерелах — це т. зв. маркоманські війни проти кельтського племена боїв, що мали тоді могутню державу в Бої-гемії (Богемії) і Бої-варії (Баварії). Маркомани, після довгих і завзятих боїв, витиснули їх звідти, але дальшу їх експансію на південь (Норікум) і на схід по Дунаю спинили римляни і гети, держава яких сягала тоді аж до Альп. Йордан виразно пише: «до джерел Дунаю і там межує з Германією».

Німецьким дослідникам лишився тільки один можливий період в історії (після маркоманських війн), щоб «імпортувати» німців на схід, але про це нема згадки ні в одному історичному римському чи грецькому джерелі. Навпаки — в той час римські та грецькі джерела називають мешканців Причорномор'я скитами, доказом чого є сотки цитат, цілі розділи історій, а то й окремі книжки з тих часів поважних істориків. Знахабнілі німецькі історики відважуються твердити, що таке «замішання» створили греки, назвавши готів скитами, а не германами. Вони в 19 стол. знають краще ніж стародавні історики, що було в античні часи і диктують усім, а хто не хоче їм вірити — той «туподумна безкритична голова».

Ось так німці робили «історію» і накидали її іншим народам. До речі, вони добре знали, що в той час у правдивих нащадків скитів-готів були залишилися тільки «хлоп і поп» й не було кому протестувати. На протест відважився тільки Тарас Шевченко.

А чи запротестував наш історик проф. Михайло Грушевський? Ось подивімся, що він пише про тих готів, остrogотів і візиготів:

«Про їх мандрівку Йордан оповідає більше, як про вандалів. Та ці відомості, як і взагалі все, що оповідає він про історію готів незалежно від античних джерел, представляють зі себе лише наукову як на той час, а по-теперішньому — дуже невдалу комбінацію усних готських переказів із відомостями античних письменників, і користуватися з неї треба дуже обережно... Передусім, однак, треба піднести, що *сам факт цієї мандрівки готів з-над Балтійського моря цілком суперечний із тенденцією історії Йордана, чи властиво його джерела Кассіодора, зв'язати історію готів з чорноморськими гетами*» («Історія України-Руси», том 1, стор. 142 і 1912).

Таке підкреслення проф. М. Грушевського безсумнівно слушне. Йордан (чи Кассіодор) мав за мету написати історію про походження

гетів (так і звучить назва цієї праці) і подав усі джерельні дані, як і усні перекази. І саме до тих усних переказів причепилися німці із своїми готами, навіть не готами, а гуттонами і кутонами, та створили додаткову легенду, з допомогою якої пофальшували історію гетів.

Заперечень цієї легенди було багато з боку ненімецьких істориків, але чужинці не були безпосередньо заінтересовані тим, щоб докладно простудіювати всі античні джерела і доказати, що скити-гети — наші предки, за що треба було воювати з великими німецькими авторитетами.

Наш історик Михайло Грушевський, хоч виразно бачив суперечності в цій німецькій теорії, не відважився навіть подати їх, навпаки — всупереч власному переконанню на наступних сторінках «Історії України-Руси» підтримує німецьку опінію і пише, що така мандрівка готів була, бо «в готській народній традиції, переказаній у Йордана, переховалися спогади про мандрівку». Так М. Грушевський сам заперечив своє ствердження, що в Йордана зовсім не було тенденції зв'язати історію готів із чорноморськими гетами, тому й назвав цю комбінацію Йордана мало вірогідною. Яким же нелогічним є дальший його висновок: «Очевидно, мандрівка була фактом загальнозвісним, переказаним у народній традиції (тільки переказана! — О. Д.). І так, що замовчати його не можна». І все це, на його думку, «не підлягає найменшому сумніву»... (там же, т. 1, стор. 142 і 1912).

Далі М. Грушевський переказує майже дослівно все те, що вціли на цю тему «скомбінувати» німецькі історіографи — Москов, Аделюнг, Моммзен, Маркварт, Зевс, Томашек та інші. Все ж його висновки дуже неясні: «Більш як два століття пересиділи готи в наших степах, однаке відомості про се перебування досить бідні... *Одиноким джерелом для історії готів служить Йордан*, з нього ж небагато певного можна зачерпнути... Тільки інерцією традиційного *пієтизму* можна об'яснити, що в науковій літературі, особливо німецькій, не зважаючи на сконстатовані недоречності, все ще не відважуються виректиса цих відомостей Йордана» (там же, т. 1, стор. 144).

Але й тут М. Грушевський, професор австрійського університету у Львові, не відважився з'ясувати точніше і ясніше всі ті «сконстатовані недоречності». Автор цієї розвідки, на жаль, не мав можливості дослідити заперечень з 19-го століття цієї мандрівки готів на схід, але вони й без того досить евідентні:

1. Якщо справді венеди витиснули готів з-над Висли, як подають німецькі історики, то це означає, що готи не були такими сильними й численними.

2. Чому вони пішли на схід, зовсім їм незнаний і непевний, а не на захід, де було дуже багато «лебенсрауму» серед земляків?

3. Чи венеди дозволили б їм перейти через цілу їхню країну (спершу історики спрямували їх на південь), коли така мандрівка позначена постійними грабунками місцевого населення, бо це був єдиний спосіб «постачання»?

4. Чи болота на шляху готів обов'язково мусіли бути, як сугерує Моммзен, поліськими, чому не поморськими?

5. Коли готів витиснули відносно слабії венеди, то як вони могли «легко розгромити» скитів, про яких в античних джерелах маємо свідчення, що їх ніхто не звоював?

6. Як могла так швидко зникнути (тільки на бажання німецьких істориків) величезна скитська держава Герменариха, яка — згідно з античними джерелами — «завоювала цілий світ»?

7. І найбільш конкретне: чи могли бастарни-галати дозволити готам так свobodно перейти територію їхньої тоді потужної держави?

На останнє, дуже суттєве питання німецькі історики заздалегідь дали відповідь. З бастарнами, щоб їм не перешкоджувати, вони дали собі раду надто легко — зробили з них германів...

(Далі буде)

НОВЕ ЦІННЕ ВИДАННЯ

В Українській Видавничій Спільці (Лондон, Вел. Британія) появився передрук особливо цікавого історичного роману ІВАНА БІЛИКА

«МЕЧ АРЕЯ»

— художньо-мистецький твір про давніх русичів і давній Київ, про життя, подвиги і смерть великого полководця Богдана, прозваного Аттілоу.

Згаданий роман Івана Білика був появився у Видавництві «Радянський Письменник» (Київ, 1972 р.), але відразу був заборонений і вилучений московською цензурою із продажу. Тепер УВСПілка перевидала його без жодних змін. Рекомендуємо його всім, хто цікавиться життям і подвигами наших пращурів та їх славним минулим.

Книга має — 440 стор., тверду обкладинку-оправу із золотим витиском.

Ціна: у Вел. Британії — 4 ф., у США і Канаді — 10 дол., в Австралії — 8 дол., у Німеччині — 20 нм, у Франції — 40 фр, в усіх інших країнах — рівновартість ам. долара.

У гуртових замовленнях — знижка. Просимо слати замовлення на адресу:

Ukrainian Publishers Ltd., 200 Liverpool Road,
London N1 1LF. Great Britain.

М. К.

ЦЕРКОВНЕ Й РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ ЗАПОРІЗЬКОЇ СІЧІ

ЗАПОРІЗЬКІ ЦЕРКВИ

Де й коли побудовано першу на запорізьких землях церкву, досі не узгіднено. В думі про втечу Самійла Кішки з турецької неволі (1599) в розділі про поділ воєнної здобичі говориться:

»Ой срібло, злато на три части пайовали:
Первую часть брали на церкви відкладали,
На свято Межигорського Спаса,
На Терехтемирівський монастир,
На святую Січовую Покрову давали,
Котрі давнім козацьким скарбом будували,
Щоб за їх, встаючи і лягаючи,
Милосердного Бога благали...«

З цього видно, що вже в XVI стол. існувала Січова церква св. Покрови. Йде тут, правдоподібно, про Січову похідну церкву на острові Томаківка, де Запорізька Січ проіснувала коло 60 років аж до 1638 року.

Бачимо також, що запорожці від початку існування Січі утримували тісний зв'язок із Межигірським і Терехтемирівським монастирями, користали з їх релігійної опіки та матеріально їм допомагали. Король Стефан Батори в 1581 р. підтверджує козацькі права не лише до Терехтемирівського монастиря, а й до міста Терехтемирова — козацької оселі на волості.

В 1698 році перенесено Запорізьку Січ з острова Томаківка на Микитинський Ріг, де вона проіснувала до 1652 року. Маємо згадку, що в тій Січі також була церква Покрови св. Богородиці.

У пізнішій, Чортомлицькій Січі, яка проіснувала від 1652-го до 1709-го року, вибудовано 1659 року першу постійну дерев'яну церкву, що в 1666 році згоріла. На її місці запорожці вибудували другу величнійшу церкву, яку урочисто посвячено також на честь Покрови Пресвятої Богородиці в 1672 році. Віля церкви вибудовано дзвіницю, школу і лікарню. Існувала вона до 1709 р., коли-то, після полтавської перемоги над гет. Мазепою, до якого приєдналась більшість Запорізького війська на чолі з кошовим отаманом Костем Гордієнком, царські війська на наказ царя Петра I зруйнували Чортомлицьку Січ разом із церквою, лікарнею і школою. Із запорізьких часів зберігся там лише надмогильний пам'ятник кошового отамана Івана Сірка, що помер в 1680 році.

Лишаючи Чортомлицьку Січ, запорожці забрали із своєї церкви лише шанований образ Божої Матері, що прекрасно відмітив пізніше Т. Шевченко у своєму вірші «Іржавець».

»Як покидали запорожці
Великий Луг і матір Січ
Взяли з собою Матір Божу,
А більш нічого не взяли...«

Опинившись на вигнанні, запорожці в тому ж 1709 році заснували нову т. зв. Кам'янецьку Січ у гирлі річки Кам'янки, правої притоки Дніпра, де проживали до 1711 року. Сліду церкви там не залишилось. Правдоподібно, була там лише похідна церква, яку взяли із собою запорожці із Самарського монастиря. З пам'яток перебування козаків у Кам'янецькій Січі залишилось кілька надмогильних хрестів на цвинтарі. Найкраще зберігся хрест на могилі кошового К. Гордієнка.

У зв'язку з царськими замірами знищити і Кам'янецьку Січ, запорожці змушені були перенестися в більш безпечне місце й заснувати на «татарських» землях Нову Січ, в Олешках. Згідно з переказами, в цій Січі, у гирлі річки Лазнюка, була пристань, а на березі річки Чайки вибудовано з очерету церкву, біля якої був цвинтар. Недалеко церкви була криниця, де вода ніколи не замерзала. За історичними даними, в Олешківській Січі була похідна церква із полотняним іконостасом.

В 1734 році російський уряд, мавши намір використати запорожців у передбаченій війні з Туреччиною й Кримом, звернувся до них із закликом повернутися на рідні землі. В тому ж 1734 році частина запорожців повернулася на Батьківщину. Про це повернення і будову Нової Січі так співається в козацькій думі:

»В цім місті над Дніпром,
Де стару Січ нашу розорили,
Тепер ми над Базавлуком Нову Січ зробили...
Ой нову Січ будем ми робити
Та будем у неї жити...«

Нову Січ засновано на річці Підпільній. Називають її Підпиленською, або Покровською, від назви села Покровське, що виникло потім на місці Запорізької Січі після її остаточного зруйнування у 1775 році. Між іншим, з нагоди заснування цієї Нової Січі та будови в ній церкви в честь Покрови Пресвятої Богородиці, київський митрополит переслав Кошеві своє архиєпископське благословення.

Невдовзі прибув у Січ із Межигірського монастиря ієромонах Павло Маркевич, рекомендований єпископом Журахівським на становище «начальника» запорізьких церков. Була це людина енергійна. Отець Павло швидко закінчив будову січової церкви, а пізніше поїхав у

Самарський монастир, де також навів взірцевий порядок. Установив у січовій та монастирській церкві щоденні Служби Божі, опрацював обов'язкові для всіх церков правила внутрішнього розпорядку, відкрив при церквах школи для дорослих козаків і молодиків. Побудував ще декілька нових церков, призначених у першу чергу для козацьких відділів, що перебували на постах поза Січчю.

Після зруйнування Нової Січі в 1775 році російськими військами, залишилась лише церква, з якої, однак, зникли неоціненні національні й релігійні пам'ятки. На цвинтарі до початку ХХ століття збереглось ще три хрести. Між ними один на могилі кошового отамана Степана Гладкого, що помер у 1747 році й був похований під церквою Покрови Пресвятої Богородиці в Новій Січі.

Із запорізьких святинь, що були поза Січами, згадаємо лише кілька визначніших.

Церква св. Миколи на острові між рікою Самарою та її рукавом Самарчиком була фундаментальною непересуваною святинєю у Запоріжжі. При ній збудовано дзвіницю, шпиталь і школу. Час побудови цієї церкви невідомий. Відомо лише, що в 1602 році перемінено її в Самарсько-Миколаївський Пустинний монастир і введено у ньому Богослуження «по чину грецько-афонського монастиря».

Понад 100 років існував і розвивався цей монастир під опікою Коша. Наглядав він за діяльністю і поведінкою запорізького духовенства. Тих, що не вмів шанувати козацького хліба, відсилав Кіш до Межигірського монастиря, а на їх місце приходили нововибрані монахи, затверджені 1 січня кожного року на загальній козацькій раді. Їх, повна посвяти, душпастирська, релігійна, освітня, лікувальна праця і піклування про хворих, інвалідів та літніх козаків поглиблювала прив'язання запорізьких козаків до церкви, підносила їх релігійність та моральність.

В 1709 році Самарський монастир опустів. Козаки, перед залишенням своїх земель, спалили частину монастирського майна, решту забрали з собою, а монастир віддали в розпорядження архимандритові Озівсько-Предтеченського монастиря, Йосифові.

Після пруського договору між Туреччиною і Росією в 1711 р., Самарський монастир, разом з околицею, дістався під владу Туреччини. Татари його спалили, а довколишні ліси частково спалено, частково вирубано. Так було до 1717 року, коли-то миргородський полковник Данило Апостол почав оселювати на запорізьких землях козаків, що втікали з-під польського ярма з Правобережжя. Біля Самарського монастиря поселено 100 козаків. Мали вони обов'язок дбати і про монастир. В 1721 році прийшло до монастиря 5 монахів з Терехтемирівського монастиря, а пізніше прибув також ієромонах Іоанікій із монахами Києво-Межигірського Спасо-Преображенського монастиря. Вони відновили діяльність монастиря. В 1730 році прибув до монастиря зі слободи Малої Петрівки осаул, аскет Дорош. Полюбив він монастир

і оселився в ньому на постійно. Розвів пасіку й над рікою Самарою, напроти урочища Чернечого Пекла, вибудував муровану каплицю з іконою св. Миколи, до якої запросив ієромонаха із Самарського монастиря. Тут він також розвів пасіку, прибуток з якої віддавав монастиреві, та помагав бідним людям.

В 1732 році ієромонах Іоаникій з допомогою козаків побудував у Самарському монастирі церкву св. Трійці. В половині XVIII стол. Самарський монастир став осередком релігійного життя всіх запорізьких земель. Приїздили туди на прощу з Гетьманщини, Правобережжя, Слобожанщини, з-над Дону, а навіть з Курської та Орловської областей.

Монастир провадив широку харитативну і місіонерську діяльність, опікуючись хворими і пораненими, не тільки своїми християнами, а й полоненими татарами, турками і ногайцями, що, в сполученні з проповіданням Божого слова, причинилось до приєднання багатьох із них до християнської віри.

Ця корисна діяльність, як і саме існування монастиря, припинилась із моментом скасування Запорізької Січі. Монахів приділено до Києво-Межигірського Спасо-Преображенського монастиря. В 1791 р. замінено Самарський монастир на літню резиденцію Катеринославських архиєреїв.

В місті Самарі, що в різні часи звалось по-різному: Самарчук, Самарчик, Нова Самара, Новоселиця, Новоселівка, а з кінця XVIII стол. і донині зветься Новомосковськ, першу церкву збудували козаки в 1734 р. після повернення з Олешківської Січі. Точніше, до селянської хати добудували поверх, покрили очеретом, поставили залізного хреста і так виникла церква, яка біля 45 років обслуговувала велику самарську парохію. Коло 1760 р. при церкві організовано духовну «старокодацьку запорізьку управу», першим керівником якої був призначений священник о. Григорій Порохня. Крім нього було ще 7 священників. У 1773 році вирішено побудувати нову церкву.

Про цю будову залишилося багато переказів і письмових даних. За одним із них, збори фундаторів скликано в неділю після Служби Божої у ктитора Якова Легкого, в саду під цвітучою яблунею. На зборах були сердюк із Самарської паланки, осавул, підосавул, писар з писарчуком, управитель самарського перевозу, протопоп міста Самари, кілька священників, настоятель Самарського монастиря та видатніші міщани. Запрошено майстра Якіма Погребняка із села Водолаз Харківської губернії. Була це людина непоказна, тому до нього поставилися недовіжливо, коли ж майстер «намалював» церкву на стежці — повірили в його здібності та доручили будову з умовою, щоб у ній не було ні одного залізного цвяха, бо «не годиться в храмі Спасителя, розп'ятого на Хресті залізними цвяхами, вбивати в дерево цвяхи, а треба в колоди вставляти дерев'яні тиблі і ними в'язати зруб церкви». Таку церкву й зробили, поставили її на камінному фундаменті. За бу-

довою стежив кошовий запорізький суддя Антін Головатий. Коштувала вона 16,785 карб. і 71 коп. (без дзвіниці). Посвячення відбулося в 1780 р., себто вже після розгрому Січі.

Погребняк збудував не церкву, а величавий собор, який за красою та сміливістю архітектурних форм вважався між козаками чудом на все Запоріжжя. Цікаве, що конструкція собору зовсім проста, нема в ній ані жодних колон, ані зовнішніх прикрас. Погребняк обшалював будинок знадвору дошками, обмалював білою фарбою, а бані — зеленою. Була це найбільша дерев'яна будова XVIII стол., висока 65 метрів, єдиний в українському дерев'яному будівництві приклад дев'ятидільної чи дев'ятикамерної конструкції, стосованої лише в кам'яних церквах XVIII століття. Прикривши церкву дев'ятьма банями, Погребняк всередині розмалював стіни і склепіння картинами релігійного змісту, а іконостас витягнув аж під склепіння, прикрасивши його різноманітними фестонами й завитками. Чудовий живопис, виконаний у візантійському академічному стилі XVI й XVII стол. та збагачений прикладами голландського і флямандського мистецтва, прикрив він подекуди срібними, позолоченими шатами, а в інших місцях — делікатною інкрустацією.

Окремо від собору поставлено пізніше дзвіницю. Найбільший дзвін важив 262 пуди (4,300 кг) і коштував 7,220 карбованців. Побіч дзвіниці збудовано два будинки, викопано криницю, а весь собор огорожено парканом, помальованим білою фарбою. При західному вході причеплено чавунне «біло» з прикрасами та дерев'яним молотком. Воно дзвеніло гарним, срібlistим звуком. Прикрашували його дві кінські голови.

За цю будову старшина самарської запорізької паланки видала Якимові Погребнякові диплом чи атестат, що тут-таки в соборі й зберігався. Знаходилася тут же до кінця XIX стол., аж доки цілком збутвіла, й модель собору, зроблена Погребняком із ситнику.

Обмосковлення України, ведене послідовно царською владою, не обминуло й найцінніших пам'яток. Зліквідувавши Запорізьку Січ, Москва старалась позамітати й усякі сліди по запорожцях, перебудовуючи навіть церкви, де було можна. В 1888 р. перебудовано також Самарський собор, як свідчать документи, «по старому образцу» за пляном архітекта Харманського. Насправді ж, церкву перебудували не за старим зразком, а з помітними змінами. Модернізація негативно відбилася на архітектурі будови, її пляні й пропорціях.

На Романковому кургані в селі Романкове Катеринославського повіту в 1740 р. була побудована пересувна Свято-Миколаївська церква на колесах.

В 1766 р. в нижній частині села, на так званому Заборі, збудовано постійну, низеньку, як печеричка, церковцю, покриту гонтами, зате з особливою дзвіницею. Висока 15 сажнів дзвіниця мала п'ять башт. Чотири бічні башти були закінчені фігурами ангелів, що мали в лівій

руці труби, прикладені до уст. Ангели стояли на стежнях і повертались, коли віяв вітер, а труби грали. На середній, найвищій башті чи бані стояла фігура св. апостола Андрія з Хрестом у правій, а звитком у лівій руці, на якому було написано: »На цих горах зацвіте Божа благодать«.

В селі Кисляківці над Бугом (Чорноморським) збудовано в 1772 році церкву з дзвіницею з дикого каміння. Стіни в обох будівлях були на 2,5 метра грубі. Дзвіниця стояла біля церкви, не, як звичайно, із заходу, а з південного сходу. Була це чотиригранна поверхова будівля з двома кімнатами для спостереження татарських рухів, з наскрізними бійницями, спрямованими на долішнє протікання річки Бугу і в бік Дніпрового лиману. Церква ця була єдиною на запорізьких землях оборонною церквою.

В містечку Новий Кодак, розташованому біля переправи через Дніпро і широкого багатолюдного шляху, вже в 1645 р. існувала церква, яка пізніше стала соборною, а наприкінці XVIII стол. було при ній 7 священиків і 4 дякони. Про розвиток та упорядженість цього містечка і його церкви особливо дбав і старався Запорізький Кіш тому, що там була полкова резиденція.

Згадаймо ще про Нехворощанський Орельський монастир, який проіснував від 1714-го до 1799-го року. Докладніших відомостей про його заснування і закриття не маємо. Відомо тільки, що його устаткування і дзвони передано до Самарського монастиря, а св. Успенську церкву віддано в користування громадянам села Чернечина.

Крім церков на запорізьких землях, при головніших шляхах будовано також каплиці, де ставлено шановані ікони й час від часу відправлялися Богослуження. Так, наприклад, в урочищі Чорнухина-Поповий Яр, через яке вів шлях із Запоріжжя на Дон і урочище Кагальник, була каплиця з іконою св. Миколая.

Щедра жертовність запорізьких козаків на релігійні потреби була загальновідома не лише на Запоріжжі, а й далеко поза його межами.

Ось кілька прикладів. Кошовий отаман Петро Кальнишевський власним коштом побудував у 1768 році муровану церкву святих Петра і Павла в Києво-Межигірському монастирі і, крім цього, ще три дерев'яні. Першу з них — Різдва Пресвятої Діви Марії, з дорогим за 10,000 карб. іконостасом, побудував у містечку Лохвиці у 1763 р., другу — Покрови Пресвятої Богородиці — в Ромнах у 1764 р., і третю — св. Трійці, в родинному селі Пустовійтівцях 1773 року. Власним коштом будували також інші запорізькі козаки, як ось кошовий отаман С. Сулима в родинному селі в Сутківцях, військовий суддя Василь Тимофійович — у Києві на Подолі в Межигірському монастирі тощо. Фундатори забезпечували свої церкви богослужбовими книгами, літургічним посудом, образами та іншими потрібними речами. Наприклад, Петро Кальнишевський подарував церкві в своєму рідному селі Пустовійтів-

цях Євангелію, вартости 500 карбованців. На цій Євангелії зберігся його підпис. Крім того П. Кальнишевський, згідно з обіцянкою, вислав святішому патріархові «града Єрусалиму» до церкви св. Гробу Господнього в Єрусалимі — чашу, диски, зірки — всі зроблені зі срібла, а часто позолочені.

Відомі також збірні дари запорізького козацтва на релігійні потреби. Так, наприклад, Костянтин, архимандрит патріяршого грецького монастиря, дякує Запорізькому війську за прислані монастиреві 2,500 карб., церковні ризи та інші церковні речі.

В 1759 році приїхав з Києва до Запоріжжя єпископ з Мілету, що вертався з Петербургу. Січовому товариству сподобалось його Богослуження і хотіло задержати його на Січі, але Синод російської церкви не дав на це своєї згоди. Козаки з багатими дарами відправили його додому. Підтверджує це рапорт кошового Олексія Білецького від 24 грудня 1759 р., висланий гетьманові Розумовському.

Київський митрополит Арсеній дякує у 1765 році Запорізькому Кошеві за його прив'язання до церкви та просить дозволити катедральному монахові збирати милостиню на Київський храм св. Софії.

В травні 1767 року ієромонах Григорій з Афонської Гори в своєму листі дякує Кошеві за «многі милостині».

2.VI. 1768 року ієромонах Паїсій повідомляє Кіш, що до Афонської Гори прибуло 50 монахів. Більшість із них «руського» роду, з околиць Запоріжжя. З цього монастиря також приходили монахи на Запоріжжя, збирати милостиню на свою святиню.

По скасуванні Запорізької Січі й розпорощенні запорожців, єдиними, певною мірою, тривалими свідками славного їх минулого залишилися подекуди церкви, і те що збереглося у них. На жаль, невмолимий час та воєнні хуртовини, що перекочувались українською землею, багато знищили з тих неоцінених пам'яток, і про них можемо довідатись лише з описів. А були там високовартісні, в загальнонародському значенні, цікаві речі — свідки майстерности запорожців, їх глибокого відчуття і розуміння художньої краси. В своїй «Історії запорізьких козаків» з 1900 р. Д. Яворницький заповнює цілі сторінки переліком, що в якій церкві збереглося, підкресливши, що це лише невелика частина давнього багатства. Були там мистецькі твори церковного і світського малярства, різби в дереві, металі й кості, золотарства, прикладного мистецтва, художнього ткацтва і вишивання, зразки козацької одяжі, зброї тощо.

Згадаймо найцікавіші з них. В церкві Підпиленської Січі зберігалась невеличка бібліотека — 120 томів книжок релігійного, побутового та історичного змісту. Крім того, в списку майна церкви згадується про 30 Євангелій у срібній оправі, з чого 10 були такі великі, що для несення їх під час Хресного ходу потрібні були аж чотири козаки.

В Нікопольській церкві (давня Микитинська Січ) була ікона св. Покрови з церкви Нової Січі. Бачимо на ній групу запорожців, на чолі

з отаманом, що стоять у молитовній поставі. За переказом, на іконі представлено кошового отамана Петра Кальнишевського, який звертається в тяжкий момент оточення Січі московським військом із молитвою до Пречистої Богоматері, бажаючи їй про допомогу й оборону. З уст кошового лине молитва: «Молимся, покрий нас чесним Твоїм покровом, избави от всякого зла». На це Мати Божа, схиливши своє вухо до запорожців, відповідає: — «Избавлю і покрию люди моя».

На стіні Самарського, себто Новомосковського, собору намальований цікавий образ страшного суду: демони, вогні, казани з кип'ячою смолою, приладдя для тортур, а далі — люди, розділені за станами — від архиєреїв аж до простолюда.

В церкві Преображення Господнього в Самарському монастирі була цікава, побутово-релігійного характеру, ікона Господа Вседержителя у високій митрі на голові, в пурпуровій мантиї на плечах, зі скипетром у правій руці та володарським яблуком у лівій. На яблуці видно ліс, серед нього — озеро. Від озера простяглася річка, через неї перекинутий місточок. Тут же і три запорожці: один рибу вудкою ловить, другий, що стоїть в очереті, націлився рушницею на качок, що плывуть річкою, а третій — сидить напочіпки біля казанка, підвішеного на триніжку, та варить їжу. Побіч чумацький віз — «мажа», а над водою видніє козацька чайка з вітрилом. Думка художника тут як на долоні: Бог любить козаків і сприяє всьому, що вони роблять, тому й держить їх у своєму володарському яблуці.

В колишньому Катеринославському музеї о. Поля збереглися: плацаниця і один з-поміж 28-ох фелонів з церкви Покрови Пресвятої Богородиці в Новій Січі.

В церкві в селі Гологрушівці перед іконою Розп'яття Спасителя висіла фігура ангела на металевому ланцюжку. Зверху дороблено до неї руки зі свічниками, а внизу причеплено до неї невелике серце, на якому з лицевої сторони є напис: «Цю завіску в слободу Гологрушівку подарував козак бувшого Запоріжжя Панас Білий із товаришем Іваном Зазубиколесом», а на другій стороні вирізано слова: «До храму святого архистратига Михаїла 13 серпня 1788».

Вищенаведений опис важливіших церковних об'єктів є лише частиною загального стану широкої мережі розташування церков на запорізьких землях. За неповними даними, наприкінці існування Запорізької Січі на приналежній їй території, поза описаними двома монастирями існувало ще 48 діючих церков, 14 каплиць, 2 пустельничі скити і ряд шанованих святих ікон та місцевостей.

ЦЕРКОВНЕ УПРАВЛІННЯ

Відносно організації і структури внутрішнього церковного життя на запорізьких землях М. Максимович, а за ним і Д. Яворницький уважають, що спочатку Січова Покровська церква входила в склад

парафії Терехтемирівського монастиря, а з його занепадом, під час козацьких повстань, духовну опіку над Січовою церквою прийняв Києво-Межигірський монастир.

Докладніше наświetлюють цю справу писані документи з другої половини XVII стол., в одному з яких — у листі кошового отамана Григорія Іваники до ігумена Межигірського монастиря — читаємо: «Стверджуємо цим нашим письмом тепер і на всі будучі часи, що нашому цілому Запорізькому війську били чолом наші духовні отці, пречесний отець Феодосій Васьковський, ігумен Київський і Межигірський з цілим своїм збором, зі своєю братією, щоб на потонні часи і літа ствердили ми письмом, що тепер і завжди з їхнього монастиря, а не з якогось іншого, присилані священники служити будуть Службу Божу в нашій Запорізькій церкві Покрови Пресвятої Богородиці, і всі правила конечні до спасіння душі відправляти будуть».

У відповідь на цю просьбу все військо постановило оцінювати заслуги межигірських отців, «щоб свята Покровська церква запорізька назавжди була при них», та щоб вони відправляли в ній Богослуження «і були духовними отцями Січового Товариства». При цьому підкреслена просьба, щоб на це святе діло присилати людей здібних, статечних, щороку двох священників, одного диякона і уставника. Однозгідність рішення Запорізького війська підтверджено підписами і військовою печаткою. Наприкінці висловлено побажання і просьбу, щоб їх військову волю ніхто не касував і не зміняв, а «щоб військовоє слово, яке не противиться Божій волі, а ще Його славу побільшує, завжди було шановане і як скала неперушне».

Таким чином церква на Січі через свій тісний зв'язок з Межигірським монастирем уважалась, певною мірою, автономною, незалежною від Київської митрополії. І цю її видиму, номінальну незалежність запорожці боронили навіть після прилучення Київської митрополії, а тим самим і Межигірського монастиря, під зверхність московської патріярхії в 1686 році. Так, наприклад, коли київський митрополит Гедеон Четвертинський хотів підпорядкувати всі запорізькі церкви своїй владі й припинити їх зв'язок з Межигірським монастирем, ігумен монастиря Феодосій звернувся до Запорізької Кошової влади, а одночасно й до московського патріярха, з домаганням залишити незмінним дотеперішній існуючий стан. Кошовий Федір Іваника у своїй відповіді ігуменові підкреслює: «Божа й наша церква, що існує між агарянськими (мусулманськими) кочовиками, не» підлягає ясновісвітлому князеві київському митрополитові... і будемо патріярхові та його милості панові гетьманові поклони пересилати, щоб на нашу покірну просьбу ласкаво підтвердити права Межигірській і нашій Запорізькій святині, котрими давніші, святої пам'яті, митрополити не інтересувались, так що й тепер не випадає ясновісвітлому князеві митрополитові Київському до того втручатися. Не буде Божа і наша церква відділена від Межигірського

монастиря, доки води в Дніпрі й нашого Запорізького війська вистачить».

Московський патріарх Іоким підтвердив давні устійнені відносини між монастирем і Запорізькою церквою й такий стан тривав до часу остаточної ліквідації Січі в 1775 році. На різні посягання і проби порушення цього стану запорожці відповідали рішучим протестом. Так, вже за Нової Січі, в 1769 р., під час воєнного походу Запорізький Кіш не погодився на підпорядкування, з наказу Румянцева, своїх трьох ієромонахів зверхній владі «оберсвятченика» російської армії. Подібно ж і пізніше, на домагання київського митрополита, від начальника запорізьких церков, ієромонаха Володимира, щоб він прислав статистичний перелік запорізьких церков, їх маєтностей, кількості духовенства, його прибутків, привілеїв і т. д., кошовий отаман Петро Кальнишевський відповів: «Запорізькі церкви, від давніх часів запровадженим порядком були будовані військом і ним удержувані, так і тепер під головним і цілковитим зарядом війська знаходяться, тож і непотрібно тою справою трудити митрополитів».

На основі вищезгаданого установленого статусу, Межигірський монастир постійно посилав на Запоріжжя зі своєї братії кандидатів на «начальників» усього запорізького духовенства, настоятелів для Самарського і Нехворощанського монастирів, ієромонахів, священників, дияконів, читців і співаків для Січової та інших парафіяльних церков, а також антимири і святе миро.

Хоч запоріжці глибоко шанували київські святині, зверхню церковну владу і взагалі духовенство, проте Кіш завжди вважав себе господарем своєї церкви. З-поміж присланих монастирем кандидатів на загальній Раді вибирано найгідніших на відповідні духовні становища, на час одного року, подібно як це було з січовою старшиною. Часом деяких поновляли на другий рік, але тільки з вибору і за згодою Січового Товариства, а не з волі й пропозиції монастирського проводу. Не можна було духовенству втручатись у справи позацерковні, за винятком заходів про злагодження кари для порушників січових законів і звичаїв. Все це стосується до духовенства січової церкви, а кандидати до парафіяльних церков запорізьких волостей прибували спочатку до «начальника» запорізьких церков, потім присягали вірність Війську Запорізькому і щойно тоді отримували призначення. Оскільки кандидати до січової церкви мусили бути безженними ченцями, то парафіяльні церкви могли обслуговувати і сімейні священники. Від духовенства січової церкви, де був штат на 10 осіб (1762 р.), вимагалось «начитаності в Слові Божому», красномовности, доброго голосу — особливо від дияконів, і здержливості від алкоголю. Настоятель запорізьких церков повинен був у кожную неділю і свято виголошувати проповіді, і то неодмінно українською мовою. Хто не дотримувався цих вимог, того козаки негайно випрошували із Січі.

Крім духовенства, яке приходило з Межигірського Спаса до Запорізької церкви, висвячувано й своїх кандидатів. Так, напр., у новій

церкві в селі Карнаухівка біля Нового Кодака першими священиками були козаки Канівського куреня — Василь Удовицький і Єремія Леонтович.

Запорожці оточували свою церкву та її служителів щедрою всебічною опікою: жертвували гроші, дорогоцінний посуд — чаші, хрести, євангелії, дорогі літургічні облачення; будували власним коштом церкви та інші потрібні будівлі. Уважаючи себе визнаним монастирем за опікуна, ктитора чи коллатора, Запорізький Кіш щедро обдаровував Межигірський монастир і його братію, посилаючи на їх утримання та інші потреби, зв'язані з харитативною діяльністю монастиря, цілі вози риби, пшениці, солі, хутряних виробів, вина тощо. Часто старі запорожці приймали чернечий постриг і доживали віку в монастирі, віддаючи все своє, часом дорогоцінне, майно.

ВИХОВНА РОЛЯ ЦЕРКВИ

Засади релігійного християнського виховання і відповідної поведінки були обов'язковими в Запорізькій Січі нащодень.

День розпочинався і кінчився спільною молитвою. Щоденне споживання страв — сніданок, вечеря і обід — також супроводились спільною молитвою. Встаючи від стола, козаки відмовляли вголос молитву, дякували отаманові, кухареві і один одному, кидали по шагу на завтрішне прохарчування і розходилися до своїх занять.

В неділю й свята заповнювалась Січова церква. Всюди видно було військовий порядок. Козаки стояли рядами, старшина (кошовий отаман, суддя, писар, осавул та старші, поважні козаки) — на окремих місцях, званих бокунами чи спасидіями. Під час читання євангелії всі козаки стояли на струнко, витягали до половини з піхов шаблі й тримали весь час рукояті на доказ своєї готовости до оборони Слова Божого і Церкви від ворогів. Під час Богослужень співали два хори: старших козаків і молодиків, що приходили вступний стаж перед прийняттям у ряди Запорізького війська.

Свято Різдва Христового і Великдень святкували січовики по цілому тижневі. Під час Різдва молодики-школярі колядували під вікнами січового товариства, а на Новий рік засівали. Засівали як у цілій Україні — в домах-куренях, кидаючи збіжжя на землю, приговорювали: «На щастя, на здоров'я, на Новий рік, роди, Боже, жито, пшеницю і всяку пашницю». На Великдень вітали один одного словами: «Христос Воскрес» і обдаровувались писанками.

Особливе торжество було на Водохрищі. Вранці вся піхота, кіннота і артилерія збирались на майдані перед церквою в рядах куренями та стояли без шапок до кінця Служби Божої. Всі одягнені в найкращий одяг, з вичищеною зброєю, над кожним куренем розвивався прапор. Прапори тримали хорунжі, що сиділи на баских конях. З церкви виходив настоятель із хрестом в руці, за ним ієромонахи, з іконами та

евангеліями, в дорогих ризах. За духовенством струнками рядами, з хоругвами та важкими гарматами йшли козаки, далі — маса народу звідусюди. Йорданське водосвяття відбувалось на середині Дніпра. Коли настоятель занурював хреста у воду, вдаряли гармати, аж земля двигоніла. Раз, другий, третій, — а далі стріляли, скільки кому хотілося.

Величаво проходив січовий празник — Покрови Пресвятої Богородиці, а також і свята Архистратига Михайла та Миколи Чудотворця. Додаймо, що Служба Божа відправлялась у січовій церкві щоденно, відбувалися соборні панахиди і сорокоусти за душі померлих запорожців. Імена вбитих козаків записувано в грамоту і вичитувано під час Служби.

Широковідоме козацьке побратимство також освячувалося особливим церковним чином. Істота його полягала в тому, що люди, чужі по крові, у важких обставинах військового життя єднались духово сильніше від рідних братів і присягали в церкві, цілючи хрест і євангелію, до кінця життя зберігати взаємну братерську любов і вірність, помагати собі взаємно в біді, а в разі потреби, то й життя віддати за свого названого брата.

Для ілюстрації обов'язкової та вимаганої від кожного козака християнсько-моральної поведінки у відношенні до Бога і людей пригадаємо кілька фрагментів з думи про Олексія Поповича. Сповідуючись перед товариством під час бурі на морі, він перелічує свої провини: «А ще мимо сорока церков пробігав, шапки не здіймав і на себе хреста не покладав та отцевої і матчиної молитви не споминав...».

Попович кається за свої гріхи і обіцяє поправлення: «То я буду отця й матір шанувати, поважати і старшого брата за рідного отця почитати, а близьких сусідів за рідних братів уважати».

Запорозькі козаки, як це було тоді в звичаї українського народу, для відпущення гріхів ходили в спокійні часи на прощу поклонитися святим місцям у Самарському, Мотронинському, Києво-Печерському, Мезигірському, Лебединському, Мошенському й інших монастирях. Звичайно, на прощу ходили два рази в рік — після осінніх робіт і перед Пасхою. Часто, уподобавши собі тишу і святість чернечого життя, деякі залишалися в монастирях доживати віку. Були й такі, що йшли в далекі краї — на грецький Афон чи в молдавський монастир «Драгомира», де траплялося, що більшість монахів була «руського» роду — із запорізького краю.

Особливою християнською чеснотою і заслугою було визволення невільників із тяжкої татарської чи турецької неволі. Незалежно від організованих для цієї мети воєнних походів, дуже часто цій справі присвячували своє життя самовіддані одиниці з-поміж козацтва, або чернечого духовенства. Вони пробирались у саму пащу ворога — в страшну Кафу, центр торгівлі невільниками, в столицю кримських

ханів — Бахчесарай, а навіть в резиденцію турецького султана — Царгород. Переодягнені в турецьке жебраче лахміття мандрували вони як жебраки, сліпці й каліки, збирали потрібні відомості про невольників, перекуплювали варту, часто входили в довір'я турків, ставали наглядачами, ключниками і, за відповідної нагоди, виводили братів з неволі «на ясні зорі, на тихі води, у край веселий, між мир хрещений».

В ОБОРОНІ ХРИСТИЯНСТВА І РІДНОЇ ЦЕРКВИ

Успішні героїчні походи запоріжців на татарські й турецькі осередки торгівлі християнськими невольниками прославили Запорізьке військо, як визволителів і оборонців християнського світу від загрози татарсько-турецької навали і, завжди охочих та певних, союзників у боротьбі з фанатично-агресивним мусульманським світом.

Крім славнозвісної участі Запорізького війська в битві під Хотином, пригадаймо ще один із прикладів. Влітку 1593 р. Туреччина почала війну з Австрією за угорські землі. Австрійський цісар Рудольф II Август старався прихилити на свій бік Московщину, Польщу, Семигород і Молдавію. Рівночасно поручив своєму представникові в Польщі — Вакерові — домовитись із Запорізьким військом відносно його участі в цій війні. Вжито також заходів, які мали вплинути на позитивне рішення запорожців, використовуючи авторитет зверхника римо-католицької церкви, папу Климента VIII. З цією метою вислано папського нунція, хорватського священника Камуловича, який однак до козаків не доїхав, бо його перехопив у дорозі польський гетьман Язловецький. Врешті, за посередництвом спеціального австрійського посланця Лясоти, складено із Запорізьким Кошем договір, згідно з яким 12 тисяч запорізького війська під проводом Лободи і Наливайка вирушили в похід, на поміч Австрії. Розбили вони прихильника Туреччини молдавського господаря Арона і змусили його присягнути на вірність Австрії. Присягу молдавського господаря приймав козацький сотник Демкович. За весь час існування Запоріжжя, навіть за тимчасових союзів із татарами і турками, козаки ніколи не забули страшної загрози від татарських наїздів і у відповідні моменти виступали проти них війною.

Про великі заслуги запорожців в обороні інтересів і прав рідної, православної Церкви в межах Польської держави, найбільш вимовне свідоцтво дає вікопомний чин відновлення вищої церковної ієрархії, довершений у 1620 р. Єрусалимським патріархом Теофаном, під охороною і при жвавій участі Запорізького війська, на чолі з його славним гетьманом Петром Конашевичем-Сагайдачним. Високу й справедливую оцінку християнської моральної постави, великої ролі і значення запорізького козацтва в житті українського народу заманіфестували

нововисвячені єпископи відновленої православної ієрархії у своїм меморіалі до польського уряду з приводу неслухняних закидів і обвинувачень духовенства в підбурюванні й агітації серед козаків.

»... Щодо козаків, то про цих лицарських людей знаємо, що вони наш рід, наші браття і правовірні християни. Про них думають, що вони простаки, не мають ані знання, ані розуму, й були намовлені духовними. Але ми, як не відводимо їх від належної послухності, ані бунтуємо, так і не навчаємо їх розуму в справах і учинках їх. Вони мають природжений дотеп і Богом дарований розум, а певність і любов до віри, побожність і церкви між ними живуть і процвітають здавна...«.

»Це ж бо те плем'я славного народу руського, з насіння Яфетового, що воювало Грецьке царство морем Чорним і сухопуть. Це з того покоління війська, що за Олега, монарха руського, у своїх моносілах по морю й по землі (приробивши до човнів колеса) плавало і Константинополь штурмувало. Це ж вони за Володимира святого, монарха руського, воювали Грецію, Македонію, Іллірик. Це ж їх предки разом з Володимиром хрестилися, віру християнську від Константинопільської церкви приймали, і по цей день в цій вірі родяться, хрестяться і живуть. Живуть не як погани, а як християни, мають пресвітерів, учаться письма, знають Бога і закон свій.

Як же думати, щоб вони самі від себе, за ласкою Божою, не мали б пильнувати віри і спасення свого? Треба тільки вважати на їх побожність: коли йдуть на море перш за все моляться, заявляючи, що за віру християнську йдуть на невірних. Другою своєю метою ставлять визволення невольників. При тому дають побожні обіцянки, що своєю здобиччю наділять передусім церкви, монастирі, шпитали та духовних. Для спасення душі своєї викуплюють невольників, церкви нові й монастирі будують, мурують і збагачують. І коли в місцях безлюдних пам'ятають про віру і побожність та засвідчують це, то тим більше пильнують і піклуються нею на волості, повертаючись додому, де мають батьків, братів і своїх серед духовенства. То певно, що на цілім світі ніхто по Бозі не чинить зневоленому християнству такого великого добродійства, як греки своїми окупамі, а Запорізьке військо — своєю сміливістю і перемогами; що інші народи виборюють словом і дискусіями, то козаки доказують ділом самим і що ж? — чи духовні того їх учать? Хто вчить їх того розуму — воювати на землі? Хто на морі, де вони так гарцюють у своїх моносілах, які в порівнянні до кораблів і каторг — не більше, як ночви. Хто бунтує їх, коли вони в своїх справах, стоячи обозом, оружно по кілька місяців ведуть переговори проти тонких хитроців? Ще раніше того, як ми стали владиками... вони вже свідчили свою віру, писали, посольства посилали і присяги складали (в справі віри). Річ це відома і звісна широко. І до цього не то, що мали б духовні їх понуждати, але вони (козаки) ще

самі пильнують їх і міщан, пригадують і навіть трозять їм, щоб у вірі не було ніякої переміни і не було ніякої спілки з апостатами...».

Цей документ цікавий для нас не як доказ намагання проводу української православної Церкви переконати польський уряд у своїй непричетності до козацького руху, він дає також свідчення про високу національну свідомість українських церковних діячів, про їх великий патріотизм. Ще більш цікаве те, що українські православні єпископи добавляли в козацтві чергове звено в українському історичному процесі, бачили в ньому продовжувачів історичних традицій українських князів домонгольського періоду.

БІБЛІОГРАФІЯ

- “Jana Długosza, kanonika Krakowskiego Dziejów Polskich, ksiąg dwanaście”. Przekład Karola Przerdzickiego, t. V, ks. XII, w Krakowie, 1870 r.
- М. Грушевський: «Історія України-Руси», т. IV, Київ, 1907 р., т. VII, Київ, 1909 р.
- М. Bielski: “Kronika polska” (wydana przez K. Turowskiego), Sanok, 1856 r.
- О. В. Стороженко: «Князь Дмитрій Іванович Вишневецький, по народному прізвиську Байда», «Киевская старина», 1897 р.
- Максимович: «Собрание сочинений», Киев, 1877 р.
- О. М. Опанович: «Збройні сили України першої половини XVIII стол.», Київ, 1969 р.
- О. М. Опанович: «Запорізька Січ у боротьбі проти турецько-татарської агресії в 50-70 роках XVIII стол.», Київ, 1961 р.
- В. О. Голобуцький: «Запорізька Січ в останні часи свого існування, 1734-1775 pp.», Київ, 1961 р.
- Д. М. Еварницький: «История Запорожских козаков», Москва, 1900 р.
- Д. М. Еварницький: «Запорожжє в останках старини і преданнях народа», СПб, 1888.
- «Киевская старина», 1892 р., XXXVII, май, стор. 226.
- Woratyński: “Kozacy i Watykan”, “Przegląd polski”, październik 1906 r.
- Lassote von Steblau Erich, Das Diarium des Erichs Lassote von Steblau zu den Zaporoger Kossaken... aus den Dalten Handschrift mitgetalt von Reinhold Schottin, Budissin, 1854.
- М. Głiszczyński: “Znaczenie i wewnętrzne życie Zaporozża oraz Hetmani Małorosyjscy i kozacy do czasów Unii”, Warszawa, 1852 r.
- М. Dubiecki: “Zarysy instytucji Zaporozża”, “Przegląd powszechny”, październik—listopad 1887 r.
- А. Скальковский: «История Новой Сичи», Одесса, 1885 р.
- Вл. Антонович и Драгоманов: «Исторические песни малорусского народа», Киев, 1874 р.
- Феодосий: «Самарско-Никалаевский монастырь», Екатеринослав, 1873 р.
- «Історія українського мистецтва», Київ, 1968 р.
- А. Ригельман: «Летописное повествование о Малой России», 1847 р.
- А. Я. Єфименко: «История украинского народа», СПб, 1906 р.
- Є. М. Опанович: «Исторические места событий освободительной войны украинского народа 1648-1654 гг.», Киев, 1954 р.
- С. Митецкий: «История о козаках Запорожских», Одесса, 1852 р.
- Іван Крип'якевич: «Матеріали до історії української Козаччини», т. I, Львів, 1908 р.
- М. Аркас: «Історія України з малюнками», 1920 р.
- М. Грушевський: «Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII стол.», 1919 р.

М. РЕГУШ

НА РІДНІМ ЗГАРИЩІ
(Баллада)

Стояв, задивлений в блакить,
Дививсь у небо чарівне:
— О, Боже, Господи! — стогнав, —
Не кинь самотнього мене!

І впав він ниць, і цілував
Ту рідну землячку святу,
Де вітер попіл роздував:
— Родивсь і вмерти хочу тут!

Він вистогнав оці слова
З душі роздертої глибин,
Та голос громом пролунав
Посеред мертвих полонин.

Підвівся, глянув довкруги,
Обвів очима краєвид,
Звів очі знову догори,
Долонями закривши вид:

— О, Господи! — Ти все забрав,
І я лишився сирота.
Візьми ж мене під свій покров,
Як твоя воленька свята.

Хіба я чимсь Тебе згнівив?
Тобі одному я служу.
Візьми, я раб Твій, як і був. —
Свій хрест я до кінця несу.

Лиши мене на цій землі,
Хоча й не буде тут людей,
Щасливий буду я на ній
Орати навіть попіл цей...

Не кляв загарбника, що все понищив,
Лиш Господа просив, — і йшов...
Шукати плуга в попелищі, —
Та вже до нього не дійшов.

Філадельфія, 1977 р.

Ганна ЧЕРІНЬ

СОНЯШНЕ ВИНО

Хвилі — хвилини...
Минула спека.
З-за моря лине
Пісня далека.

Сонце в віконце
Падає червінцем
І наливає
Вина по вінця.

Вино п'янке,
Солодке до втоми...
Ну, що ж це таке?
Забули вже хто ми!

І тільки вино
Нас в'яже до місця.
Якби не воно,
Летіли б до місяця...

січень, 1975 р.

МІСЯЧНА НІЧ

Чорне озеро,
Срібний човен.
Перевозимо
Любий спомин.

А чи спомин, чи
Ще незнане?
Зорі, пливучи,
Грають з нами.

То не зорі, ні,
То жар-птиці.
Кидають вогні
До криниці.

Блисне скарб вночі
В їхніх перах —
Сховані ключі
У печерах.

Нас принадою
Полонили...

В прірву падаю
Я щосили.

Але прірва ця —
Бездонь і безмеж.
Тож нема кінця
Нашим мандрам теж.

1975 р.

ВДОВА

Стояли дві пальми.
Одна ще стоїть.
Другу безжально
Знищила їдь.

Стовбура тіло
Без голови —
Наче могила
Серед трави...

Одна пропала,
Друга жива.
Пальма без пари,
Пальма-вдова.

Була їх пара,
Було їх дві.
За що ця кара
Пальмі-вдові?

1975 р.

ГІБІСК

Вийдемо в сад походити,
Гілку гібіска нагнем...
Нас поцілують квіти,
Що палають холодним вогнем

І згоряють за день; та на зміну
Квіти приходять нові.
Розквітають нові без упину —
Величезні, веселі живі!

Ні, це не чудо. Це просто
Сонця й землі злиття,
Символ невпинного зросту.
Це — водиграй життя.

В поїзді, 1. 6. 1975 р.

ДАЛЕЧІНЬ

Виїдь човном в відкрите море.
Що було, то вже минуло вчора.
Там, де зелень переходить в синь,
Ти печаль свою у хвилі вкинь.

Подивись вперед, у далечінь,
В візерунки синіх мерехтінь.
Не втрачай у жалощах снаги:
Хоч не видно — є там береги.

Кі Вест, 14. 1. 1975 р.

ДЕ НАС НЕМА

Коли невимовні думки
Розбиваються на частки,
Робиться сірий пісок
З тих марнотратних думок.

О, які в нас безмежні пустелі
Неродючих піскових дюн!
Сіро-пісочні пастелі
Вимальовує вітер-бурун.

Як проміння прошиє завісу сіру,
Соняшна буде погода.
У всесвіті мірою миру
Буває, звичайно, згода.

Тільки сонце світить нерівно:
Одним щедро, а іншим — бідно.
За згодою нерозривно
Заздрість крадеться невидно.

Одним розцвітають квіти,
Іншим судилась зима.
Там зле, де мусимо жити,
Там добре, де нас нема.

В поїзді, 16. 1. 1975 р.

Д-р Микола М. АРКАС

ПОВІСТЬ ПРО НАШ СТЕП ШИРОКОДОЛИЙ

(Розділи з недрукованої повісти)

(Продовження, 22)

ЗЕМЛІ «ВОЛЬНОСТЕЙ» ЗАПОРОЗЬКИХ»

Доки існували Гетьманщина та Військо Запорозьке, доки Росія ще не загарбала нашої землі й не запровадила на ній своїх порядків, — доти розлогість нашого степу майже не зменшувалася і він лишався незайманим. Тільки на північних кордонах «Вольностей», проти волі запорожців, відбувалося повільне заселення степу хліборобським людом. Доходило, навіть, до збройних сутичок січовиків із козаками та посполитими Гетьманщини.

Коли ж залюднення відбувалося мирно, — в новозаснованих селах на кошт січової скарбниці обов'язково будувалися церкви й відкривалися школи, тому письменність, навіть серед некозацької людности, була широко розповсюджена.

Самі запорожці хліб хоч і сіяли, то лиш для власної потреби. У степах випасали величезні табуни коней, овечі отари й стада худоби. Не мали запорожці й більших міст. Усе їх життя зосереджувалось в укріпленій Січі, яка інакше звалася «Кошем».

У мирні часи Січ мала в своїх мурах лиш охоронний відділ війська, різних січових урядовців та недужих. Більшість товариства пробувала на промислах у широкому степу, на рибальстві на Дніпрі та його сагах або ватагами нишпорили по дикому полі, вирушаючи в здобичницькі рейди.

Уздовж всіх кордонів «Вольностей» запорожці мали низку укріплень, як, наприклад, Орловський Шанець та Запорозький Гард на заході — забороло проти ляхів, як Переволочну, що стерегла переправу через Дніпро, як Борисоглібівську фортецю та Усть-Самарське укріплення з боку Гетьманщини, а принагідно й проти Москви, яка в ті часи нахабно пхалася уже на нашу батьківщину; далі — Бахмут з боку Слобожанщини й проти тієї ж Москви; як дозорчі й сторожеві пункти на помежжі з татарським степом, які заступали дорогу татарам Кримської та Ногайської орди; як укріплення уздовж річки Кальміюсу, — проти донців; біля Микитиноного Рогу — проти турецько-татарської твердині Узу-Кале—Очакова та проти Єдісанської та Буджацької орди і т. д.

Але в останні роки існування Січі її крила так уже оборкала Москва, що почала зухвало й свавільно, не питаючись запорозького уряду, засновувати на теренах «Вольностей» свої військові поселення й організувати «ляндміліційні полки» та опорні «городки», як ось захоплений

пізніше москалями Бахмут, Константиноград, Єлисаветград тощо і, таким чином, у передсмертну свою годину Січ-Мати опинилася у ворожій облозі...

Спочатку, місією Запоріжжя була боротьба з «бусурманами», себто з татарами й турками, оборона віри православної від їх нападів. Пізніше, під час соціальних заворушень на Гетьманщині та на польському Правобережжі, запорожці завжди, із зброєю в руках, змагалися із шляхтою та із заможньою старшиною, захищаючи від утисків простий люд — «чорняків».

Часто таке втручання в політичні, соціальні, а на польському боці й у релігійні розрухи, дуже шкодило нашій батьківщині й грало на руку її ворогам, у першу чергу — агресивній Москві. Згадаймо хоч би повсякчасне переметництво кошового Сірка, Пушкаря, кошового Якова Барабаша й інших привідців запорозької «голоти».

Як нам відомо, Січ досягла свого апогею, своєї слави в половині XVII-го століття. Після смерти Богдана Хмельницького її слава поволі почала меркнути й занепадати, з огляду на національну та політичну дезорієнтованість маси січовиків й тих, хто йшов із ними.

З самого початку свого існування, себто з першої половини XV-го століття, Запоріжжя було у ворожому трикутнику: татари й турки, ляхи та москалі, які, з пробігом часу, почали виявляти все більшу агресивність. Врешті-решт, січовики збагнули, що найбільшою загрозою для Січі стає Москва, яка дужчала з кожним днем, простягаючи свої загребущі руки на всі чотири сторони світу, зокрема на південь, у напрямі до Чорного та Озівського морів.

Ще до Петра I-го, московська рать, ігноруючи незалежність Запоріжжя, ступала на терени «Вольностей» і поводитися там, як у себе вдома. Одночасно Москва низкою укріплень на північних кордонах «Вольностей» майже цілком ізолювала Січ від Гетьманщини, все настирливіше вимагала від січовиків послуху та втручалася у їх життя та справи.

Побачивши, що Січ опинилася у великій небезпеці та передбачаючи назріваючий конфлікт з Москвою, січовики почали домовлятися з кримчаками й турками про вічне замирення й про їх збройну допомогу у випадку нападу московського війська на Січ і на її «Вольності». Цей договір мав розв'язувати руки запорожцям у майбутній війні з Москвою, забезпечувати їм, у слушний час, допомогу татар та турків.

Самі кримчаки свідомі були того, що політична ситуація швидким темпом змінюється не на користь Запоріжжя, а разом із тим і Криму.

Очевидно, московському урядові були добре відомі домовлення Січі з Кримом. Москва пам'ятала своє минуле й дуже боялась татар, боялась і демократичного вільнодумства «черкасів». Щоб запобігти лихові, Москва попробувала задобрити хана подарунками і, разом з ним, звоювати Січ.

1667-го року розлетілась по Україні чутка, що москалі мають зруйнувати Кодак та Кременчук.

Стало відомим також і те, що царський «легат» Ладижінський поспішає в Крим із посольством до хана, для того, розуміється, щоб перехилити його на бік москалів. Обурені запорожці убили посла, а кошовий Суховієнко склав з татарами угоду проти Москви.

Вбивство посла не викликало з боку Москви репресій, а Кодак та Кременчук стояли, як і раніше. Очевидно, московський уряд у той час ще не був готовий до війни з Січчю, татарами і турками. Натомість, москалі в 1687-1689 роках почали будувати цілу низку міцних фортець над Самарою, перлиною «Вольностей».

Зухвалість Москви вкрай обурила низове товариство. Тодішній кошовий, Петро Суховієнко, скаржився в листі своєму гетьманові Мазепі:

«Одвіку ніяких городів у пуці нашій військовій ніхто не ставив. Так і тепер ми, все військо запорозьке низове, верхове, дніпрове, кошове й те, що пробуває на лугах, на полях, на паланках і у всіх урочищах Дніпрових і польових, — я, отаман кошовий, із всім поспільством старшим і меншим, — ніяким чином у пуці нашій і державі військовій віковичній, над Самарою, ніяких городів ставити не дозволяємо й дозволяти нам цього не доведеться».

Цей патріотичний лист Москва обійшла мовчанкою. Вона затаїлася, вижидавши зручного моменту для нападу. Зосереджувала у своїх «городках» все численніші залоги «ратныхъ людей», а з декотрих запорозьких укріплень, як ось, наприклад, з Борисоглібівського, вигнала січовиків й обсадила своїм військом. Незабаром, а саме 1709-го року, ці московські залоги неабияк прислужилися до поразки під Полтавою Мазепи і шведської армії, захопивши майже всі опорні пункти на Гетьманщині й затримавши своїми наскоками запорожців, які, на чолі з кошовим Костем Гордієнком, усім кошем поспішали на допомогу гетьманові І. Мазепі. Це запізнення січовиків було одною з найголовніших причин фатальної для нас баталії під Полтавою...

...Розкидано по степах «Вольностей» були тут, то там зимовники-хутори жонатих січовиків. Зимовники, звичайно, стояли недалеко Січі над річками, на лугах та в плавнях, а поза валами Коша жили різні ремісники і майстри. Зимовники — прототип пізніших степових хуторів — запорожці будували у видолинках, у балках та ярах, у затишку, щоб з чистого поля їх не було видно. Укріпляли їх валом, палісадами та ровом; декотрі мали й свою гармату. Із січовиками та з їх родинами жила й челядь — невелика дружина й, одночасно, робоча сила.

Довкола зимовників певна кількість землі вже тоді оброблялася й засіювалась пашнею для власної потреби мешканців зимовника. Були баштани, городи, овочеві садочки, домашня живність: на волі паслися худоба, табуни коней та отари овець. Вірні пси, люті, як казкові цербери, стерегли зимовник краще, ніж вартові. Саме тому часто не було сторожі навіть уночі.

Власник зимовника, людина поважна й статечна, залюбки полював у степу та в плавнях: дичини й всякого звіря було в дикому полі безліч. Рибальчив, мав пасіку, а іноді й свій млин, частіше, як вітряк, водяний над бистроплинною струєю.

Очевидно, ґрунти січовика меж не знали: скільки забажалося, стільки й займав...

Аж ось із Січі наспівав гінець із вісткою, що Кошеві загрожує небезпека: спалахнули смолоскипи на могилах!

І господар прощався з родиною, сідлав коня й поспішав із джурами до лицарського товариства низового.

Що далі від Коша стояв зимовник, то більше небезпек йому грозило, то частіше траплялися наскоки ординців, а то й степових розбишаків, які непомітно прокрадалися на терени «Вольностей».

І бувало так, що на місці зимовника лишалось одне згарище. За рік, за два, останні сліди його заростали бур'янами, сад дичавів, обертався у хащі й пам'ять про запорозьке гніздо стиралася забуттям.

Ось так і траплялося, що чересло плуга праправнука врізувалось десь у степу в закам'янілі кусні вальсованої глини, натикалось на обгоріле, напівструхле бервено, на черепки розбитого посуду, на жу-желицю зимовникової кузні, а то й на пожовклі кістки колишніх мешканців зимовника.

Зупиняв плугатар воли круторогі, чухав потилицю, посунувши бриля на чоло й дивувався:

— Гай-гай, от тобі й на! А хтось таки жив тут колись, колись сталась тут якась пригода-халепа!

І невтямки йому, що леміш плуга зачепив рештки давнього запорозького добробуту...

Найзавзятішими й найвірнішими охоронцями степового привілля були, з одного боку, запорожці, а з другого — татари. Парадокс! Але споконвічні вороги сходились на одному: обидвом степ був потрібний, як серце живе в грудях, як вода — морю, як сонце в небесах. Без степу не було б і їх.

Значна частина цього степу, яка була в посіданні Січі, звалася «Землями Вольностей Запорозьких». Оці «Вольності» Дніпро поділяв на дві, майже рівні, частини: в них було вісім округ, т. зв. «паланок». На заході паланка Бугогартівська, в самім серці Запоріжжя — паланка Кодацька, на півночі — Протовчанська, Орельська та Самарська, на сході — Калміюська, на Кінбурнській косі, ізольованим острівцем — паланка Прогноїнська, нарешті, — паланка Інгульська, в межах пізнішої Херсонщини, точніше, у її Херсонським та Олександрівським повітах, що утворилась пізніше.

Крім названих тут вісьмох паланок, згадуються ще три інші: Личаківська, Макарівська та Барвиностенівська.

На півдні «Вольності» відділяв від татарських кочовищ Дніпро аж до припливу «Кінські Води». Потім межа йшла на схід вздовж цієї

річки та, схиляючись на південний схід, досягала побережжя Озівського моря, відмежовуючи запорозькі землі від земель донських козаків.

УКРАЇНА ПІД ПАНУВАННЯМ РОСІЇ. НОВІ ПОРЯДКИ В СТЕПАХ

Після зруйнування останньої Січі Запорізької над Підпільною 1775-го року, з благословення Петербургу, з наказу цариці Катерини II-ої, наш степ розхопила російська знать, царицині вельможі-фаворити, воєначальники, які відзначилися під час руйнації Січі та «Вольностей Запорізьких», а також високі урядовці, що хижим гайворонням накинулись на нашу незорану цілину.

Головний персонаж запорозької трагедії, князь Григорій Потьомкін, присвоїв собі неосяжні простори степу; його небога, графиня Скавронська з чоловіком, одержала презентом 19,100 десятин, генерал-прокурор князь Вяземський — 52,247, князь Прозоровський — 331,380, граф Каменський — 19,324, граф Браніцький — 32,686, генерал Стрекалов — 30,000, князь Любомірський — 38,400, ексгетьман Кирило Розумовський — понад 30,000, генерал Леванідов — 29,498, віцеканцлер граф Остерманн — 22,100, граф Румянцев Задунайський — 17,163, гофхірург Зоммер — 27,600, Черніков — 26,145 десятин і т.д.

Крім того, 25,000 десятин найкращих запорозьких господарств сконфіскував російський уряд і передав у власність московському панству та різним пройдисвітам-приблудам, наприклад, т. зв. «новосербам», які організовано переселились із Балкану і, за згодою російського уряду, утворили два сербських райони на північних межах «Вольностей Запорізьких», а саме: Ново-Сербію на правобережжі та Слов'яно-Сербію — на Лівобережжі.

Багато ґрунтів продано або подаровано дрібнопомісним московським поміщикам та урядовцям, нашим безхребетним хапунам-перевертням та чужинцям і, головню, компатріотам цариці — німцям. Їм дісталось 4,470.302 десятин запорозького степу, а в придачу — наш закріпачений люд.

Господаря цієї родючої землі, селянина, обернено на раба й віддано у власність новоявленим панам. Про це оголосив царський «указ» 1783-го року.

Як творці російської великодержави, могутність якої ґрунтувалася на безогляднім поневолюванні й визискуванні довколишніх народів, на безогляднім владолюбнім егоцентризмові, цар Петро I-ий, а пізніше цариця Катерина II-га були прославлені вдячним російським народом, як «Великі», а Катерина, крім того, увійшла в російську поезію, як «Царственная Фелица Сѣверной Пальмиры», себто, Петербургу, побудованого на козацьких кістках.

Москва, а згодом Петербург ішли на нас сконцентрованими силами. Ми ж боронилися вроздріб, силами розпорошеними, до того ж — мляво.

Бракувало нам згоди, дисципліни, одностайности, зрілого загально-національного патріотизму в тодішньому його розумінню, жертвенности і... вождя.

Одні завзято боронилися, інші — покійно пхали голови в польське, а пізніше у московське ярмо, а ще інші — таких було найбільше — нишком-тишком сиділи на своїм манатті, запевняючи зустрічних і поперечних, що їхня хата скраю, що вони нічого не знають.

Це сидіння на двох стільцях — характеристичне для нашої бувальщи, та хіба тільки для бувальщини? Згадаймо хоч би гетьмана Брюховецького і його безпрецедентне низькопоклонство, який у своїх листах цареві підписувався: «Гетьманъ Іоаннъ Брюховецкій, подножка Вашего царского пресвѣтлаго Величества!».

І сила соломинку переламала. Було чого людові нашому клясти і царицю, і самого себе, а російським патріотам величати її.

1764-го року Катерина II-га скасувала гетьманство, рештки самобутности України, її споконвічні побутові традиції, «безкровно» зруйнувала Січ, загарбала наші землі і віддала їх чужинцям.

Наш хлібороб був остаточно закріпачений, а м'якохребетна наша знать та старшина переодягалися в дворянські мундири, сподіваючись одержати за своє ренегатство «щедрі й багаті милості» від Петербургу; вони хапали батіг і поганяли ним свій же поневолений люд, його потом і кров'ю будувавши свій добробут.

Нестало козацької України, нестало гетьманства, козацтва, Запоріжжя, широкодолих степів. Наша батьківщина була поділена на губернії із загальноросійськими порядками в них.

Схаменувся народ, але було вже пізно воскресити минуле. Гніт панщини, як ланцюгом, скував Україну: нестало козацтва — настало кріпацтво. Ось коли згадувалось про Богдана, про Мазепу, про Гордієнка, про Орлика, ось коли нарікав наш народ за свою байдужість до долі рідного краю, до долі своїх дітей, онуків, за себелюбство та шкурництво, за що тепер платив своєю шкірою...

Так були стерті з поверхні земної вільні чорноморські степи владним помахом «Царственной Фелицы», яка здійснювала приречення невблаганної Мойри...

Правобережні й лівобережні степи південної України перейшли до Росії після Кучур-Кайнардійської угоди з Туреччиною в 1774 році. Тоді ж і Кримське ханство перестало існувати. Ще раніше, договором у Ясах 1743-го року, до Росії були прилучили Дніпробузький лиман з обома берегами, південна частина Дністра з Узу-Калем (Очаковом) та з районом, де незабаром був заснований Миколаїв.

Багато пізніше, а саме 1812-го року, Росія опанувала Буджак, південну частину Басарабії, де раніш кочувала Буджацька орда. До імперії перейшло тоді все північне побережжя Чорного моря й все північне й південне побережжя моря Озівського, разом з Кубанщиною. Новопридбані землі названо «Новоросією» чи «Новоросійським краєм»

і першим генерал-губернатором цього краю, рескриптом Катерини II-ої, призначено давнього фаворита її, «Свѣтлѣйшаго» князя Таврическаго, «Князя римской імперіи, графа російського».

По «вольностях» Війська Запорізького залишилися тільки пам'ять та зітлілі хрести на могилах січовиків.

Спочатку була утворена тільки одна прерозсягла «Новоросійська губернія», а згодом — дві: Новоросійська та Озівська. Перша загортала правобережні степи з Єлисаветградською «провінцією», з Кремінчуком та з кількома сотнями Полтавського й Миргородського полків, друга — степи Лівобережжя, Катеринославську «провінцію», Бахмутський повіт та Приозів'я з фортецями Озовом і кріпостою Св. Дмитра, з Таганрогом і т. д. Обидві губернії поділялись на «провінції»: Новоросійська — на Єлисаветградську та Херсонську; Озівська — на Слов'янську, Бахмутську та Озівську. У свою чергу, ці «провінції» складались з «пов'товъ», пізніше — «уѣздовъ». Головним містом Новоросійської губернії був Кремінчук, а Озівської — фортеця Білевська, пізніший Константиноград.

Такий розподіл, одначе, тривав недовго. Вже 1776-го року губернські установи мали бути перенесені до Катеринослава на річці Самарі, біля річки Кільчені, але ця місцевість для заснування Катеринослава була вибрана невдало, як і дві інші, і тільки 1785-го року Катеринослав почав розбудовуватись там, де тепер Дніпропетрівське (Січеслав). Щодо Херсону, то він, з монументальною фортецею та портом, був заснований ще 1741 року, на місці стародавньої переправи через Дніпро проти Олешкова — Олешші княжих часів.

Херсон, з численною залогою московського війська, стежив тоді не тільки за поведінкою кримських татар, а й за поведінкою запорожців. Після здобуття Узу-Кале—Очакова російським військом з допомогою запорожців кошового Сидора Білого 1783-го року, січовикам була «высочайше» дарована амністія невідомо за які гріхи. Того ж року засновано Миколаїв з корабельнями, що будувався на місці турецького села Ва-Су, при злитті Інгулу з Бугом. За часів середньовічних тут була литовська митниця «Вітольд Гамнані».

1794-го року на місці турецької фортеці Хаджібею засновано Одесу. Миколаїв і Одеса були визначними портами й також стежили за правобережними пустельними степами й за недалеким турецьким кордоном та тамтешніми татарами, останній наскок яких на Єлисаветградську провінцію відбувся 1769-го року. Після прилучення Криму 1774-го року, там була утворена Таврійська область, пізніше — губернія.

1784-го року Новоросійську й Озівську губернії сполучено в одне намісництво Катеринославське й до нього приєднано також Полтавський край. 1791-го року до Росії перейшли й землі низового Подністр'я.

1795-го року наступник Потьомкіна, граф П. О. Зубов, провів реорганізацію адміністративних кордонів степової України: Катеринославське намісництво скасовано, натомість утворено намісництво Вознесенське,

з центром управління у Вознесенську, що заснований на терені містечка Сокіл.

Це нове намісництво займало величезну територію з повітами: Катеринославським, Єлисаветградським, Новомиргородським, Херсонським, Тираспільським, Вознесенським, Ольвіопільським, Богопільським, Еланським, Катеринопільським, Уманським, Чигиринським та Черкаським.

1796-го року й це намісництво перестало існувати, його поділено на губернії. Так постала велика Новоросійська губернія, до якої належав також Крим. Тоді ж почалося заснування інших міст та їх розбудова. Заплановано їх було багато, але тільки декотрі з них справді стали містами, як ось Катеринослав, Херсон, Миколаїв, Одеса, Єлисаветград, Вознесенськ тощо...

Тим часом на всій території колишньої Гетьманщини, як і в степовій Україні, жорстока московська мітла робила своє діло, «вимітавши» геть все, що нагадувало нашому народові бувальщину, окремішну від московської.

Таке стирання із скрижалів нашої історії всього, що було дороге українському серцеві, провадилося безперестанно й пляномірно.

Дійшло до того, що на початку ХХ-го століття з офіційної географічної термінології зникло не тільки крайове означення «Україна», а навіть і штучно-казенна «Малороссія»: наша батьківщина стала просто «Югомъ Росіи», а приморська її частина і далі звалась «Новороссією».

Особливої інтенсивності досягло залюднення колишніх теренів татарського степу та «Вольностей Війська Запорізького», колишнього Кримського ханства і завойованого турецького Примор'я зараз же по зруйнуванні Січі, а саме в 1776-1784 роках.

Ми вже згадували, що різні вельможі Російської імперії були обдаровані Катериною II-ою колосальними лятифундіями. Крім російської знаті, на заклик петербурзького уряду, на наші, тоді ще незаймані степи, накинулися зайшли безземельці, як, наприклад, серби, інтернаціональна голота, всілякі пройдисвіти й, головне, господарні й розважні німці, яким тісно жилося у «фатерлянді». Різні балканці: болгари, чорногорці, валахи, греки, молдавани, словінці, навіть з турецького ярма тікали до нас арнаути, саме так, як колись жиди з «Єгипетського полону». Чехи поселялись головним чином на Волині.

Різниця була та, що ці чужинці жодних «тернів» по дорозі не зазнавали: перед ними стелився рівний шлях до чудес, які чекали їх на місцях нового поселення... Там наш чорнозем і різні привілеї, даровані окупаційним російським урядом, перетворювали недавніх жебраків та голодранців у презаможню верству дуків.

Із західної Європи в наші степи, як мушня на мед, сунули словаки, французи, італійці та шведи, а з Закавказзя — вірмени. Але найчисленніші гурти переселенців складались із підприємчивих німців. Вони почали засновувати в наших степах свої «колонії» із розляглими ґрунтами, придбаними казково дешево, за шеляги, творили їх так

рясно, що Херсонщину й Катеринославщину з північною Таврією перед революцією 1917-го року можна було назвати «Ново-Німеччиною».

Греки поселялись у степу зрідка; вони, подібно до своїх предків, як і вірмени, купчилися в новозаснованих містах Примор'я і займалися там комерцією. Значна кількість греків увійшла в адміністративний апарат колишніх татарських та запорозьких земель, названих «Ново-росією», а ще більша — у військо, особливо у флоту.

Одночасно, з півночі почалася справжня інвазія дрібних російських помісних дідичів, поміщиків і «испомѣщиковъ», а з ними — всякого ґатунку «конквістадорів»-авантюристів, які мріяли розбагатіти на запорізьким і на татарським чорноземі саме так казково легко, як «діксі» та «янкі» на індіанських добрах.

Етатним порядком російські пани, панки, полупанки та підпанки гнали перед собою, мов череду худоби, своїх кріпаків і перші самохіть, а другі — несамохіть, стали піонерами русифікації нашого степу.

З історичних земель колишньої Гетьманщини, з Правобережжя і Лівобережжя, рушили в степи й наші землевласники з тією ж метою: на безлюдді, на безправ'ї та на маснім чорноземі вхопити за хвіст фортуни.

З незвичайною швидкістю степи почали залюднюватися. Жар-птиця, Воля, назавжди майнула за моря, змахнувши лазоревими крилами.

Щезло козацтво, щезла срібнохвильна тирса. Леміш часу заорав степ, леміш плуга — волю, і слова стародавньої пісні лунали вже, як казка про загублений світ:

Висока могила, широка долина,
Сизокрил орел літає;
Гей, стоїть військо,
Славне запорозьке
Та, як мак, процвітає...

А ще так недавно вздовж кордонів «Вольностей Запорозьких» широчіли татарські, інакше — Ногайські степи, які насправді були нічиєю землею. На теренах тих степів, раніше, повсякчасно збройно зударялися запорожці з татарвою, одні добуваючись до Криму, а другі — до Січі.

Але, поруч з парцеляцією вільного степу, поруч з роздачею чи продажем його ділянок претендентам на звання «князів чорнозему», відбувалось і наділення ґрунтами селянства різних категорій та «служилому люду»: нижчих урядовців, солдатів, увільнених після 25-літньої військової служби, старообрядців тощо.

У перший період заселення наші степи були для нашого підневольного люду справжніми «млечними берегами», про які посполиті не мріяли. Спочатку особливо багато збігців прибувало з польського Правобережжя, де людність наша терпіла кривди впродовж століть, як від переслідування православ'я так і від незвичайно тяжких кріпацьких обставин. Люблінська Унія 1569-го року узаконила на всіх

теренах Речі-Посполитої панщину й приневолювала кріпаків тікати з рідних місць на Лівобережжя, де тоді кріпосного права ще не було.

Але 1795-го року Польщі нестало, а перед тим, 1783-го року, імператорським «указом» запроваджувалось кріпацтво по обидвох берегах Дніпра, на землях скасованої Гетьманщини й на Слобожанщині, які в той час уже були повністю підпорядковані загальноросійським законам.

Неволя панщини зараз же погнала збігців у степи, тим паче, що ставлення до них відповідних урядових чинників степової зони було парадоксальне: поза степами, наш люд знемагав у ярмі панщини, а в степах такі ж російські урядовці зустрічали «бѣглыхъ» і «безпаспортних», т. зв. «не помнящихъ родства», хоч і не хлібом-сіллю, то — у всякому разі — привітно й гостинно. З наказу «свыше», їх наділяли землею та іншими вигодами.

Одержавши у власність десять, а то й більше десятин цілини, переселенець певний час не платив жодних податків, а головне — був вільною людиною і не підлягав видачі тому рабовласникові, якому належав до втечі, навіть і тоді, коли б той рабовласник розшукав його в степу.

Всі ті polegші були зумовлені не якимись гуманними емоціями, а чисто практичними міркуваннями: приваблювати звідусіль якнайбільше переселенців та їх рук на безлюдні ще терени «Дикого поля».

Але коли хтось з необачних зухвальців, під впливом носталгії, переступав межі степу й вертався туди, звідки втік, такого хапали й без милосердя наймагавши батогами — повертали тому панові, якому неборак належав до втечі. І можна собі уявити, які муки чекали його в садибі «душпастиря»!

Така хитро-мудра політика Петербургу призвела до того, що степи швидким темпом залюднювались; виростали все нові й нові села, слободи, посади, поміщицькі садиби й економії, хутори й міста, «колонії» німців, які, до речі, ніде не підлягали кріпацьким законам, натомість зимовники січовиків занепадали й зникали, опинившись у ворожій оточенні.

Сором сказати, але не тільки чужинці, а й наш люд посполитий, малоземельці й безземельці, запоручившись згодою російського уряду, почали в першій половині XVIII-го століття добуватись до земель «Вольностей Запорозьких»; так було з козаками й селянами Полтавського й Миргородського полків, які зазіхали на північні земельні добра січовиків.

Заможність запорізьких господарств різуче відрізнялася від господарств малоземельних й безземельних орачів Гетьманщини і викликала їх заздрість. Така ворожнеча приводила не раз до братовбивчих бійок із прикрими наслідками для січовиків, бо Петербург із великою охотою потурав і підтримував протизаконну поведінку й загарбників...

(Далі буде) —

Гео СИВАШ

ПОВІРТЕ НА СЛОВО

(Повість)

(3)

Розділ III

Довгі-предовгі години на шляху між Москвою і «Погранічної». Сумний, мокрий, одноманітний краєвид. Ні живісінької душі обабіч залізничного шляху, тільки ті ж самі, незмінні, супутники всіх поїздів світу — телеграфічні стовпи, яких не переженеш, ані не перелічиш. Час від часу, стукаючи об стики рейок, експрес пролітав повз маленькі станції, грюкав, але не зменшував швидкості і мчав, вгризаючись у ніч. А навколо поля, тут і там таємничі вогники хат, а може сторожевих будок, і незмінне — тарах... тарах... тарах...

В коридорі міжнародного вагона накурено, душно й гамірно. Виходжу з купе й притулююсь біля вікна в коридорі. За вікном дощить. Краплі лягають на шибу нерівно і вітер стягає їх кудись униз. Так само було кілька місяців тому, в тому ж вагоні, коли я точнісінько в такий самий сірий дощовий вечір мчав туди — на схід. Тепер — їду на захід, вертаюся додому. І пригадалося все, немов сон, хоч насправді це була дійсність...

*

Я в дорозі на схід. У Празі розлучився з своїм останнім другом. Кілька стихених слів, міцний потиск руки — і він пішов. Немов із мішка, з нашого поїзду висипались африканські студенти, що їх різні ліві «товариства дружби з народами Африки» везли показати «стару Європу». Різнобарвна людська ріка залляла весь перон гамором і сміхом. Залізничники намагались протиснутись крізь цей твердий мур, якісь пасажери просили пропустити їх до поїзду, що ось-ось рушає, але все немов застигло в непорушній гушці людських тіл, клунків, скринь та мішків...

Ще кілька хвилин і людська ріка здригнулась, попливла до виходу, до міста. Відразу спорожніло кілька вагонів. Та ось з протилежного боку просувається до нашого експресу якась велика група. Чоловіки, жінки, навіть діти в однакових чорних дощовиках, з однаковими валізками, з одноманітними сірими обличчями. Вони пройшли повз вагон із спущеними вниз очима. Залізничник-чех промовив, ні до кого не звертаючись: «Советські туристи...» А вони не йдуть самі, їх ведуть, щойно тепер я звернув увагу на їхню ескорту, що ніби випадково опинилась навколо групи. Вигляд ескорти також одноманітний, тільки

обличчя вгдовані з боксерськими шиями і нахабними очима. Всі вони — як «рідні брати». Безпардонно розштовхували всіх і все, що попадалось їм по дорозі. Нарешті, група зникла в хвості поїзду, в спеціально приготованому для них вагоні. Західні пасажирів, яким вперше довелося зустріти таких «туристів», швидко про них забули, але в моїх очах ще довго стояв образ цієї безбарвної, немов гнаної юрби.

З голосників чітко вдарило два дзвінки, а потім якийсь голос прогугнявив по-російськи: «Експрес Париж—Москва одправляється на Москву з третьої п'латформи!»

Дивно, що ні чеською, ні якоюсь іншою мовою ніхто не повідомив про від'їзд експресу, тільки російською. Видно, чехів не цікавлять закордонні туристи...

Я неспокійно чекаю «контакту», останнього перед Москвою. Може, оцей газетяр, може, оцей пан з борідкою, може... Три клятві дзвінки, поїзд рушає з місця. Біля вікна проходить залізничний сторож, вимахує мітлою і перед нашим вікном вигукує:

— Ідьте, ідьте, там все позамітано... — і дивиться на мене.

Раптом поїзд загальмував. Падають валізки з полиць, пасажирів хапаються за віконні рами, дехто перелякано обмацує гулю на чолі. Що трапилось, аварія?

Я біля вікна щасливо затримався рукою. Нічого не трапилось, нікого не переїхали. На наказ начальника станції поїзд затримано на кілька хвилин. У головному вході до станції появилось чотири особи — огрядний, досить елегантний високий чоловік, поруч дівчина в модному костюмі, а за ними двоє, що пильнують носіїв валізок. Чвірка зупиняється біля нашого вагона. Чеський залізничник звільняє два купе, не зважаючи на протести пасажирів, що ідуть ще з самого Парижу. Прибіг начальник станції із захеканою групою помічників і виструнчився перед огрядним прибулим пасажиром, видно, що він неабиякий вельможа. Коли носії занесли валізки до вагона, він подав руку своїй супутниці, допомігши їй стати на високі приступці. Вона зупинилась на приступцях, подивилась на мене й на мить наші очі зустрілись. Потім кинула оком на огрядного, що відпустив начальника станції з його помічниками...

Поїзд знову здригнувся і я знову побачив сторожа з мітлою. Він дивиться на мене, але чеський залізничник рухом руки наказує йому відійти від вікна, бо всі вікна замикають. До станції «Погранічная» обслуга поїзду чеська, а потім буде «русская бригада»... Пощо замкнули вікна? Пояснюють, щоб пасажирів не фотографували військових об'єктів. Які ж тут військові об'єкти?

Огрядний вельможа із своєю супутницею розташувався в одному купе, а в другому, поруч, його охорона — двох дебелих опришків. Вони, по черзі, а то й разом, стовбичать у коридорі, біля дверей закритого

купе. Іноді з цього купе лунають дівочий сміх і густий чоловічий бас. Обидва опришки, що стоять у коридорі, видно, погано почувають себе в цивільному одязі, але вони меткі, бистроокі, насторожені. Коли переходжу повз них до сусіднього вагона-ресторану, вони просто поїдають мене очима. Кого ж так пильно стережуть?

Ніби випадково попадаю на провідника нашого вагона і питаю по-чеськи (благодать знання мов!), показавши очима на купе і його охорону. Чех сердито відмахується, але невеличкий зелений «папірчик» зм'якшує його «характер».

— Точно не знаю, — каже він, — хто це, але напевно якась велика військова риба. Може, генерал, або навіть ще вище... Ви ж бачили його охорону, — він шепоче й оглядається на боки, — я точно не знаю...

Ще одна десятка з відображенням американського президента і залізничник м'якне ще більше:

— Дякую, дякую... Але докладніше скажу вам по вечері... — і зникає.

Здається, вже всі забули про винуватців затримки експресу, не забув тільки я. Але вони не виходили із свого купе. Їм кельнери приносили срібне накриття, охорона приймала від них їжу, вносила до купе сама. Видно, до них нікого не пускають... Я нетерпеливо чекаю залізничника, а він мов крізь землю провалився.

Десь опівночі мені захотілося пити, мабуть, спрагу викликала смачна, до біса пікантна вечеря. Одягнувши халат, виходжу на коридор і тут несподівано наткнувся на мого залізничника. Він перелякано прошепотів, що не може зі мною розмовляти... Я знову заспокоїв його, всунувши йому в руку «папірець», тим разом із зображенням молодой, статечної англійської королеви.

— Це генерал руської армії, — шепоче залізничник. — Він приїхав до нас зробити чистку серед офіцерського складу чеської армії. Дуже висока риба, на його сумлінні... Ну, вже знаєте, я біжу, щоб хтось не побачив...

І знову залізничник зник, але я вже знаю досить, навіть багато, дуже багато. Ось ще тільки довідатись ім'я і прізвище цього генерала...

У вагоні-ресторані безлюдно, лиш біля «бари» не бракує охочих і спрагнених. Замовляю у заспаного кельнера склянку холодного чаю. Вибираю собі місце в самому кінці вагона, з розрахунком навіть трохи подрімати, бо в купе духота, а до того ж мій сусід, бельгієць, нещадно хропе. Ледве вспів проковтнути два ковтки чаю, як з'явилися, немов привиди, генералові охоронці. Може, щось замовляють для нього? Але, ні! Кинувши оком на порожні столики, один із них вийшов і, на мое превелике здивування, вернувся з генералом і дівчиною. Вони насто-рожено оглянули ресторан і сіли біля столика, недалеко від мене. Один з охоронців, побачивши мене, зірвався і кинувся у мій бік, але генерал затримав його рухом руки, нехай, мовляв, сидить.

Вони розсілилися обличчям до дверей, трохи згодом охоронці зайняли окремо сусідній столик, видно, що навіть у такій неслужбовій «атмосфері» генерал суворо притримувався «розмежування влади». Я опинився лицем до генерала і його супутниці, проте моя «міна» була байдужісінька. Повірте, з мене досить добрий актор, я спокійно пив чай і уважно «вивчав» меню. Найвільнішою в цьому товаристві була весела генералова супутниця. Кілька разів її очі зустрілися з моїми, вона безустанно «щебетала» до мовчазливого генерала, що тільки час від часу відповідав їй своїм «басом». Він пив багато, не п'яніючи. Охоронці насторожено вп'ялили очі на його стіл, готові кожної хвилини виконати генералове розпорядження. А дівчина вела своє:

— Бачиш, папо, ти не хотів сюди йти, а тут гарно... Замов мені морожене, запитай, чи мають таке, як у Празі...

Генерал невдоволено забурмотів:

— Ну, вже й тут гарно... Хіба ти не бачила кращого ресторану в Москві або хоч би в Празі? Не розумію, чим ти захоплюєшся, ти, іноді, захоплюєшся нічим...

Напившись, мабуть, уволю, генерал хотів вернутись до свого купе, але дівчина, цілуючи його виголене обличчя, з манером пестійки, почала умовляти:

— Папочко, зроби мені приемність! Зробиш? Пообіцяй!

— Ну, ти знову щось вигадала! — відповів генерал, але його голос уже м'якший.

— Дивись, папо, ось там сидить турист, мабуть, американець, напевно американець! Дозволь мені поговорити з ним по-англійськи, сам побачиш, який у мене чудовий англійський акцент! Тільки кілька слів... Дозволиш, папонько?..

Генерал глянув у мій бік. Моя скромна особа нічого йому не казала, все ж він ще вагався. А доня благала. Він подивився ще в бік охорони, що не спускала очей з мене, генерала і вагона, чекавши на його відповідь.

— Слухай, золотко, — сказав генерал, — ти ж не можеш говорити із якимсь зустрічним туристом! Почекай, у Москві запроваджу тебе до клубу «Іностранный преси» і там собі...

Але химерна дівчина не дала йому докінчити:

— Не хочу до такого клубу! Там усі акредитовані, офіційні, такі холодні, скляні... Я хочу говорити із живою людиною... Дозволь, татку, або я...

— Що ти? — розманіженим ситим голосом кинув генерал. — Погрожуєш рідному батькові?

Я вивчав генералове обличчя. На свою високу рангу, він, може, й замолодий. Його холодно-хитрі очі, клясичний ніс, горде обличчя і передчасно посивілі скроні робили його навіть цікавим. У його голосі я ловив сталеві нотки й тоді його обличчя показувало, що цей «татко» добре надається до «чистки» в будь-якій армії...

Нарешті, донька перемогла. З великою неохотою генерал звернувся до одного із своїх охоронців:

— Гріша! Піди до того, що сидить у куті, попроси його до нашого стола... Скажи, ну, що йому сказати? Скажи, що нам було б приємно (і генерал скривив обличчя), нам було б дуже приємно, якби він не відмовив («ех коли б відмовив!» — жартує собі в тон) випити з нами чарку... Скажи, що нам без нього сумно... — І до доньки: — Ти, Наташо, чорт зна що починаєш. Нікуди вже зі мною не поїдеш, не візьму. Побачиш!

У Гріші безбарвне обличчя. Його маленькі, рухливі, з огниками жорстокости, «оченята» псують загальний пейзаж. Він підходить до мене й досить поправною англійською мовою запрошує мене до столика, за яким сидить вельможний пан і молода леді. Просить не відмовити молодій леді, вона буде мені вдячна за товариство.

Я, ніби заскочений такою ласкою, надумуюсь. Тоді кажу, що хоч як мені невимовно прикро, мушу відмовитись. На запит в очах Гріші, чому? — пояснюю, що мій сусід у купе так хропе, що мені не залишилось нічого іншого, як подрімати ось тут, у кутку вагона-ресторану. І зараз готуюсь здійснити оце моє велике прагнення!

Та Грішу не так легко «переконати», в його голосі зазвучало вже не прохання, а просто невідкличний наказ.

— Що ж, — кажу, — коли так, треба вставати і йти.

Підходимо до столика. Генерал вп'ялив очі в Грішу й питає поросійському:

— Чого так довго вовтузився з ним? Може, щось...

— Дурак, спати хоче, — відповідає Гріша. — Сусід в купе хропе, а він не може заснути і прийшов сюди...

Гріша став біля мене, як дресований собака. Генерал показав мені «гостинно» на крісло побіч себе. Наташа своїми допитливими очима немов «обшукувала» мене цілого. Нарешті, задоволена усмішка поповзла по її обличчі й сховалась у куточку нафарбованих уст. Генерал закашляв і запитав, чи розмовляю по-російськи.

— Несколько слов... — відповідаю.

— Гм... — він дивиться на Наташу і з докором кидає: — Ну й привела, тепер і сама починай.

— Ах, папochко, ти думаєш, що кожний іноземний турист обов'язково мусить знати російську мову?! Бачиш, наша мова мало кого цікавить. — І звертається до мене: — Якою мовою розмовляєте? По-англійському, правда?

— І по-англійському, але моя рідна мова еспанська. Може, розумієте її? — питаю нібито з надією в голосі.

Раптом генералове обличчя аж розцвіло:

— Бачиш, Наташо, ось тепер покажу тобі, де раки зимують! Буду тобі перекладати, а не ти мені. — Він задоволено потер руки. — Почнемо... Я в академії склав еспанську мову на відмінно, з плюсом!

Значить, значить... і він з трудом почав клеїти кілька слів по-еспанському, себто мовою, що її »склав на відмінно, з плюсом«.

Я кинувся ревно допомагати йому. Наташа заливається сміхом. Нарешті, знаходимо вихід в »есперанто«: »говоримо« руками, пальцями, жестами. Це дуже шкодить здоров'ю Гріші, він за кожним моїм рухом руки нервово смикається і попадає в екстазу зацькованого собаки. Для мене це велика приємність і я свідомо надуживаю рухами рук. А генерал зовсім забув про інших і серйозно грав роллю »перекладача«.

— Він каже, — »перекладає« Наташі, — що закінчив університет... дуже захоплюється усім російським... Їде до Москви...

— Хіба ж мені треба перекладати, де він їде? — заливається сміхом Наташа. — Сама ж бачу, що їде до Москви, що він з Гондурасу. Ти, папо, так відмінно розмовляєш еспанською мовою, що її не можна відізнати від корейської. Але, не здавайся! Ні, ти вже поговорив, відпочинь трохи, а я дещо розпитаю його по-англійськи...

Генерал ніяково щось бурмоче, в нього вигляд битого школяра, але його очі, задивлені в доньку, стають лагідними, зовсім людськими...

»Він робив чистку чеської армії!« — пригадуються мені слова залізничника. — »Отой добродушний »папа«, що так розчулюється до своєї доньки...«

Генераловий настрій впав відразу на нас усіх, навіть у його охоронців посоловіли очі. Напевно, рідко коли бачать його таким розманіженим.

Наташа починає розмовляти зі мною по-англійськи, блискає очима в бік »папи«. Він також »знає« англійську мову, але не настільки »відмінно«, щоб розуміти про що ми говоримо.

Просить мене розповісти про життя у південній Америці, про жінок, про побут, звичаї. Час від часу дещо перекладає »папі«.

— Бачиш, папо, він каже, що в Гондурасі є уранові поклади, золото, мідь...

— Хіба ж ми цього не знаємо?! — бундючно відповідає генерал. — Ти запитай його, чого він їде до Москви?

Кажу, що я журналіст, хочу там працювати. Генерал похвально киває головою, але непомітно »вивчає« мене. Я не залишаюсь у боргу і, в свою чергу, питаю Наташу, чим займається її тато. Вона перекладає »папі« моє запитання і з веселим огником в очах питає:

— Що йому відповісти?

— Скажи, скажи... — генерал заплутується, не знає, як назвати свій фах. — Ну, скажи просто — ми туристи, от і все. А інше хай його не цікавить.

Наташа перекладає і додає від себе:

— Ми подорожуємо, отак для приємности, а трохи для торговельних справ... Маємо деякі торговельні справи, ділові... Любимо подорожувати в складі малої групи, такої як наша, так приємніше...

Я повністю погоджуюся, що найприємніше подорожувати в »діловій групі« і генерал задоволено усміхається.

— А скажіть, — питає Наташа, — чи танга привезли до Аргентини із Советського Союзу? — вона дивиться на «папу», перекладає йому своє запитання і вони обидвоє сміються.

— Ти запитай його, — втручається генерал, — чому він, вибираючись до Советського Союзу, не навчився російської мови. Інші мови знає, отже він не такий тупоголовий, щоб не міг вивчити нашої. Запитай, запитай... Ні, я запитаю сам! — і знову з допомогою вже випробуваного «есперанто» домагається від мене «вияснення». І я «вияснюю», російську мову вивчаю, але найкращою методою вивчення чужої мови є пожити деякий час між людьми, що говорять цією мовою, саме це одна з причин, чому я вибрався до Советського Союзу. До речі, — підкреслюю з гордістю, — я вже трохи знаю російську мову. Ось можу продемонструвати одну фразу, хоч не певний, чи правильно її висловлю. — І звертаюся до Наташі:

— Ви большая дура...

Враження потрясаюче. Генерал зацікавився, почервонів, а потім вибухнув громоподібним реготом. Наташа, що спочатку здивовано й ображено дивилась на мене, також розреготалась. Тепер регочуть усі, навіть охоронці.

Я також «здивувався» і непевним голосом питаю:

— Що сталося? Хіба я сказав щось таке смішне?

— Ну й охрестив тебе, Наташо! Чудовий комплімент! Можна сподіватись, що його в тому Гондурасі навчили ще й гіршого... »Дура«, — ще можна витримати...

Раптом Гріша багатозначно поглянув на годинника і закашляв. Генерал, що був забув про нього, нарешті схаменувся:

— Вже пізно, треба ще переспатись. Побавились досхочу і час на відпочинок. Гріша, плати і йдемо. Наташо, прощайся, ти вже похвалилась англійською мовою, а він — російською...

Встаємо, на легкий кивок генеральської голови відповідаю досить глибоким уклоном, що дуже подобається генералові. Наташа простягає мені руку і я церемонно її цілую. Вона захоплена моїм вчинком:

— Ох, який ви кавалер, не чекала... Може, зустрінемось із вами в Москві? — вона затрималась у дверях, але генерал нетерпеливиться, переступає з ноги на ногу:

— Залиши його, нарешті, хай іде досипляти. Ходімо!

— Ми навіть не познайомились, — поспішає Наташа, — мое ім'я Наталія або Наташа. А ваше?

— Хуан Марія Віллегас де Перейра до ваших послуг, сеньйоріто, — і вдруге цілую її наперфумовану руку.

Гріша розплачується, щедро дає кельнерам »на чай«, а вони запобігливо відчиняють двері й генерал з охороною зникає в коридорі. Наташа обернула свою голову і посилає мені хитреньку усмішку, що обіцяє без слів: »Ми з тобою, синьоокий, ще зустрінемось«. Напевно зустрінемось, обідаю сам собі. Бачив уже й не таких. Твій »татко«

такий «цікавий», що я докладу всіх зусиль, щоб не згубити тебе із своїх, як ти казала, «синіх, як море, очей».

З коридору до мене долітають генералові слова:

— ...Каже, з Гондурасу, гм... Як там їхня столиця називається? Пригадуєш, Наташо?

Вона сміється:

— Тегусігальпа. Оце назва! Ех, цікаво дістатися туди... Знаєш, папа, якби я отого гондурасця показала нашим дівчатам, то вони із заздрости позеленіли б... Хуан-Марія... Чому дівоче ім'я?.. Але, яке гарне! Це тобі не Іван Іванович Пупкін... Папо, чи він тобі подобається? Я просто закохана в нього. Як приїду в Москву, буду всім оповідати...

— Наташо, чи не випила ти забагато? Питаєш, чи подобався мені? Гм... звичайний собі тип... Може, трохи не такий, як інші, все ж... А ти в Москві мовчи, бо що скаже підполковник Абрикосов, коли довідається про якогось Хуана-Марію?.. Адже він у тебе безнадійно закоханий...

До самої «Погранічної» я вже не зустрічався з генералом, а коли ми опинилися на «руській землі» і я пішов до лазнички поголитись — мене дуже вправно й фахово обшукали. Всі валізки, кожний рубчик, кожну кишеню, кожний папірчик... Я задоволено підсміхався, отже генерал не забув про мене, цікавиться мною. Таке знайомство дуже цінне, буду його всіма способами підтримувати...

На Білоруський двірець ми приїхали із запізненням. І тут я також не побачив генералової групи, хоч і здавалося мені, що побіч мене промайнула постать Наташі, але опинившись у людській каші — я не встиг навіть оглянутись.

Перший тиждень живу в готелі «Метрополь» на Свердловській площі. Ще того самого вечора, коли я приїхав із Білоруського двірця, мене в готелі знайшов Альберто, мій неофіційний «гід» і товариш. Він працює асистентом культурного аташе чилійської амбасади, живе в Москві вже понад два роки. Ми відразу перейшли на «ти» й почували себе як давні добрі знайомі. Альберто говорив зі мною про все, тільки не про те, про що мусів... Готелеві кімнати мають «вуха», які заспокоюють цікавість товаришів із «Госбезопасности». Потім ми пішли на вечерю. В ресторані повно туристів — публіка елегантна, сита, гарно зодягнена. Прислуга — німа, проте швидка. Ціни, правду сказавши, просто «аховські», але на таку «дрібницю» тут ніхто не звертає уваги. Ми розмовляли з Альбертом про мою подорож, про спільних знайомих, не називаючи ні одного правдивого прізвища. Розлучились пізно вночі. Альберто обіцяв знайти для мене приватне помешкання, хоч це й не легко, бо треба неофіційної згоди Комітету «по справам преси». Але він зробить усе можливе й неможливе.

За той час, коли я був з Альбертом у готелевім ресторані, в моїй кімнаті зробили «порядок» — перешукали всі валізки й кожну річ у

них. Стиль обшуку зразковий, робота «чиста», жодних слідів... Але мене не обманули, я задоволений, маю доказ, що «зацікавлення» моєю скромною особою зростає. В кутках моєї кімнати знайшов аж три заховані мікрофони, навіть один у лазничці. Я сміявся, в нас, на заході, мікрофони вже музейні апарати, а тут вони сповняють ролю «охоронців країни»...

Тиждень у Москві проминув блискавично. Поснідавши, я ішов на вулицю, блукав, їздив, ходив пішки. Побував і в мавзолеї Леніна, відвідав усі зазначені для туристів місця. Москва не зробила на мене такого враження, якого я сподівався. Люди нецікаві, сірі, непривітні, одягнені неохайно, хоч і з натяком на якусь «моду». Жінки одягнені трохи краще. Коли хтось звертався до мене й починав розмову, я вже знав, що це «дядя» з КГБ. А коли я сам питав на вулиці прохожих, як пройти туди чи сюди, вони пояснювали мені похапцем, нервово оглядаючись і, не чекаючи подяки, відскакували від мене й зникали в юрбі.

Дивувала мене московська архітектура, вона така безглузда й неестетична, що аж смішно було дивитись на якусь будову на такій великій площі, що на ній можна збудувати два або й три будинки. Або навпаки — тулили до купи будинки, які потребували великої площі. Загальною — це мішанина будинків, у яких важко було знайти щось оригінальне чи стилеве, але офіційно вони мали стиль «соціалістичного реалізму».

Я їздив і ходив сам — і не сам. За мною завжди тягнувся «хвіст». Спочатку було трохи ніяково, я весь час шукав його очима, а згодом привик і почав гру з моїм «хвостом». Але «хвостів» було більше, вони часто мінялися на вулицях, щоб я не догадався, що за мною слідкують. Ми, себто я і «хвіст», виходили разом із мого готелю (а потім із моєї приватної квартири) і йшли поволі, розглядаючись. Раптом я «набирав швидкості» і робив «зигзаги», вскакував до трамваю, вискакував із нього, збігав до метро... і знову «сповільняв темпо», плентався поволі, немов змучена або хвора людина. В таких випадках «хвіст» просто налазив на мене, а я тільки чемно й привітно до нього усміхався. Я співчував йому, що він мусів ганятись за таким, як я, «жвавим туристом». Але були «хвостами» й молоді хлопці, які навіть не ховалися від мене. Це була майже легальна гра: я знав, що вони бігають за мною, а вони знали, що я намагаюсь зникнути їм з очей.

Тиждень пізніше до мене прийшов Альберто з доброю вісткою. Він знайшов для нас приватне помешкання, хоч і скромне, без особливих вигод, все ж це велике досягнення. Дозвіл на переїзд і на прописку в міліції Альберто вже мав у кишені. Того ж дня я залишив готель «Метрополь». Заплативши гарній покоївці за прислугу, жартома сказав: «Другим разом, як будете переглядати мої сорочки, покладіть їх на верху валізки, щоб я за ними не шукав». Покоївка почервоніла, опустила очі вниз, щось промимрила і швидко зникла.

Таксі завезло нас на вулицю Луначарського, поблизу аргентинської амбасади. Наш будинок невеликий, ще передреволюційний, чомусь помальований темночервоною фарбою. Наші дві кімнати з невеликою кухонкою на першому поверсі, а поруч квартира якогось артиста, що оздобив свої двері дуже вимовною візитною карточкою: «Артист оперних театрів Александер Александрович Громкопєвцев». Цілком зрозуміло, як же інакше міг називатися оперний співак? Його прізвище віддзеркалювало його голос, бо такого страшного баса я в своєму житті ще не чув. Все ж ми подружили з ним досить швидко, він приходив до нас «на чайок» і ніколи не забував принести зі собою «приправку» до нього — «конячок», смак якого Громкопєвцев цинив дуже високо. Крім цього він виявився дуже добрим «моїм учителем» російської мови і незабаром я вже міг відверто пописуватися нею у розмовах із знайомими.

І ось ми з Альбертом зажили спокійно й затишно. Насамперед, забезпечили себе від «цікавих» сусідів і позбавили їх можливості слухати, що говорилось чи діялось у наших кімнатах. За моїми вказівками, столяр з чилійської амбасади збудував звуконепроникну стіну, що виглядала як химерна декоративна прикраса. Крім цього, змінили замки в дверях й у вікнах. Кухонні вікна були напроти вікон сусідів із сусіднього будинку й ми мусіли їх просто замурувати розмальованою цеглою, що також виглядала, як прикраса.

Коли нас прийшов «відвідати» управитель дому (управдом), він здивовано закліпав очима й запитав:

— Харашо, ви так дуже любите прикрашувати свої квартири?

— Дуже любимо, — відповіли ми, — просто пропадаємо за прикрасами.

•Він стояв, не відводив очей від наших «прикрас», але діставши на наше «новосілля» сто карбованців і пляшку віскі, цілком зм'як і пообіцяв не робити нам перешкод у «декоруванні» квартири.

Та ось одного ранку телефон:

— Гражданин Перейра? — чую незнайомий голос.

— Так, а хто говорить? — питаю спросоння.

— Зайдіть сьогодні, о десятій годині, до будинку на вулиці Дзержинського, кімната — 339, — в апараті клацнуло, слухавку повісили.

Я відразу прочуняв. Вулиця відома. Луб'янка. Розбудив Альберта, радимось. Вирішуємо, що на всякий випадок треба повідомити приятелів, якби я сьогодні не вернувся. Серце тривожиться, як же буде спокійним, коли тебе викликають у кімнату 339. Чи не пахне тут арештом?..

Прощаючись з Альбертом, навіть жартую, обіцяю бути добрим актором. За десять хвилин я уже у вестибюлі Великої Луб'янки. Скільки про неї чув і читав, скільки про неї думав, а тут видавалося, що ви просто в типічному советському тресті, якби не ці уніформи, пагони, ордени і... тиша. Безліч килимів, м'які крісла, завішені гардинами

великі вікна. А скільки людей звідси вже не вернулося до нормального життя...

Відділ пропусків. Стрижена голова лейтенанта пильно вивчає кожного, хто добровільно зайшов у «святую-святих» царства убивців.

— Ви в кімнату 339? — питає мене.

— Так, мене викликали...

— Почекайте ось тут... Ми викличемо вас. Дайте ваш паспорт, — і паспорт зникає у столі товариша лейтенанта.

Сідаю в найближче крісло. З цікавістю приглядаюсь до всіх, хто ділово, заклопотано, а інколи і жартуючи проходить крізь «залю очікувань». Багато цивільних, багато молодих жінок. Деякі у військовій уніформі з пагонами і орденами. Всі тримаються незалежно, але коли проходить «начальство» — як автомати «б'ють під козирок».

Привертають до себе увагу великі портрети Леніна, Дзержинського, Менжинського і нового Шефа з молодим обличчям. Його портрет бачу вперше, в його очах і рисах щось неприємне, холодне, навіть жорстоке, хоч на перший погляд видається, що на вас дивиться комсомолец у звичайній літній сорочці, без краватки... Біля нього, збоку, портрет уже відомого нам «першого заступника шефа КГБ, генерала Краснопіорова, двічі героя Советського Союзу, кавалера орденів, орденів...» Спокійні очі, трохи поморщене чоло. Пізнаю, та це ж «папа» Наташі! І хочеться крикнути: «Здрастуйте, товаришу генерале! Як поживаєте, як працюєтеся вам, ви ж такий милий і симпатичний «папа», такий розчулений!...» І в моїй голові ціла буря думок: «Оці спокійні очі на свіжому, виголеному обличчі безщадно наказують розстріляти того чи іншого «ворога народу», тисячі політв'язнів, навіть не моргнувши... Двічі герой, мабуть, незабаром буде й тричі, бо «рідна партія» таких любить і цінить...»

— Що мене чекає тут! — знову питаю сам себе. — Хто й чого мене викликав?

В цю мить біля мене з'явився дижурний:

— Це ви в кімнату 339? — і дивиться на мене, як сорока в кість.

— Так, я...

— Прошу за мною... — в нього в руках перепустка для мене, але мою перепустку не видно.

Іду довгим коридором за дижурним. Цілий ряд дверей, на одних напис: «Конференційна зала, ресторан і бар, кімната відпочинку». Цікаво було б заглянути до цієї «кімнати відпочинку» й побачити, як «відпочивають» по своїх «державних трудах» оті «найгуманніші» вбивці народів і людей...

Дижурний, мій провідник, здається не звертає на мене жодної уваги, але насправді його очі напружено слідкують за моїм обличчям. Даремно, «дружок», багато з нього не вчитаєш...

За кілька хвилин моєї «прогулянки» по коридорах я помічаю, що мене навмисне водять тими ж самими коридорними лабіринтами. Але

я йду за дижурним із виглядом спокійної, навіть щасливої, задоволеної людини. Ідемо вгору по сходах, сходимо вниз, знову вгору, я вже й не знаю, на котрому ми поверсі. Маршуємо й маршуємо, справді, цікава «прогулянка». Я мовчу і дижурний мовчить...

Раптом зупиняємось, перед нами двері, але без числа. Дижурний підтягається, обсмикує на собі бездоганно пошитий кітель, поправляє кобуру нагана і дивиться на мене запитливим поглядом. Я також поправляю краватку, пригладжую рукою волосся. Отже, готовий, можна заходити...

Раптом дижурний різко повертається і стукає в інші двері, що напроти тих, перед якими ми стояли. Ще один «номер», та мені начхати, можу продовжувати гру. Обертаюсь і підскакую до нього, але він рукою спиняє мене і показує, щоб я стояв там, де був раніше. Знову повертаюсь і застигаю в непорушній позі. Дижурний зник, я залишився самий на коридорі. Мертва тиша, жодного звуку. Та ось з-за рогу з'являється дівчина у військовій уніформі, здалека усміхається до мене, як до знайомого. Вона гарна, хочу відповісти їй таким же усміхом, але замість нього вийшла кисла гримаса. Вона зупиняється переді мною і мружить око:

- Ви чого тут стоїте?
- Тут мене поставили...
- Я допоможу вам, не бійтесь, заходьте. Тут не кусаються...
- Кусатись не мусять, але гризти можуть.

Дівчина відчиняє двері:

- Бачите когось, хто кусається тут?
- Правду сказавши, ще не бачу...
- Тоді йдіть, не чекайте, — і вона зайшла в кімнату, зачинивши перед моїм носом двері.

Як з-під землі виріс за моїми плечима дижурний і ми на диво швидко опинились біля дзеркальних дверей вестибюля. Мені негайно повернули паспорт і я вийшов на вулицю...

Вдихаю в себе свіже повітря. Якийсь тип, зупинившись переді мною, просить дати йому вогню. Закурюючи, ніби мимохіть питає, де тут вулиця Горького. Я ще не встиг відповісти, як він зник у товпі прохожих, що, мабуть, працюють у цьому «симпатичному» будинку, з якого я щойно вийшов.

З першого публічного телефону дзвоню до хати. Радісний голос Альберта. За годину ми вже в парку імені Горького, на безлюдній алеї. Я розповідаю свої сьогоднішні пригоди без... пригод.

Леонід ПОЛТАВА

МАР'ЯНА І ЛИСТОНОША

(Драматична картина)

Україна 1970-их років. Подія відбувається в окупованому московськими більшовиками Києві. Скромне помешкання української поетеси Мар'яни. На стіні — великий портрет Т. Шевченка. На столику — невеличкі фота Алли Горської і Василя Симоненка.

Дійові особи — Мар'яна і Листоноша, обидвоє відносно молоді люди.

МАР'ЯНА

(Сама)

Все зрозуміло: голову з плечей —
І роби що хоч із безголовим тілом.
О, скільки вже таких ночей
Над нашим Краєм, люди, прошуміло?!
Петро і Катька, пак — Скатеріна,
І Сталін-батько, і Есесесер...
Всі — долгорукі, всі — по Україну,
Всі Гітлера наслідують тепер...

Відколи згасли напади Батия —
Розпочались з Півночі страшні:
Москва Петра і Леніна.

А Київ

Усе ж витримує в борні!
В минулому, коли ми відступали,
Ще Львів стояв, ключі перебирав
І оборону... Все тепер упало...
За що нас, Боже, гірко так скарав?

Убили Горську, узяли Мороза,
Чупринки син на каторзі живе...
Валуєвські «укази»... Та нове
Прийшло тоді, коли, здавалося — не встанем,
Прийшли на кін завзяті й молоді,
А тут ще й голоси з-за океану:
»Ми не покинем Матері в біді,
Мільйони миль нас не розділять зроду!« —
І ми збагнули, стиснувши уста:
Ми — корінь дерева єдиного народу,
І плід на нашій дереві зроста
Один-єдиний, радісний — свобода!

(Павза)

Листа дістала я для »Самвидаву«,
Із-за морів у Київ прилетів:
»Героям слава! — Україні слава!« —
Гримлять рядки шифрованих листів:
»Не нині — завтра, а Москви свавілля
Ми спинемо!« — Хтось підписався: »Брат« ...
Летять вістки з далекого запілля,
Немов орли до верховин Карпат!..

(Чути стукіт у двері)

Що, листоноша? .. Ні, занадто рано.
Це нерви непокірного раба
У мозок б'ють, неначе в барабана ...
Важке й коротке слово:
» Б о р о т ь б а «.

(Стукіт, входить Листоноша)

ЛИСТОНОША

Це ж ви — Мар'яна? ..

МАР'ЯНА

Я.

ЛИСТОНОША

Да, так ... Вже знаю ...
Вам пісемцо пріподнесла судьба ...

*(Уважно дивиться на поетесу,
дає їй не дає їй листа)*

МАР'ЯНА

Судьба чи доля ...
Я листа чекаю,
Спасибі вам за труд.

ЛИСТОНОША

По-нашому? Ви Українка, так? ..

МАР'ЯНА

Поетка.
Українка.

ЛИСТОНОША

Знаю, знаю ...
Читав, читав ... Я не такий простак ...

МАР'ЯНА

І я вас бачу, може й кілька років,
А вперше чую, що також і ви ...

ЛИСТОНОША

Та, знаєте, вже страшно власних кроків,
Скрізь повно... довгорукої Москви...

МАР'ЯНА

Тут довгоруких справді не бракує.

ЛИСТОНОША

Я — листоноша. Що нам із розмов?
Тут крок до лиха... Що як це почує
Адольф Берлінович Брежньов?..

МАР'ЯНА

Мордовія, а може і Луб'янка,
Або й »психушки« білий гробівець.

ЛИСТОНОША

Але тепер не час на партизанку...

МАР'ЯНА

Час чи не час — а справі не кінець!
Так де ж мій лист?

ЛИСТОНОША

О, пробачте...

МАР'ЯНА

Нічого.

ЛИСТОНОША

Ось він з Канади,
З Франції... аж три!

МАР'ЯНА

На волі знають: тут — облога,
Летять листи і крізь чужі вітри...

ЛИСТОНОША

Хоча за день втомлюся до нестями,
Не раз ледь-ледь тримаюсь на ногах, —
Та й цензорів не видно за листами,
Вони у них, неначе у снігах...
Проскочить дещо. Все не прочитають...

*(Мар'яна перебігає очима листа,
дещо переказує)*

МАР'ЯНА

»Так як Тарас писав,
Так, як Кобзар писав, — пиши і Ти«... —

З Америки до Ленінського »раю«
Навчилися писати вже листи! . .
Прохають зберігати рідне слово, —
Шевченко й на засланні ж не відвик.

ЛИСТОНОША

Ми збережемо при дітях рідну мову,
Росії ж віддамо — »большой язык« . . .

(Обоє сміються)

МАР'ЯНА

На жаль, не тільки в рідній мові справа.
Вони дали нам Уесесер,
А все забрали: землю і державу . . .

ЛИСТОНОША

(Гостро й різко)

Ага!
Нарешті, показалася тепер
Зміюка повністю — петлюрівка проклята!

МАР'ЯНА

Що ви говорите? . .

ЛИСТОНОША

Що чуєте, мадам!
Я старшого, улюбленого брата,
Росії, я нікому не віддам!
Москва — це наша праведная мати! . .
А ти в листах цей бандерівський крам
По Україні хочеш пачкувати?!

МАР'ЯНА

Спиніться!
Хто ви? — свідків не було!
Я з вами ні про що не говорила!

ЛИСТОНОША

Свою нікчемну душу ти розкрила,
Ми сто разів заплатимо за зло!
Ви по сто років будете здихати
В Мордовії за кожний такий лист!

МАР'ЯНА

(Спокійно)

Падлюка.
Геть з мосі хати!

ЛИСТОНОША

Я?!

МАР'ЯНА

Ти!

ЛИСТОНОША

О, ні,

Я — кагебіст!

*(Листоноша рвучко розгортає поли цивільного
плаща, він — у синій уніформі КГБ)*

МАР'ЯНА
(Спокійно)

Гаразд, гаразд.

Лише затям, вельможе:

Ні твій наган, ані »большой язык«,

Ні комунізм — ніщо уже не зможе

Спинити нас.

Прийшов двадцятий вік —

Міхновського пробила вже година

Не тільки в Африці...

ЛИСТОНОША
(Рвучко вихоплює нагана)

Ти!..

МАР'ЯНА

Мовчи! Хамелеон!.. —

Соборна і державна Україна

Ще буде прийнята в Нью-Йорку до ООН

Під оплески усіх, що за свободу,

За власну хату нині ще в бою!

А зрадникам козацького народу —

Дерев є досить

В кожному гаю.

Веди.

Веди!

На муки я готова,

І може ще за них подякую судьбі...

Напився Горської — напийсь моєї крові,

Та Києва — я не віддам тобі!

Осліплий... раб... Змосковщена руїна...

Веди!

Народ

Розсудить нас обох...

Є інша у запіллі Україна

І є із нами наш союзник — Бог!
Запам'ятай це!..

ЛИСТОНОША
(Ховає нагана)

Дівчино чудова!
Важкий,
Страшний ти іспит перейшла...
Я — одностудець! Я твій брат по крові...

МАР'ЯНА

О, ні!
Осла — не обернути в орла!
Я не боюсь.
Топчи найперше право,
Яке людина зроду дістає:
Свободи право...

ЛИСТОНОША

Право на державу —
Не лиш твоє, воно також моє!
Поетко наша, дорога Мар'яно,
Я мав наказ від Групи —

МАР'ЯНА

Це як сон...

ЛИСТОНОША
(Загортаючись у плащ)

Дай мені руку...
Ну, не бійсь, не п'яний... —
І серце, й мозок б'ються в унісон
З твоїми думками:
Я тут — від «Самвидаву»,
Від радіо підпільного. Дивись:

(Витягає з поли синьо-жовтий квиток)

Ці кольори ти знаєш,
Це — Держава.
Була колись, і буде знов колись!

МАР'ЯНА
(Переборюючи недовір'я)

І знаєш кличку?

ЛИСТОНОША

Знаю: »Гарна Алла«.

МАР'ЯНА

А другу?..

ЛИСТОНОША

Знаю: »Викоси траву«.

МАР'ЯНА

(Подає руку)

Пробач, що я тебе негідником назвала,
Я воїном тебе в поемі назову,
Я вірю:

Буде ще одна навала,
Та не на Київ, друже — на Москву!

(Простягає і другу руку)

ЛИСТОНОША

(Стиснувши долоні Мар'яни)

Працюймо ж спільно.
Не хитнімся зроду.
Я далі йду, бо маю ще »листи« ...

МАР'ЯНА

(Цілує Листоношу)

Спасибі, рідний!..
Ще пісні
Співатимуть народи
Про соколів таких, як ти.

ЛИСТОНОША

З усіх сторін кладімо до свободи
Серцями й розумом будовані мости.
Немає в світі кращої мети ...

МАР'ЯНА

Як боротьба за волю для народу!

ЛИСТОНОША

А ми — народ!

МАР'ЯНА

(До людей, потім до Листоноші)

І ви, і я, і ти.

(Стискають руки, Листоноша виходить)

МАР'ЯНА

(Сама)

Ну, ось, Мар'яно,
Ждала і діждалась
Ти сокола — погібелі кротам ...

Хоч жаль у серці: як же й досі мало
Цих соколів
І тут,
І там...
Працуй, трудись, і клич, і вимагай,
Сестер, братів скликай до спілки
І вір за Валентином, що із гілки —
Ми виростемо у прекрасний гай!

Кінець

Нью-Йорк, 1976-1977 рр.

Валентина ЮРЧЕНКО

ПОДВИЖНИКИ

(Нарис)

Потяг нью-йоркської підземки гуркотів, переповнений пасажирами вищерт. У цей час, коли вертаються з праці, у вагонах повнісінько людей різних націй, кольорів і комплекцій. Чоловіки, як сильніша стать, воліють сидіти й переглядати газети, щоб дати нагоду емансипованому жіноцтву міцно стояти на «власних ногах». Так, як і в суспільстві.

Пані Радчук, обтяжена двома торбами, — однією своєю «нерозлучницею», а другою з книжками та шкільними зошитами, ледве трималася, стоявши на одній нозі! Вчепившись рукою за металеву петлю, разом із огрядною муринкою, вона баянсувала, напружуючи всі м'язи. Над головою нестерпно гудів вентилятор, розвихрював волосся, розвіював легенькі хустинки жінок та розганяв задушливе повітря, з випарами людських тіл, усуміш із гострою, дешевенькою косметикою.

»Хоч би маленький свіжий струмочок повітря«, — подумала пані Радчук. В голові »і шумить, і гуде«, а в неї сьогодні ще й виклади в українській школі. Тільки вийде зі станції, мусить швиденько бігти, щоб встигнути на початок лекції, нема коли й кави випити.

Нарешті, вирвалась із людського стовпища. Де вже там шукати гудзика від плаща — відлетів і покотився хто-зна куди! Як на біду й погода різко змінилася: надворі сіялася мжичка, знявся вітрогон, кидав під ноги шматки газет, котив порожні бляшанки з-під соди. Де ж та складана парасолька? Вона ніколи не розкривається тоді, коли треба, а тут же книжки й зошити, все розкисне.

Пані Радчук біжить, змагаючись із вітром, що рве їй із рук парасольку й обидві торби, розхристує плащика і куйовдить волосся.

Ось вже й будинок, де примістилася школа. Власне, приміститися повністю їй нема де, треба розбивати кляси по вечорах у тижні та в суботу, бо там ще й інші організації мають свій осідок.

— Добрий вечір, пані професорко, — лунає зі сходів голос директoра. — А я вже журився, думав, не прийдете — ви ж простуджені.

— Та як же інакше може бути, — віддихується пані Радчук, — знаю, що заступити мене нема кому, а в нас же Шевченкове свято, треба ще пробу зробити...

— Так, я на вас усю надію покладаю, вже й програмки надрукував. Підтягніть там добре своїх артистів і декляматорів. І про свій реферат не забудьте, — з усмішкою додав він.

Увійшовши поспіхом до кляси, пані Радчук зупинилася, як укопана.

— Добрий вечір, а чого це сьогодні вас так мало? Де Христя, Мирон і Леся? Як же зробимо пробу без них?

— Мирон і Христя виїхали на «вікенд» з батьками, на весілля, а в Лесі сьогодні балетна школа, — відізвалися голоси зі шкільних лавок.

— Оце мені й болить, що українська школа у вас чи не на останньому місці, — з неприхованим смутком зауважила пані Радчук.

Після першої лекції настрої у неї остаточно підупав: не всі зробили домашнє завдання і те, що викладала минулого разу, мусіла повторювати знову. А часу на шкільний навчальний плян і так обмаль. І тут — на тобі! — ще й неприємні несподіванки зі святом.

— Дуже мені прикро, пані Радчук, але дві точки з програми відпадають, — зустріла її молода вчителька Росинська: — одна моя учениця захворіла, а другий декляматор їде на спортові змагання. Готувала їх, готувала і ось, маєте!

— А це що? — здивувалися обидві, побачивши директора, що тягнув коридором величезний шматок дикти.

— Буду робити декорації, бо нема кому. Вистачить мені роботи... Сцену треба прикрасити, одяг та перуки випозичити, а ще ж у мене завтра лекції у старших клясах...

— А де ж Батьківський Комітет? Обіцяли допомагати, а нема нікого. Хіба ж вам оце тягати? — співчувала пані Росинська.

— Та це ж у нас так водиться, я вже звик до того. Голова захворів і більше нема кому, — відповів директор. — Батьки хочать, щоб ми їхнім дітям зірки з неба скидали, а самі — як бачите... А чого це ви такі схвильовані, пані Росинська?

— Я, власне, хотіла з вами, пане директоре, про дещо поговорити, — вже не годна витримати зі своїми «студентами». Прошу увявити собі, той Влодко Самчишин мені щоразу різні авантюри робить, ціла кляса регочеться, що й утихомирити не можу... То він ноги кладе на лавку, то міні всякі робить, до дівчат записки пише. Або гуму жує і тріскає

нею на всю клясу, коли я пишу на таблиці. Вже й соромила його, обіцяла з батьками поговорити, а він мені — «Я не дбаю!». Питаю його — «А чого ж ти до школи ходиш?» Каже — «Бо тато мене посилає, а я маю і американської школи досить...».

— Гаразд, пані Росинська, я сам з тим Влодком поговорю, може, вплину хоч трохи на нього, — потішав директор. — Ось незабаром будуть батьківські збори. — А про себе подумав: «Шкода, що ті, кого найбільше потрібно, ніколи на збори не приходять»...

Було вже досить пізно, коли пані Радчук верталася додому, боязко оглядаючись. Здригалася від самої думки, що знову можуть її пограбувати, вирвати торбинку та, боронь Боже, ще й штовханців дати. На вулиці вешталися якісь підозрілі кольорові молодики і, здавалося, за кожним рогом причаївся злочин.

— Котра година? — раптом почула над її вухом хрипкий голос.

— Я не маю годинника... Приблизно, по десятій... — перелякано пролебеділа пані Радчук, побачивши примружені, зухвалі очі й білозубу посмішку. Чорний молодець раптом шарпнув її шкільну торбу, і з неї посипалися книжки й зошити! Він з обридженням підкинув її ногою і, сказавши кілька непристойних слів, зник у дверях сусіднього будинку.

Пані Радчук тремтячими руками позбирала книжки й зошити, а отямилась аж тоді, коли переступила поріг власної хати. Ой, як би хотілося відпочити від цього всього!

Трохи угамувавши нерви таблетками, вона взялася готувати свій реферат і складати плян завтрішніх лекцій.

Всупереч перешкодам, Шевченківське свято відбулося вдало. Пані Радчук, опанована, як завжди, виступила з рефератом, вдалася й інсценізація «Розритої могили», а особливо — деклямації уривків з «Гайдамаків» і Кавказу».

— Добре, дуже добре, — хвалив директор рецитаторів, Орисю, Богдана і Оленку, — є ще в нас порох у порохівницях! Радію, що наука в ліс не йде. Великий хист маєте, діти!..

В директора самого також виявився, вже не вперше, хист декоратора і режисера. На свято зійшлися вчителі, частина учнів і жменька батьків, тому зала світила пустою.

— Ви знаєте, досить гарне свято, — сказала мати до своєї сусідки. — Тільки шкода праці тих професорів — так мало людей на залі...

— Та що ж, платимо гроші за школу, то мусять професори працювати. Ми ж працюємо! Ось слухайте, директор щось говорить...

Щупленький, немолодий директор, з обличчям сірим від втоми, вийшов на сцену, — подякувати учасникам і присутнім на залі.

— Хотілося б, щоб на другий раз батьки уважливіше поставилися до української школи і виповнили цю невелику залу, — сказав він наприкінці. — Просимо й на батьківські збори приходити, щоб ми, вчителі, мали до кого говорити...

— Та що він говорить! — обурено зашепотіла інша мати. — Мій чоловік часом іде на ті збори, але наш Влодко, хоч і ходить до школи, не хоче по-українськи говорити. Що вони там вчать — не знаю...

— Бо ви ж самі, Марійцю, вдома до дітей часто говорите по-американському, не маєте на кого нарікати.

— Це правда. Та й чоловік до них більше говорить по-американському, — діти то краще розуміють. Ну, та вже йдемо додому — ось і мій чоловік приїхав. Певно, скінчився його телевізійний шов, та програма, що він дуже любить. Коман, Михасю, ми вже реді...

Коли заля спорожніла, директор і вчителі вибралися додому з почуттям полегкості і сумлінно сповненого обов'язку. Наступний тиждень у кожного з них знову навантажений докраю: зарірковою працею й хатніми турботами — виправлення шкільних зошитів, готування до лекцій, школа, вчительська конференція, батьківські збори. А незабаром — кінцеві іспити, свідоцтва, шкільний попис. Не дай, Боже, хтось захворіє і треба ще когось заступати в інших клясах...

— Знаєте, пане директоре, — почала пані Радчук, — я на другий рік вже, певно, не потягну всього. Хочу цей шкільний рік докінчити, а там, мабуть, скажу »до побачення«, бо вже сили не маю. Перви мої розхиталися вкрай, а ще ці нічні напади та грабунки...

— Борони Боже, пані Радчук! — оstownпів, заскочений несподіванкою, директор. — Як же ми будемо без вас? Нема кому вчити, ви ж знаєте... Звичайно, платня вчителя мала, як на ту масу праці. Але хіба ми з вами цю школу відкривали заради грошей? Пригадайте, як п'ятнадцять років тому самі тягали лавки, книжки, мапи та й не раз порохи вичищували. Років два батьки навіть стін не хотіли помалювати. Але, це вже належить до сторії. І не думайте лишити, дороженька пані! Де ж ви бачили, з вашим досвідом, отака подвижниця, як ви, буде поза школою! Ніколи й не говоріть мені про це!...

— Я — подвижниця? — засміялася пані Радчук. — Ми всі, мабуть, подвижники. А ви, пане директоре, хіба ж ні?...

В дорозі додому кожен думав своє. Пані Радчук роздумувала над словами директора і вже знала, що не зможе покинути школи, — це ж було її покликання. Вона любила нелегку вчительську працю, з усіма її перешкодами й розчаруваннями. Знала й те, що українське зерно, яке вона сіє у дитячих душах, не завжди падає на кам'янистий ґрунт, часто проростає і колоситься. Та й хіба тільки вона? Це знає багато вчителів, таких, як вона, готових і на муравлину працю, і на тихий, неголосний подвиг.

Директор застав удома листа. Почерк знайомий, але давно забутий. Писав його колишній учень, вітав з далекого західнього степу. В листі чітко стояли рядки: »... Завжди згадую Вас, пане професоре, та й дякую за науку про Україну, яку дали мені в школі. Дай, Боже, Вам здоров'я і многих літ! В мене вже є свої діти і я сам вчу їх, бо української школи тут нема...«

Цей лист був для нього найдорожчою медалею за його вчительське «подвижництво».

Минуть ще кілька років — пані Радчук напевно отримає подібного, українського листа від свого учня, що ніколи України не бачив.

І в цьому — суть подвигу.

Нью-Йорк, 1976 р.

Євген КУРИЛО

ЯК ПРОЛІЗ «ВЕРБЛЮД ВУХОМ ГОЛКИ»

(Спогад актора з-перед 40-ка років)

Один момент у житті людини, обставина якась чи випадковість часто вирішують її долю і визначають шлях у майбутнє.

Хоч від ранньої юности я лелівав думки про театр і жив мріями про звання українського актора, ба, навіть виступав як статист і хорист у театрі ім. І. Тобілевича у Станиславові (в 1928-29 рр.), то виглядів на здійснення моїх мрій — не було. Поперше, я був дуже соромливий, не вірив у свої здібності й можливості, на акторів дивився, як на півбогів, а головне: мої батьки, хоч високо оцінювали жертвенну працю українських акторів, все ж боялися «втратити» сина-одинака.

Вколисана уже моя мрія здійснилася нежданно аж в 1935 році.

Звільнений «на підставі браку речових доказів» у червні 1935 року з польської тюрми в Станиславові, де просидів кілька місяців у слідстві, оскаржений са «зустрічі з підозрілими людьми» та змову з метою «відірвання частини від цілості», я вирішив виїхати кудись на кілька місяців, щоб не потрапляти «на око» поліцейних агентів, які в кожному молодому українцеві бачили «вивротовца». Два місяці я відвідував родину і приятелів у Стрию, Болехові, Розгірчу і Завадові, а у вересні переїхав до Львова, влаштувавшись на працю в одній із наших друкарень. Та не довго, одначе, радів спокоєм, бо й тут поліція почала цікавитися моєю особою, тож треба було знову «емігрувати».

Побачившись із батьком біля львівської паровізни, куди він часто заїздив, супроводивши, як машиніст, поспішні поїзди, та обговоривши з ним свій плян виїзду до Катовиць, я зустрів в алеї Фоша сл. п. Володимира Блавацького. Він поспішав до поїзду і я запропонував йому провести його. Моє знайомство з дир. В. Блавацьким датувалося ще з часів ім. Тобілевича, після його повернення з «Березіля», а недавно ми зустрічалися у Стрию. Дізнавшись про мою ситуацію і мій намір «змитися» зі Львова, Блавацький запропонував:

— Приїжджайте до нас, до «Заграви».

- А що ж я робитиму в театрі?
- Те саме, що ми робимо всі, — відповів великий актор і режисер.
- Хіба в адміністрації допомагатиму, бо на сцені...
- Приїжджайте! Добре?

Ми наближалися до залізничної станції і, не хотівши зустріти якогось «ангела-хоронителя», я попрощався з В. Блавацьким і пообіцяв приїхати, можливо, ще нині чи завтра до Самбора.

Пізно увечорі, того ж 8-го жовтня 1935 р., я приїхав до «Заграви». Йшла тоді остання вистава в Самборі п'єси «Ой, не ходи Грицю», в модерній постановці реж. В. Блавацького. Всі актори привітали мене щиро й тепло, тому з першого ж моменту я почував себе добре у цій новій моїй родині.

В молодому українському театрі «Заграва», під мистецьким керівництвом В. Блавацького, що мав славу найкращого театру Галицької землі, згуртувалися тоді такі мистці української сцени як: Г. Совачева, М. Степова, Н. Лужницька (якийсь час Л. Кривінська), Істоміна, Л. Сердюкова, В. Левицька, Л. Боровик, Б. Паздрій, В. Королик, Рудакевич, Я. Романчак, Є. Левицький, В. Сердюк, А. Маруненко і ще зо два десятки молодих adeptів театру та гарна оркестра.

Наступного дня у своєму «вічному турне» театр переїхав дати кілька вистав до Старого Самбора, де першого вечора реж. Блавацький проголосив обсадку нової вистави, комедії чеського автора (прізвища не пам'ятаю) — «Верблюд вухом голки». Актори товпилися біля аркуша паперу, при входних на сцену дверях, з цікавістю читавши, яка кому припала роль, і з усміхом споглядали у мій бік, що мене й збентежило. Сподівався і я якоїсь невеликої ролі, але реакція — насправді дружна! — акторів так вплинула на мене, що я не підійшов, щоб побачити обсадку.

— А вам не цікаво? — запитала з привітним усміхом п-і Совачева. Мура Степова, взявши мене під руку, повела до оголошення. Усі актори слідкували за мною, а я відчував, що кров набігає на моє обличчя, і знімаючі, прочитавши перший рядок: Алік — Є. Курило.

Сміх, GRATULACIJA. Мура, погладивши мене по голові — «натягала»:

— Залишіть його! Біденький! Така велика дитина, так червоніє...

Ніна Лужницька привітала мене, як нового свого партнера.

Підійшовши згодом до Блавацького, я пробував його переконати, що такого не сподівався і що з мене не вийде ніякий актор, а він, підморгнувши, тільки сказав: «Побачимо!».

Наступного дня почалися проби. Перша, так звана ситуаційна, на якій режисер визначував виконавцям їхні місця на сцені, переходи, входи та виходи, а вони пильно зазначували їх у своїх ролях. Боровик повчив мене, як це робиться, вживаючи різних знаків. У чергові дні йшли вже текстові проби, а врешті — повні, з мізансценами. Режисер Блавацький вимагав від акторів багато; вони з увагою ставилися до кожної його зауваги і на пробах панувала дисципліна. Після проб усі

працювали над собою і пильно вивчали ролі, щоб бути готовими до наступної проби. Режисер мав багато терпеливості до молодих, яких все захолював, повчав і помагав їм окремими індивідуальними лекціями.

Моя роля, хоч одна з головних, бо довкола Аліка велася уся акція, — виявилася нескладною і тексту було небагато. Та все ж на кожній пробі я хвилювався, а Блавацький пояснював і заспокоював мене:

— Не будьте зв'язаним. Будьте собою і не старайтеся трати, бо Алік — це ви у житті. Дайте лиш внутрішнє його відчуття. Покажіть себе самого.

Моїми партнерками в цій комедії були Ніна Лужницька і Віра Левицька, які допомагали мені в пов'язаних із ними сценічних ситуаціях.

Зі Старого Самбора театр переїхав до Добромиля, потім до Нижанкович і, врешті, до Перемишля, де останньою (восьмою) виставою мала йти прем'єра комедії «Верблюду вухом голки». Кожний день чи й кожна година наближення до прем'єри сповняли мене страхом перед невідомим, а хвилювання зростало до такого ступеня, що інколи приходила божевільна думка: втекти з театру!

Прийшов день мого дебюту в професійному театрі, 11-го листопада 1935 року. Ніч, що його попереджала, пройшла мені у безсонні, у думках й у хвилюванні, а день — із сотнею цигарок, що їх я одну від одної закурював, випиваючи кілька чарок лікеру, з міцною чорною кавою.

Починалася вистава!.. Актори займали свої місця, хто на сцені, хто за лаштунками, а я, дрижачи, як листок берізки, стояв «на виході». Блавацький перевіряв сцену і, проходячи побіч, стиснув моє рамя й сказав єдине слово: «Відважно!..».

Удар гонгу — і відкрилася заслона. Оплесками прийняла публіка початок прем'єри. Комедія починалася діалогом Ганни Совачевої з Ніною Лужницькою, тоді виходили на сцену Віра Левицька з Данилком, а за кілька хвилин мав з'явитися і я. Серце молотом билося у грудях, ноги дрижали, та й захотілося поглянути крізь щілину в декорації на залю.

Боже ж Ти мій! Повнісінька зала!.. Огорнула мене жажлива паніка. Ні! Я не можу на сцену вийти. І прийшла спасенна думка: втікати! А друга на порятунок прибігла: і наразитися на сором, на посміховище?! Обидві вони зустрілися, чергувалися і підштовхували одна одну. Я метнувся до одиноких дверей, що вели через гардеробу на коридор, але біля них — Блавацький із Паздрієм і Боровиком! На протилежному боці виходу зі сцени не було, тільки двері обабіч сцени, що на залю виходили.

Богдан Паздрій вже був біля мене і, торкнувшись мого плеча, сказав: — Генку, увага! Вихід!

Я опинився на східцях, що вели до сутерен, де й відбувалася дія сцени. Моя поява мусіла вийти комічною, бо публіка зареагувала

легким сміхом, але того й вимагала ситуація. Я був собою. Десь подівся мій страх, зникло хвилювання, ба, навіть мій голос прозвучав природно у перших, вимовлених автоматично, словах, чого я й сам не сподівався.

Мов важкий удар сповз із моїх грудей, як я сходив зі сцени. Друзі стискали руку, gratулювали, а режисер Блавацький тільки сказав: «Добре, добре!»

Дальші дві дії пройшли вже без великого хвилювання, а коли я виходив з театру після вистави, то навіть дехто з публіки, що була ще в коридорі й перед будинком, — вітав мене з дебютом і gratулював.

Наступного дня, перед від'їздом театру до Медики, відбулося обговорення прем'єри, в гурті членів «Заграви». Блавацький, зупиняючись над кожним персонажем, над кожною сценкою комедії, висловлював свої завваження акторам. Мене залишив наостанку.

— Вчора — сказав він — верблюд таки проліз крізь вушко голки! Курило в ролі Аліка показав, що його місце на сцені. Якщо схочете над собою працювати, інтенсивно працювати — доб'єтесь успіхів у кожній ролі, бо талан у вас є, треба тільки працювати, працювати й працювати без кінця: робота актора над собою має свій початок, але не має ніколи кінця...

Актори оплесками прийняли ствердження Блавацького, а я, зворушений і щасливий, відчував, що зробив перший, несміливий крок на шляху українського актора.

Всі, забравши підручний багаж, відходили на залізничну станцію, а я ще пішов на порожню сцену. Поглянувши довкола, подумав: «Чи втік би я з театру, коли б із сцени Народного Дому в Перемишлі були ще другі двері? Хіба лише відсутність інших дверей вирішила мою долю!...».

З того дня почався мій шлях — шлях українського актора. Я був виконавцем кількох десятків роль, як партнер Н. Лужницької в «Камо грядеш» та в інших ролях, В. Левицької у багатьох виставах, від «Заграви» почавши, через Державний Театр ім. Івана Франка у Станиславові, Державний Театр ім. Лесі Українки у Львові (в роки «визволення» московсько-большевицькою ордою), Львівський Оперний Театр (у часи, коли на нашій рідній землі «прийшов злочинець — злочинця п'ятнувати») аж до Ансамблю Українських Акторів під мистецьким керівництвом незабутнього режисера і мого вчителя Володимира Блавацького — на еміграції.

На тому й обірвався мій шлях українського актора. Доля-мачуха вирвала мене зі сцени й кинула за фабричний станок на чужині.

Сороковий уже раз згадуючи свій дебют у «Заграві» — «святкую» свій «День народження актора» і жалую, що доля химерна, мов співдіючи з москалями, перервала творчий шлях багатьох українських акторів, зробивши нас вигнанцями з рідного Львова.

ІЗ ЖИВОЇ СПАДЩИНИ

Проф. Юрій Л.

ТВОРЕЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

(У 10-ліття з дня смерті проф. Григорія Ващенко)

В українському вільному науковому світі постать визначного українського вченого, творця нашої національної педагогіки, найбільшого фахівця-дослідника в ділянках педагогічній, психологічній та національного виховання, невтомного працівника на полі науки, культури і освіти проф. д-ра Григорія Ващенко — займає виняткове місце.

Найстарший серед українських учених вільного світу він, не зважаючи на поважний вік і лихий стан здоров'я, зруйнованого впродовж багатолітніх репресій та переслідувань за його національні переконання, збагатив українську науку неоціненними скарбами. Його праці на педагогічно-виховні теми стали клясичними зразками педагогічних підручників, у яких із кристалічною ясністю розкрито, як треба виховувати наш доріст, щоб формувався на покоління українських патріотів.

Повне тяжких пригод життя вченого, впродовж якого серед переслідувань, цькувань, арештів доводилось йому працювати й творити, безнастанно зазнававши репресії, було прикладом високої свідомості і посвяти.

Народився Григорій Ващенко 23 квітня 1878 року. Діставши гарне релігійно-національне виховання вдома, він вступив у Полтавську духовну семінарію, де серед свідомого українського оточення минали його роки студій. Друзями Григорія Ващенко по науці були: Симон Петлюра, Олександр Щепотієв та інші, в майбутньому визначні українські діячі.

Після успішного закінчення семінарії, Григорій Ващенко вступив до Московської духовної академії, мріючи стати священником і служити Богові. Але серед невідрадних обставин навчання в Москві йому довелося гірко розчаруватись. Серед вихованців-москалів ширились атеїстичні погляди, більшість вихователів — високих достойників Російської Православної Церкви — відзначалась скептицизмом у галузі релігії. Все це так розчарувало молодого студента, що він відмовився від думки стати священником і пішов на педагогічну працю.

У молоді роки Григорій Ващенко захоплювався белетристикою і сам писав літературні твори. Його збірку «Пісня в кайданах», п'єсу «Сліпий» і другу збірку «До ґрунту» високо оцінили критики в «Раді», «Літературно-Науковому Віснику» і «Рідній Хаті».

Під враженням наукових праць відомого психолога та педагога Лесгафта, Григорій Ващенко зацікавився цими науками і сам почав працювати в ділянці педагогіки і психології.

Захоплено зустрівши повалення московського самодержавства, він поринув у національно-громадську роботу, брав участь у творенні рідної школи, працював на курсах українізації учителів, в Учительському інституті. Під час короткого часу існування Полтавського університету, він став його доцентом, а також директором Учительської семінарії.

Після програних визвольних змагань Григорій Ващенко працював як професор і керівник катедри педагогіки в Полтавському інституті народної освіти, намагаючись, де тільки була можливість, провадити національно-корисну роботу. За це його віддавали під суд і обвинувачували за націоналізм.

Втративши посаду, проф. Г. Ващенко після двох з половиною років вимушеного безробіття був примушений залишити Україну і переїхати до Сталінграду, де знайшов собі педагогічну працю. В Україну вернувся тільки перед другою світовою війною.

Опинившись у висліді військових подій на еміграції, в Німеччині, проф. Г. Ващенко розгорнув наукову працю, став звичайним професором Українського Вільного Університету і ректором Української Православної Богословської Академії, яка під його проводом значно поживала свою працю.

Із створенням Спільки Української Молоді у вільному світі, проф. Г. Ващенко брав активну участь в її праці, читав доповіді, допомагав порадами, стало дописував до журналу «Авангард» і за свої заслуги в ділянці виховання молоді дістав звання почесного члена Спільки Української Молоді.

Сенат Богословської Академії в 1950 році за визначні заслуги в ділянці науки надав проф. Г. Ващенкові почесне звання доктора «гоноріс кавза».

Проф. Г. Ващенко продовжував невтомно працю, друкував в українській періодиці багато цінних спогадів, наукових розвідок, статей на виховні та педагогічні теми. У березні 1953 року він брав участь у конференції українських та німецьких психологів, де була прочитана його доповідь п. з. «Психологія в СССР».

Завданням усього свого життя проф. Г. Ващенко поставив створити українську національну педагогіку, і цьому присвятив 30 років своєї невтомної праці. Він опрацював виховні проблеми ще з Платона та Аристотеля, з часів середньовіччя, студіював Амоса Коменського, Руссо, Песталюцці, десятки творів інших мислителів, педагогів та теоретиків виховання, ґрунтовно вивчав також систему освіти і виховання в Українській княжій державі, способи перевишколу на Запоріжжі, новітні системи виховання і, вибравши все найкраще, створив ясний образ, як виховувати дітей та молодь, як виростити з них свідомих патріотів своєї нації.

Ця велетенська праця була розпочата ще в 1927 році, коли проф. Г. Ващенко писав основну частину дидактики «Загальні методи навчання». Заборонена і конфіскована ця книга була перевидана на еміграції в чотирьох частинах і майже без змін вживалась в Українському Вільному Університеті для лекцій. Щоб мати повний курс дидактики,

проф. Г. Ващенко написав ще праці: «Система освіти в самостійній Україні», «Система навчання» та «Організаційні форми навчання» і, з'єднавши всі ці праці із «Загальними методами навчання», у висліді створив повний український курс дидактики.

В ділянці педагогіки (теорії виховання) проф. Г. Ващенко написав праці «Виховний ідеал» у двох частинах, «Християнство і майбутнє людства» та «Основні завдання виховання української молоді». З питань морального виховання — «Виховання волі і характеру» у двох частинах, з питань естетичного виховання надруковано у «Визвольному Шляху» його працю «Виховна роля мистецтва», до якої проф. Г. Ващенко додав «Засади естетичного виховання» і «Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру». Всі ці складені разом праці становили повний курс педагогіки і тим самим його велетенська праця з ділянки української національної педагогіки була вивершена.

Помер проф. Г. Ващенко 2 травня 1966 року в Мюнхені.

З нагоди 10-ліття смерті видатного вченого-педагога на його могилі в Мюнхені (Німеччина) відправлено панахиду і сумівці склали на ній вінок.

Проф. Симон ВОЖАКІВСЬКИЙ

ЛЕВ РЕВУЦЬКИЙ — ВИЗНАЧНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ КОМПОЗИТОР

30-го березня 1977 року в Києві, після тяжкої довготривалої недуги, помер на 87-му році визначний український композитор Лев Ревуцький.

Лев Ревуцький народився 20-го лютого 1889 року в с. Іржавець, Прилуцького повіту, Полтавської губернії. Навчанням музики почав займатися ще з 5-го року життя у своїй матері Олександри Дмитрівни. Батьки композитора цікавилися наукою, літературою, мистецтвом, любили багато читати. Батько Левка був довгі роки «попечителем» Іржавської земської сільської школи.

Проживаючи в селі, родина композитора була під впливом селянського буття, селянської української народної пісні. Хто не знає Полтавщини, її ласкавої природи, де дзвенить народна пісня, тужлива і весела, сольна і хорова? — А це згодом стало джерелом творчості Левка Миколаєвича. В родині Ревуцьких любили народну пісню, у свята утворювали домашній хор, у якому брали участь діти — Левко і старший брат Дмитро (в 1941 році большевики його розстріляли). Батьки композитора захоплювалися також класичною музикою; мати грала на піані, а батько на скрипці. Батьки, прагнучи дати синові серйозну музичну освіту, не відриваючи від загальної освіти, вирішили послати його до гімназії в Прилуки, де мати проживала з ним, навчаючи одночасно і музики, а потім віддала під опіку кращої піяністки жіночої гімназії Ю. О. Лякавої.

У 1903 році Левко переїхав до Києва і вступив до 5-ої класи приватної гімназії, де попав у зовсім інше культурне оточення. Тут була найкраща опера, співали видатні солісти, виступали так зв. першо-сортна оркестра та професійний хор, який вражав своєю міццю й пишністю голосів та стрункістю виконання. Із захопленням відвідував молодий Ревуцький численні концерти, оперні вистави і навіть проби. Усе це справляло велике враження на молодого музику. Він одружився 1915 року з Софією Андріївною Писаревою, що також мала великий вплив на композитора, була добре обізнана з музикою і грала на фортепіані.

Приїхавши до Києва у 1903 році, Ревуцький вступив до музичної школи М. Тутковського на лекції фортепіану М. В. Лисенка. Це був рік, коли вся громадськість України і поза Україною відзначала 35-річний ювілей діяльності М. В. Лисенка. Ревуцький бачив, як український народ гаряче любить свого видатного композитора та цінує самовіддану працю Лисенка, і сам задумав стати композитором, твори якого служили б народові.

Левко Ревуцький деякий час брав лекції і у Лисенка, а з 1904 року, коли відкрилась музично-драматична школа Лисенка, продовжував учитися в тій школі. Між іншим, ця школа була першим музично-драматичним навчальним закладом в Україні, де готувались музичні кадри на засадах кращих досягнень світової музичної культури. Крім класи фортепіану, Ревуцький відвідував і лекції музично-теоретичних предметів, які читав визначний теоретик Г. Л. Любомирський. М. Лисенко у своїх педагогічних настановах прищеплював любов не тільки до класичної музики, а й до української народної пісні.

В 1907 році Левко Ревуцький вступив на фізико-математичний факультет Київського університету, а в 1908 році перейшов на юридичний відділ. Одночасно він навчався музики з класи фортепіану у С. Й. Короткевича, а у 1911 році переходить на вищий курс, в класу Г. К. Ходоровського, який був досвідченим педагогом, був редактором педагогічної серії фортепіанових творів, писав також музику (особливо за-слуговують на увагу його «Українська рапсодія» і 14 українських пісень, аранжировані для фортепіану). Ревуцький учився у Ходоровського до 1915 року й ця наука не пройшла марно. Ще від Лисенка він перейняв характеристичні засоби пальцевої техніки, а від Короткевича, і ще більше від Ходоровського, запозичив методи гри, що йшли від славно-звільної школи Лешетидького (учень Черні).

Теоретичні навчання теорії, гармонії, сольфеджіо Ревуцький діставав від теоретика Є. А. Риби. Завдяки своїй обдарованості він діставав оцінки на 5 (відмінно).

З 1907 року Л. Ревуцький почав поступово прихилитися до думки про глибоке вивчення музики, почав і творити. Про це свідчить наполегливе самостійне вивчення фортепіанних творів поза навчальною програмою, а також дослідження оперових творів. У висліді систематичного вивчення музичних творів, вислуховування концертів, опер, —

Ревуцького все більше й більше тягнуло до композиції. У 1907-1909 роках з'являються його твори: романси та фортепіанні п'єси — «Повільний вальс» *cis-mol*, прелюдії *cis-mol*, вальс *B-dur*. З 1913 року він студіює у Р. М. Грієра композицію, не залишаючи класи фортепіана у Ходоровського. Юнак багато читає літературних творів, зокрема Шевченка, Франка, Лесі Українки, та мемуарну літературу великих композиторів.

Мавши учителя Грієра, людину високої професійної культури, Ревуцький поживав своє творчу працю, вивчає спадщину видатних композиторів, контрапункт, фуґу, симфонічну інструментовку. У 1916 році закінчує консерваторію з класи композиції. В 1916-18 роках перебуває в армії, з 1918 року в Москві, а потім у Прилуках.

У 1924-41 роках, а потім від 1944 року викладав у Музично-драматичному інституті ім. М. Лисенка в Києві теоретичні предмети на диригентсько-хоровому відділі. З 1930-го року викладав також композицію. З 1935-го року став дійсним професором. У 1941 р. — він доктор мистецтвознавства. У 1941-44 роках викладав і завідував катедрою композиції та історії музики в Ташкентській консерваторії. Учні Ревуцького це тепер відомі композитори: В. Гомоляка, Н. Дремлюга, Г. Жуковський, А. Коломієць, Г. Майборода, П. Майборода, В. Рождественський, А. Свечників, А. Филипенко та інші.

Назвемо важливіші твори Ревуцького: Кантата-поема «Хустина», слова Т. Шевченка, дві симфонії: ІА та ІІА, для фортепіана два концерти, обробка українських народних пісень в циклах «Сонечко», «Козацькі пісні», «Галицькі пісні», редакція і доповнення новими сценами опери М. Лисенка «Тарас Бульба», «Козачок» для симфонічної оркестри, музика до кінофільму «Степові пісні», мішаний хор «На ріках круг Вавилону», слова Т. Шевченка, струнний квартет на українські народні теми, збірник хорових пісень на слова Т. Шевченка, для голосу в супроводі фортепіана «Чуєш, брате мій». Слід згадати, що Лев Ревуцький писав і проклятуші советські пісні, мабуть тому й уцілів, помер своєю смертю. Все ж навіть в умовах окупаційного московського панування Л. Ревуцький багато прислужився розвитку української культури.

У своїй музичній творчій діяльності Л. М. Ревуцький найбільше звернув увагу на обробки українських народних пісень. Це зрозуміле, бо національні пісні завжди віддзеркалюють самобутність української культури. Чумацькі, козацькі, побутові, історичні, обрядові, релігійні й інші пісні є ілюстрацією історії культури нашого народу. Тому в процесі композиторської діяльності Ревуцький звертався на протязі всього творчого життя до народницького жанру. Про шляхи проникнення в українську пісню композитор писав: «То процес глибоко інтуїтивний, в ньому відіграють роллю зміст пісні (наше підкреслення), складні ниточки різних асоціацій аж до часів дитинства, умов та обставин, у яких доводилося сприймати мелодійні звороти, чи то ці самі, чи то схожі до них і, врешті, настрої самого автора».

Лев Ревуцький в обробках народних пісень дотримувався тієї простоти, яка підкреслює суть народного твору, розкриваючи пісенний образ з допомогою власно створеного акомпаніменту на фортепіано, вживаючи різноманітні мелізми, що властиве українській народній пісні. Варто при цьому згадати, що великий Д. С. Бортнянський у своїх церковних творах також надавав особливого значення застосування мелізмів, які П. Чайковський, редагуючи ці твори, поскреслював і тим самим зменшив вартість та властивість українсько-самобутнього стилю пісенності (!).

Можна згадати насамперед найголовніші обробки Ревуцького народних пісень на голос з фортепіана: Збірка «Галицькі пісні» — 8 пісень, «Про Саливона», «У неділю пораненько», «З-під темного гайка», «Не віддала мене мати», «Ой, гей, та хто горя не знає», «Ой, за річкою та й за Синюхою», «Ой, з-за гір, з-за гір», «Ой, на горі гречка», «Ой, не спав я ніченьку теменькую», «Ой, поплив, поплив, серденько моє», «Через дорогу там кума», «Ой, ти, гарний Семене», «Перепеличенька», «Про Данила Нечая», «Про Кармелюка», «Про Ревуху», «Про сотника Харка», «Про Супруна», «Про Шумила», «Сіно, моє сіно»; Збірник 20 пісень «Сонечко», «Та пропив чоловік», «Ти, кропивенько», «Та ой крикнули журавлі», «Наїхали гирмани», «Ой, вийду я за ворота», «А наша хазячка», «Ой, кум до кума», «Ой, у лузі криниченька», «Вулиця гуде, гей», «Гей та хто горя не знає», «Чи се ж тая криниченька», «Ой, вийду я на вулицю», «Що й у степу та криниця», «Вийди, вийди, сонечко», «Ой, вийся, хмелю», «Подольночка», «Павук сірий, волохатий», «Як засядем, браття». Народні хорові обробки з фортепіана: «А вже весна» — дитячий хор; квартети з фортепіана: «Попід гаєм», «Калинонька», «А всі гори зелененькі», «Ой, руду», «Веснянка» — двоголосий хор, «Та не жалко мені» — дуєт; чоловічий хор — «Ой, бре море, бре» та «Що в Києві на риночку»; дитячий хор — «Женчичок» і «Татарська»; «Кому воля, а кому неволя» — однорідний двоголосий хор; мішаний хор — «Моя мила, премила», «Ой, летіла зозуленька», «Ой, Маруся, Маруся» — двоголосий хор; «Ой, ти, зоре» — чоловічий хор; «Ой, у лузі при дорозі» — мішаний хор; «Ой, у полі вітер віє» — однорідний хор; «Ой, хмелю ж мій хмелю», «Ой, чого ж ви пожурились»; мішані хори — «Ой, вінку мій, вінку», «Про Кармелюка», «На кладочці умивалася», «Ой, летіла зозуленька», «Дід іде», «Наїхали гирмани», «Ой, у степу та криниця», «Ой, у полі криниченька», «Та ой, крикнули журавлі», «На кладочці»; «Три веснянки»: 1) «У вишневім садочку», 2) «Коло млина калина», 3) «Селецький став».

До 70 одноголосних з фортепіана та понад 30-ти хорових опусів, також з акомпаніментом, дійсно говорять про його великий вклад в українську народну пісню. Опрацьовуючи народну пісню для голосу, Ревуцький не міняв її народницького вигляду, натомість супровід був різної фактури, здебільшого не унісований із голосом-мелодією: він творив нові мелодичні ходи, які виростали із мелосу даної пісні. У більшості випадків фортепіанний супровід композитор творив на варіаційному розвитку пісні, при чому форма кожної варіації відповідала

змістові стрічки. В деяких народних піснях Ревуцький вносить у кожену стрічку невеликі гармонічні й інші фактурні зміни, а в деяких піснях творив супровід аж до складних форм, що нагадував сонату. В деяких піснях — обробках у фортепіанному супроводі — відчувається наче гру на бандурі чи лірі. Із кожної оброблюваної пісні витікає плян розширення тональності і збагачення гармонійної мови, виходячи із ладової основи. Крім того, Ревуцький вміло користується відхиленням у побічні тональності, хоч би збільшеними ладами, подвійно гармонійними, хроматичним мажором тощо. В обробках у деяких піснях є і такий супровід («А наша хазяечка»), що його можна було б виконувати, як фортепіанну річ.

В обробках хороших пісень увагу композитора привертає історична, лірична, жартівлива, дитяча пісні, веснянки та інші жанри, у яких народна мелодія інколи видозмінюється, переходячи від однієї групи голосів до іншої, вона моделює й пісня звучить повністю або частково, коли розробляється окремі її наспіви.

Не маючи можливості в короткій статті дати характеристику обробок народних пісень, яких Ревуцький опрацював понад сотню, обмежимося вище сказаним загальним нарисом. Слід сказати, що обробки народних пісень композитора Л. Ревуцького дуже популярні. Вони дійсно цінний вклад в українську культуру.

З оригінальних хороших творів Ревуцького найзначніші на слова Т. Шевченка, хоч він творив музику і на тексти інших поетів. Не можна не згадати поеми «Хустина», слова Шевченка, в якій музика звучить, як світла лірика, глибокий сум, як гнів проти темних сил. Ось що говорить у своїй праці Т. Шеффер про твір «Хустина»: «Вдумливо вчитуючись (Л. М. Ревуцький) у текст вірша Шевченка і відтворюючи в музиці цю геніальну поему, композитор майстерно користується музично-виражувальними засобами, спрямованими до найповнішого розкриття її образів, насамперед такими, що йдуть від української народно-пісенної творчості. Цим і зумовлено переважання в поемі варіантного розвитку та пісенних мелодійних зворотів». Таку високу оцінку творчості Левка Ревуцького закордонні рецензенти також не раз давали в пресі.

На слова Шевченка «У перетику ходила», а також «Ой, чого ти поchorніло» Ревуцький вивів першу, як танцювальну пісню, а в другій вивів «суворий, похмурий хор, своєрідний «монолог» поля, вкритого після жаркого бою козацькими трупами» (Шеффер).

Сольові і хороші оригінальні твори Ревуцький писав вимушено й на слова радянських поетів, але про них не пишемо, бо вони не мають нічого спільного з українською культурою.

Написав Л. Ревуцький ще дві симфонії, два концерти для фортепіана з симфонічною оркестрою, прелюдії, зрештою також оперу «Тарас Бульба» М. Лисенка, додавши увертюру для великої симфонічної оркестри. Та найбільша його заслуга в обробках української народної пісенної творчості.

ОЧИМА СУЧАСНИКА

Олекса ВОРОПАЙ

АНГЛІЯ ЗБЛИЗЬКА

(Щоденник нового поселенця)

22-го грудня, 1969 року. Надворі сніг, навколо біло... Наближається Різдво Христове, правда, не наше, а латинське...

Увечорі, вдома, ми вже мали колядників: приходили англійські діти колядувати. Я дуже люблю таких колядників, бо вони нагадують мені моє дитинство...

Одержали й багато привітальних різдвяних карток від англійських друзів.

Увечорі потепліло, сніг розтав і починає сіяти дощ. Погода в Англії дуже мінлива.

23-го грудня. Вівторок. Останній день перед різдвяною відпусткою. Буде п'ять днів вільних, може вдасться щось зробити, хочу дещо підготувати до друку.

Сьогодні в нас у бібліотеці був «форум» наукових працівників. Директор говорив про те, що наша бібліотека розвивається, замовлень на наукові книжки та періодичні видання все більше й більше. Отже є надія, що в майбутньому, за два-три роки, бібліотека буде мати і літературу з гуманітарних наук: історії, соціології та інших. До 1973-го року мають закінчити будову великого будинку для нашої бібліотеки. Перспективи добрі.

Увечорі в нас знову були колядники.

25-го грудня. Четвер. Сьогодні англійське Різдво Христове і ми відпочиваємо. Вдень слухали і бачили на телевізії Службу Божу з Віндзору, на якій була королівська родина. Дуже гарне Богослуження, чудово співав хор.

29-го грудня. Понеділок. Закінчилася різдвяна відпустка. Ми з дружиною добре відпочили, я дещо зробив і надрукував 20 сторінок своєї праці.

В бібліотеці багато працівників бракувало, бо хворіють грипою. В газетах появились статті про епідемію грипи, особливо в Лондоні.

31-го грудня. Середа. Останній день цього року. З погляду творчої праці він не приніс мені значного успіху, бо крім щоденника, який друкується у «Визвольному Шляху», надрукована тільки одна моя

стаття про Івана Котляревського. Ось такий мій цілорічний дорібок... Дай, Боже, кращих успіхів у наступному році!

1-го січня 1970 року. Четвер. Сьогодні перший день Нового року і нового десятиліття. Дай, Боже, щоб і цей рік, і це десятиліття були щасливі...

Вчора ми пішли спати аж о годині 1,30 вночі, бо дивилися на телевізійну концертну програму зі Шотландії. Концерт був дуже добрий і дав нам велике задоволення.

Сьогодні ніби працюємо в бібліотеці, настрої у всіх веселі, «ново-річний», усі багато говорять, сміються, але до роботи ніхто «настрою» не має. Бажають одні одним щасливого Нового року.

День холодний, понурий, тільки час від часу визирає сонце з-за хмар і все ніби оживає. Дай, Боже, щоб цей рік був соняшним для всіх!

2-го січня. Сьогодні вже працювали в бібліотеці нормально. В мене було багато роботи й не мав часу розмовляти з іншими. Вдень приходила секретарка директора бібліотеки і просила, щоб ми з дружиною дали списки своїх друкованих праць у 1969 році. Дружина дала журнал «The Ukrainian Review», де надрукована її праця під заголовком «The Struggle for Ukrainian independence 1917-1918». Я також дав їй «The Ukrainian Review» за 1969 рік, у якому є початок моєї праці «Customs of our People. Part I. In the summer time...». Крім цього, показав їй «Наукові записки» УТГІ (ч. 17), де надрукована моя праця «Рослини в звичаях і віруваннях українського народу», а також дав їй журнал «Визвольний Шлях», у якому друкується мій щоденник «Англія зблизька». Секретарка всі ці журнали забрала від нас і по-несла їх директорів. Чому він цікавився тим, що ми з дружиною надрукували в 1969 році? Не знаю, але добре, що ми передали йому свої праці надруковані і англійською і українською мовами. Отже, мали що показати...

4-го січня. Рано був такий мороз, що в нашій хаті замерзли вікна. Отже, зима цього року не жартує.

В Різдвяному числі «Української Думки» є стаття Ніни Марченко про «Річні загальні збори ОУЖ у Великій Британії». Шановна авторка пише таке: «... З усіх кінців Англії з'їдяться делегатки на 18-ті Річні Загальні Збори ОУЖ, що відбуваються в днях 29-30 листопада 1969 р. Гостинний Ноттінгем знову неначе обернувся в мініатюрну Україну. Всюди чути українську мову, бачимо усміхнені обличчя знайомих... В імені СФУЖО делегаток вітала містоголова Світової Федерації на Європу мгр Валентина Воропай...»

Далі: «Після перерви, в суботу, відбувся літературний вечір, присвячений 200-літтю з дня народження І. Котляревського, який твором «Енеїди» започаткував нову добу в історії української літератури... Цікавий реферат про життя і творчість І. Котляревського прочитала мгр Валентина Воропай, зупиняючись на творі «Енеїда»...

5-го січня. Рано поштар приніс листа від Дмитра Нитченка з Австралії — для мене це велика приємність. Люблю його листи. Колись, ще в Німеччині, ми познайомились і ось до цього часу, бодай зрідка, обмінюємось листами.

Він пише: »У нас життя йде по-старому: чимало є доброго, але й злого не бракує. Я вже вчетверте став дідом...« Щасливий! Має дві донечки, що вже одружені й ось дають йому внуків.

6-го січня. Вікторок. Сьогодні нащ, український, Свят-Вечір. Вночі землю покрив сніг. Отже, нащ Свят-Вечір »білий«.

О годині 6-й увечорі у телевізійній програмі згадали й український Свят-Вечір. Нащ дівчата з Ноттінгему, у вишитих сорочках, проспівали дві колядки: »Бог Предвічний...« і »Тиха ніч...« Показували також українця й українку в національному одязі, у гарно вишитих сорочках. Було й пояснення англійською мовою, що на сорочках — і жіночій, і чоловічій — стара народна вишивка з центральних земель України. Вишивка справді була гарна.

Сівши за святковий стіл, за святу вечерю, ми згадали своїх рідних і приятелів, що залишилися в Україні. Де вони? Що з ними тепер? Допоможи їм, Боже! Може й вони тепер згадують нас...

Дружина згадувала, як до її батьків, що вчителювали в селі на Одещині, діти на Свят-Вечір приносили вечерю. Як тоді справді приємно й затишно було в хаті... Все минає... Дай, Боже, дожити до кращих днів.

7-го січня. Наше, українське, Різдво Христове... Надворі мороз, холодно, все покрито білим снігом.

Поштар приніс нам кілька різдвяних привітів від наших друзів і знайомих.

8-го січня. Сьогодні одержав журнал »The Ukrainian Review« (ч. IV, 1969 р.), в якому надрукований початок перекладу англійською мовою моєї праці »Звичаї нашого народу«. Починається цей переклад днем Онуфрія Великого (25-го червня), а кінчається днем Спаса. Надіюся, що це тільки початок перекладу цієї моєї праці й він буде продовжуватись бодай у кількох числах цього журналу. Було б добре, якби хтось переклав обидва томи »Звичаїв нашого народу«. Одна вже старша пані, англійка, запевняла мене, що така праця мала б великий успіх в англійського читача.

День холодний, понурий... Справжня зима. Ми з дружиною працювали цілий день в бібліотеці й мали багато роботи — і з книжками, і з періодикою.

9-го січня. Сьогодні ми взяли відпустку й залишилися удома, на роботу не поїхали. Відпочиваючи, я зібрав всі привітальні різдвяні картки від наших друзів і знайомих, а їх аж сто! Ми щиро вдячні всім добрим людям, які пам'ятають нас у різдвяні дні. Кожна така картка — приносить нам велику приємність.

Сьогодні одержав також «Народний календар» на 1970 рік із Пряшева (Чехо-Словаччина) — це цінний подарунок від тамтешніх українців. Я щиро вдячний їм за це.

20-го січня. Вівторок. Рано поштар приніс мені гарно видану книжку «Слово і зброя» — антологію поезії визвольної боротьби. Книга дуже цікава й важлива. В передмові підкреслено таке ствердження: «Ще перед другою світовою війною почав формуватися тип українського письменника, поета, як діяча, що, відроджуючи в собі Шевченківський дух і традиції, свідомо скерував свою творчість на допомогу рідному народові в його святій боротьбі за державність...»

І ось в цій книзі «Слово і зброя» зібрані зразки поезії, у якій оспівана священна боротьба українського народу за свою державність. Для прикладу, ось вірш Олександра Олеся:

Ранок, ранок! час світання...
О, який прекрасний час!
Криком щастя і страждання
Україна кличе нас.

Або поема Яра Славутича «Донька без імени», яка кінчається так:

І ми, серцями розбуялі,
До лісу йшли. В вогні завій,
Неначе спротив на Каялі,
Росли полки:
— На бій! На бій!..

Розділ книги «Слово поетів-упівців» починається віршем Марка Боеслава «На столі на сіні». Цей вірш кінчається так:

Вислухай молитву,
Боже щедрий, Боже! —
Хай блаженна наша зброя
Ката переможе!

Другий вірш цього ж поета, «По Україні», закінчений закликом:

Чи бачиш, Христе, народу муки?
О, дай нам месну зброю у руки!
Вставайте, браття! Смерть тобі, кате!
Доволі крові і тортур!

Книга «Слово і зброя» — велика, має понад 400 сторінок із віршами про визвольну боротьбу українського народу.

Наприкінці вміщені портрети й короткі біографії всіх авторів, чії вірші надруковані в цій антології. Тут я знайшов багато моїх знайомих і приятелів, є й коротка біографія Леоніда Полтави, що редагував цю книгу і прислав мені один примірник. Я щиро дячний йому за такий цінний дарунок.

З біографії видно, що Леонід Полтава — талановитий і працьовитий поет. В Німеччині, в Авґсбурзі, ми були з ним в одному таборі «переміщених осіб» і я знаю його, як порядну й добру людину. Щастя йому, Боже, і в Америці!

21-го січня. Середа. Сьогодні переглядав газету «Українське слово», що виходить у Парижі, й побачив статтю «Андре Жід» — французький письменник, головним твором якого був щоденник.

Народився він 1869 року і, почавши з 20-го року життя, регулярно записував всі щоденні події аж до 1949-го року. Отже, цілих 60 років.

Помер Андре Жід 19-го лютого 1951 року, два роки перед смертю припинив свої щоденні записки.

На жаль, я не читав його щоденника і не знаю який він, але в цій газеті сказано, що «...дехто з літературних критиків вважає цей щоденник найважливішим літературним твором А. Жіда».

25-го січня. Ми з дружиною були в Лідсі. В місцевому Відділі СУБ-у відбулося відзначення 52-ої річниці Четвертого універсалу, яким 22 січня 1918 р. проголошено в Києві самостійність України, а також і 51-ої річниці проголошення об'єднання західних земель України з Наддніпрянщиною.

Головну доповідь читала моя дружина, слухачі були задоволені. Після доповіді хор проспівав ще три пісні, були також деклямації.

Коли офіційна частина закінчилась, жінки запросили нас до своєї кімнати й частували чаєм та солодким печивом. Отже, дуже приємна зустріч з нашими людьми, багато цікавих і дружніх розмов.

Додому приїхали по 9-ій годині увечері.

27-го січня. Ще вчора я одержав працю Олександра Архимовича про ботаніко-географічні зміни в Україні за останні 50 років. Праця англійською мовою. Я прочитав її з великою приємністю, бож вона справді цікава. Це докладна аналіза посівних площ окремих культур в Україні за 50 років: від 1913-го до 1964-го року. Автор згадує і про голод 1933 року, тому я вирішив послати йому свою книжку «В дев'ятім крузі» українською і англійською мовами. Добре було б, щоб Українська Вільна Академія Наук в Америці перевидала ці мої праці про голод 1933 року в Україні або хоч надрукувала у своїх «Аналах».

Сьогодні вже не було ні морозу, ні туману. Гарний, соняшний день. Ми, як звичайно, працювали в бібліотеці і під час обідньої перерви вийшли надвір і любовалились гарною погодою.

31-го січня. Субота. Ранок понурий, холодний. Ми вдома, сьогодні на роботу не треба їхати.

Поштар приніс журнал «Нові Дні» за грудень 1969 року. Ось тут, на 2-ій сторінці обкладинки, надруковане звернення редактора П. Волиняка: «До всіх наших читачів». І я прочитав таке: «Поскільки праці багато і я не маю часу на сон, то чого доброго можу передчасно «врізати дуба» (хоч найменшого бажання бути дуборізом не маю!). У такому випадкові прошу шановних читачів (і любих та милих читачок

теж!) прийти й приїхати на мій похорон. Постараюсь зробити вам усім приємність і «врізати дуба» в добру погоду, щоб ви всі на моєму похороні ані померзли, ані намокли!»

А кілька днів пізніше я одержав листа від проф. В. Чапленка (з 31 грудня 1969 р.), у якому прочитав таке: «Пишу це під враженням від звістки про сумну подію — смерть П. Волиняка, редактора і видавця »Нових Днів«.

Отже, редактор П. Волиняк справді »врізав дуба« наприкінці грудня 1969 року. Цікавий випадок, що він заздалегідь надрукував про свою смерть у своєму журналі.

Тепер 8-ма година увечері. Я сьогодні цілий день був дуже зайнятий: писав, переписував і друкував на машинці. Роботи в мене багато, а часу дуже мало, все ж якось даю собі раду.

1-го лютого. Погода погана: дощ із снігом, мокрий сніг із холодним вітром.

По радіо передавали передбачення погоди на лютий, казали, що будуть сніги, морози і вітри. Отже, справжній лютий місяць.

Сьогодні знову писав і друкував на машинці, але зробив мало, щось мені не йшло... Потім читав про лікарські рослини України.

3-го лютого. Одержав листа від Леоніда Полтави, він пише: »Радію, що Вам сподобалась антологія »Слово і Зброя«. Хто б про тих, які загинули, мав сказати добре слово, як не ми тут, на волі?...«

Так, це правда, це наш обов'язок бодай добрим словом згадати людей, що віддали своє життя за нашу батьківщину.

Сьогодні працювали в бібліотеці. Мав багато роботи, але я люблю її. В бібліотеці, в якій працюємо з дружиною, є багато й українських книжок. Щоправда, художніх творів у ній нема, бо вона збирає тільки наукову і технічну літературу. Ботаніка й етнографія мене дуже цікавлять. Зокрема люблю літературу про лікарські рослини.

7-го лютого. Рано одержав збірку поезій Ганни Черинь »Вагонетки«. На титульній сторінці є авторський підпис для нас з дружиною: »...Олексі і пані Валентині Воропаям з рідвяним привітом від авторки. Грудень, 1969 рік«.

Книга видана дуже добре: тверда обкладинка із золотим відтиском, добрий папір і гарний портрет авторки. Вірші також дуже добрі. Ось, наприклад, вірш »Тривога«, що починається так:

Давно листа з моєї України
Від матінки єдиної нема...
Думками перенизую причини,
Питаю тишу, хоч вона німа...

Або такий вірш:

Барвінок в'ється зелено
В заплетений косі,
І перлами застелено
Траву в рясній росі...

Забула, де й для чого я —
В очах пливе Дніпро,
Широкою дорогою
Шумить його русло...

Вірші Ганни Черинь мені дуже подобаються, вона справді добра поетеса. Дай, Боже, їй найкращих творчих успіхів.

В передмові авторка подає, що всі вірші цієї збірки вона писала в дорозі, з Чикаго до Нью-Йорку і, навпаки — з Нью-Йорку до Чикаго. Кінчається передмова так: «Читачу дорогий, їдьмо зі мною знову! Чи знаєш ти, як добре в дорозі мріється?» Так, я знаю, колись у дорозі я написав цілий розділ до своєї повісти «Пригоди Марка Чубатого».

13-го лютого. Згідно з англійським народним віруванням, сьогодні «Чорна п'ятниця» — нещасливий день. Англійці розповідають, що колись у такий день ні один пароплав не виходив із їхніх портів на відкрите море. Але тепер вже й англійці не бояться «Чорної п'ятниці». Ми працювали сьогодні в бібліотеці й нічого з нами не трапилось. Навпаки, день був приємний для нас, бо одержали цікавого листа від проф. Чапленка. Він дякує мені за обидва томи «Звичаїв нашого народу» і пише таке: «Ваша наукова праця — це справді цінне надбання. Вашими книжками користується моя дружина, взявши їх з тутешньої жіночої бібліотеки. Користувався і я, коли писав деякі етимології, для яких етнографічні довідки дуже корисні...»

14-го лютого. Субота. Рано, глянувши у вікно, я побачив, що все навколо вкрите білим покривалом. Довелося мені брати мітлу та відмітати сніг від хати.

По обіді писав листи. Написав до проф. В. Чапленка і привітав його з днем народження, що припадає 18-го березня. Написав й до Ганни Черинь і подякував їй за книжку «Вагонетки» та похвалив її добрі вірші. Написав і до проф. Оксани Борушенко, яка викладає історію України в Паранському університеті (Бразилія). Там же, при університеті, організований і Етнографічний музей етнічних груп Парани, між якими є і українці. В своєму листі прошу її відгукнутися, бо я хочу послати до Етнографічного музею свої обидва томи «Звичаїв нашого народу» та інші праці з етнографії України.

Отже, написав сьогодні три важливі листи.

17-го лютого. Рано падав великий сніг — була ціла снігова буря. Вдень трохи потеплішало, а надвечір знову стало морозно. Отже, зима цього року не жартує навіть в Англії.

Працювали в бібліотеці. Я був зайнятий класифікацією книжок слов'янськими мовами. Попало мені до рук кілька цікавих книжок з етнографії болгарів і сербів, а також кілька цікавих книжок про рослини. Шкода, що не маю часу їх прочитати.

17-го лютого. Дружина сьогодні їздила до Лідсу і читала лекцію з географії України в учительському коледжі. Розповідає, що лекція

пройшла успішно, студенти ставили багато питань і взагалі дуже цікавилися Україною. Більшість студентів — вже не зовсім молоді люди, їм біля тридцятки. Вони вже десь працювали, а потім вирішили стати учителями. Переважно, це жінки. У всякому разі, дружина дуже задоволена цією лекцією.

20-го лютого. Гарний соняшний день. Сніг уже зник і настала справжня весна. Але минулої ночі був сильний вітер і гудів так, що не можна було спати.

Сьогодні в нашій бібліотеці був висвітлений фільм про висадку американців на місяць.

Увечорі я застав удома список членів Ботанічного Товариства, в якому є і моє ім'я, як дійсного члена з 1962 року. Ботанічне Товариство — цікава і важлива для мене організація.

24-го лютого. Тепло, світить сонце і приємно, ніби вже справжня весна. Увечорі, вернувшись із праці, я вирішив написати статтю про подвійний ювілей проф. В. К. Чапленка, з яким ми в Німеччині були в дуже добрих відносинах, а тепер нас розділив океан: він в Америці, а я в Англії. 18-го березня цього року йому сповниться 70 років і ось варта з цього приводу надрукувати про нього статтю. Він заслуговує на таку пошану.

25-го лютого. Погода вже зіпсувалась: удень з'являлось сонце, але дув холодний вітер, а по обіді почав падати дощ, все ж настрої у всіх уже весняний.

Увечорі, я почав писати статтю «Подвійний ювілей». І ось тепер, о годині 10-ій, стаття закінчена — п'ять сторінок машинопису.

Стаття починається так: «Живе і працює на еміграції визначний український письменник, науковець і літературний критик — Василь Кирилович Чапленко. В цьому році ближчі приятелі і знайомі будуть відзначати його подвійний ювілей: 70 років життя та 50 років літературної і наукової діяльності».

Далі коротко описую біографію та наукову й літературну діяльність Василя Чапленка. Стаття кінчається такими словами: «Отже, літературно-творчий і науковий дорібок проф. Василя Чапленка великий... Тож у зв'язку з 70-річчям життя та 50-річчям творчої діяльності побажаємо Василеві Кириловичу Чапленкові ще довгих років життя, міцного здоров'я та плідної творчої праці на користь нашого українського народу».

3-го березня. Вікторок. Сьогодні одержав листа від проф. Полонської-Василенко з Німеччини. Він дуже сумний. Вона пише, що вже два місяці лежить в ліжку із хворими ногами і не може встати, не може поїхати до університету і не може виконувати своїх обов'язків. Згадує і про важку ситуацію УВАН в Німеччині, бо проф. П. Курінний безнадійно хворий, а замінити його немає ким. Лист кінчається так: «Я пережила себе, пережила всі свої сили. Смерть насувається і всі ці

застрики — це тільки тимчасова відстрочка. Але мені було б легше вмирати, якби я могла передати кудись оці свої архівні скарби...

Думаю, що всі архівні скарби наших професорів можуть добре зберігатися в Українському Вільному Університеті, але мені не відомі деталі цієї справи.

4-го березня. Рано, коли я подивився у вікно, все навколо було покрите снігом. Сніг паде й тепер — о годині 9-тій рано. Ми вже в бібліотеці й починаємо працювати, виконуємо свої службові обов'язки. Зима, видно, не хоче нас покинути: сніг, мороз, холодний вітер... А вже ж були й теплі весняні дні й ми надіялись, що зима «пішла у відставку».

Увечорі застав удома журнал «Народна творчість та етнографія» за січень-лютий 1970 року. Уважно переглянувши його, знайшов дві цікаві статті, а саме: «Сучасна українська вишивка» і «Краса народного вбрання».

В статті про вишивку прочитав таке: «Любителі народної вишивки і пропагандисти ширшого використання її в сучасному побуті провадять активну організаторську роботу на підприємствах, у школах та інших навчальних закладах — влаштовують виставки, читають лекції, провадять семінари, збирають твори художньої вишивки, часто поповнюючи колекції музеїв справжніми перлинами народного мистецтва».

Отже в Україні тільки «любители» і «пропагандисти» нібито цікавляться народною вишивкою, хоч насправді вона завжди була виявом народної творчости.

На еміграції, в країнах нашого поселення, українська вишивка також дуже популярна. Навіть в Англії старші жінки-українки навчають молодих дівчат вишивати і вже є добрі наслідки; є тут і український музей народного мистецтва, де вишивка займає поважне місце.

Друга стаття «Краса народного вбрання» починається так: «Народне вбрання — один з типів, наочних, незвичайно виразних показників... рівня матеріальної культури та естетичних уподобань народу».

Зразки українського народного одягу є головними експонатами українських музеїв тут, у країнах нашого поселення, їх бачимо також і на наших різних імпрезах.

10-го березня. Рано одержав листа від проф. Оксани Борушенко з Бразилії, лист короткий, але приємний. Вона пише: «... Департамент Історії Університету дуже скористає, якщо зможе дістати Ваші книжки. Я особисто буду дуже вдячна Вам за це, бо в програму історії України входить також і фолклор та етнографія, а особливо народні звичаї...»

Отже, пошлю до Паранського університету в Бразилії свої книжки «Звичаї нашого народу», 1-ий і 2-ий томи. Мені приємно, що ними покористується і проф. Оксана Борушенко. З листа видно, що вона ще зовсім молода. Дай, Боже, їй щастя на професорській роботі.

Одержав сьогодні й журнал «Літопис Бойківщини» за січень 1970 року. Журнал дуже цікавий, із великою приємністю прочитав у ньому статтю «Дещо з бойківського весілля»; є тут і гарні ілюстрації.

18-го березня. Одержав книжку Василя Чапленка «Справа безсмертя» (оповідання і п'єски, Нью-Йорк, 1969). На титульній сторінці є й авторський підпис для мене: «...Олексі Воропаєві з дружиною на згадку. 10-го лютого 1970 р.» Я дуже вдячний Шановному Василеві Кириловичу за цей цінний подарунок

Дружина сьогодні одержала сумного листа від Ніни Марченко: «...В суботу, 14-го березня ц. р., помер раптово пан Ганчарук. Причина смерті невідома... У нього більше, як три місяці, гостювала дочка... Пан Ганчарук залишив її вдома дволітньою дівчинкою, а ось тепер її приїзд був для нього великою радістю...»

Федір Ганчарук — наш давній, добрий знайомий, був нашим приятелем. Нехай чужа земля буде йому легкою!

7-ма година увечорі. Дружина поїхала о год. 12-ій до Йорку, а звідти — до Едінбургу на бібліотечну конференцію. Отже, надіюся, що вона вже в Едінбурзі й десь у готелі відпочиває...

23-го березня. Дружина вернулася додому вчора увечорі зовсім хворою: болить голова, дуже кашляє і взагалі почуває себе кепсько. Сьогодні на роботі в бібліотеці я був сам, а вона ходила до лікаря і дістала звільнення з праці на цілий тиждень.

Сьогодні одержав листа від проф. В. Шаяна з Лондону. Він пише про новоорганізований осередок УВАН в Європі з осідком у Лондоні. Разом з листом прислав мені й статут Української Вільної Академії Наук. Дав би Бог, щоб з цього щось вийшло.

31-го березня. Великодня відпустка минула непомітно. Ми з дружиною були вдома чотири дні й приємно провели час, багато дечого й зробили: обрізали кущі й дерева біля хати, впорядкували квітники. Я надрукував на машинці десять сторінок свого щоденника за минулі роки, взагалі, дещо зробив.

Стан здоров'я моєї дружини покращав і сьогодні ми вже на роботі, в бібліотеці, працювали вдвох.

Погода погана: дощ, вітер, холодно...

Увечорі, вернувшись із праці, застав журнал «Визвольний Шлях», у якому є 20-те продовження мого щоденника — для мене це велика приємність.

1-го квітня. Рано був сніг, знялась метелиця. Замість весни, ніби знову вернулась зима...

Сьогодні одержав цікавого листа від проф. Василя Чапленка. Між іншим, він пише й про мій твір «Пригоди Марка Чубатого»: «Ваш Марко Чубатий — оригінальний образ... Це тип українця, що символізує живучість нашої нації, що викручується в страшних історичних умовах і не гине». Дуже дякую за таку добру оцінку мого героя.

Праці в бібліотеці тепер багато і я був дуже зайнятий цілий день. Англійці, з якими працюю, сьогодні жартували, бо 1-го квітня — «день усіх дурнів».

(Далі буде)

КРИТИЧНІ ОГЛЯДИ

Яр СЛАВУТИЧ

ПОДВИГ ОДНІЄЇ ЛЮДИНИ

Богдан Романенчук: АЗБУКОВНИК: ЕНЦИКЛОПЕДІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ, Філадельфія, в-во «Київ», т. I. (1969), 427 стор., т. 2 (1973), 535 стор.

Ім'я д-ра Богдана Романенчука, професора американських університетів, протягом п'ятдесятих і шістдесятих років було пов'язане з літературно-мистецьким журналом «Київ», який він редагував, видавав і розсилав на всі здобуті адреси. Це видання було в Новому Світі чи не єдиним такого типу, та найголовніше те, що тривало воно яких 15 років, широко віддзеркалюючи український літературний процес у Північній Америці, а почасти і в Україні. Пізніше переключився він на суто-бібліографічний кварталник «Українська книга», який виходить і досі, хоч і з перервами.

«Азбуковник» — третє вартісне видання Б. Романенчука, якщо не рахувати його австрійських «Літавр» та інших, книжкових, публікацій. Енциклопедію української літератури не сміє оминати жодна культурна українська людина поза Україною. Не омине його і той, хто буде відзначати основні віхи розвитку нашого письменства на чужині.

Багатство й різноманітність гасел — перше, що впадає в око при перегляді обох томів (літери А—Г). Тут охоплено українських поетів, письменників, драматургів, літературознавців і критиків, мовознавців і, взагалі кажучи, визначних культурних діячів, як вітчизняних так і еміграційних. Це дуже важлива особливість, бо там українських авторів, що жили чи живуть і діють на чужині, як правило, замовчують, хібащо при лайці згадують.

Поза іменами творців слова, щедро представлені в «Азбуковнику» різні журнали й часописи, серійні видання, альманахи, збірники, літературні терміни, жанри, школи, напрями й т. п. Напр., «акмеїзм» і «байка» займають по дві сторінки, «біографічна метода в літературі» — 15 сторінок! Окремі, визначніші письменники мають про себе також немалі статті: Д. Гуменна — дев'ять сторінок, Марко Вовчок — вісім, М. Бажан і В. Винниченко — по шість, Є. Гребінка п'ять, Багрянний і Галатковський — по чотири. Місце, відведене для цих авторів, узятих лише для прикладу, свідчить про широке інформативне трактування творчості. При багатьох письменниках подано знятки й бібліографію, іноді широку: при Багряному — коло 40 позицій, при Гуменній — 20, при Гайдарівському — 12.

Всеохопність «Азбуковника» просто вражає. Тут можна знайти дуже рідкісні гасла: «Антономазія» (заміна назви), «Апокризис» (твір поле-

мічної літератури XVI стол.), «Вірші з літопису Грабянки», «Вірші з літопису Єрлича», «Георгіки», «Герменевтика» та багато інших. Навіть забуті та третьорядні автори попали до цього видання: Григорій Афнер, Сергій Баско та інші. Оце перевантаження, зокрема письменниками т. зв. Радянської України, має і позитив (повнота охоплення!), і певний негатив: єдиний автор цієї енциклопедії так завантажив себе всеохопністю, що покищо завершив гасла лише до літери Г. А праця тривала більш як 10 років! Виходить, що при теперішньому темпі Б. Романенчук має прожити ще мінімум 30 років, при доброму здоров'ї та невинній працездатності, щоб докінчити це епохальне видання. Читач йому цього й бажає! Але чи не краще було б, якби до уваги брати лише визначніших письменників, оминаючи третьорядних і зовсім безвартісних, засвідчувати ширші відомості лише з літератури еміграційної чи з забороненої під радянським ладом, і завершити видання, скажімо, п'ятим томом? Такий підхід був би доцільнішим. Зрештою, мій докір можна й заперечувати. Оскільки «Азбуковник» уже увійшов у життя, тепер треба нам усім якнайбільше допомогти його авторів, упорядників й видавцеві у поширенні цього цінного видання, допомогти йому завершити працю з повним успіхом. Мені здається, треба передусім затруднити кількох літературознавців, щоб вони готували гасла спільно, один одному допомагаючи. В такому разі можна буде сподіватися на закінчення праці бодай за 10 років. Інакше ця енциклопедія літератури так і залишиться недокінченою.

Об'єктивність у трактуванні письменників на сторінках «Азбуковника» не можна не дооцінювати. Б. Романенчук намагається не входити у крайнощі, не вступати в зайву полеміку; навпаки, тримається він поміркованості. Маючи вже немалий досвід літературознавця, він обрав собі т. зв. інформативну методу для аналізу літературних явищ. Це дає змогу наводити думки інших і додавати свою, схвальну чи заперечну. А вже читач, маючи кілька опіній, навіть протилежних, може виробляти свій погляд, що йому прийняти і що відкинути. Саме така методологія повинна бути в кожному довідковому виданні. Ясна річ, певної суб'єктивності нікому не уникнути, немає нічого поганого в її наявності, але все гаразд лише тоді, коли така суб'єктивність поміркована і не разить тих, хто має іншу, протилежну думку. В енциклопедії, про яку пишемо, збережено нейтральність і спокій у викладі думок. Емоцій, таких закономірних у полемічних статтях чи в дискусіях, коли одне явище виправдовується, а інше (згодом недобре) засуджується, в «Азбуковнику» немає. Принаймні, автор цієї рецензії не помітив їх. Це, безперечно, велика позитивна риса Б. Романенчука як укладача цього видання.

Я вже згадав про створення колегії для докінчення енциклопедії. Така колегія потрібна ще й для іншої мети: звертати увагу упорядника на нечіткі формулювання, напр., на складне і майже незрозуміле графічне зображення ритмів у гаслі «віршовий розмір». Навіть людині, що стерла зуби на віршуванні, не легко розібратися в тих рисках і комах. А що ж тоді й говорити про студентів курсів українознавства

чи звичайного читача? Не добре зробив Б. Романенчук також у формулюванні деяких визначень. Так, у нього «Гетьман, В. — соц. реалістичний поет» (II, 361), «Воронько, П. — сов. партійно-режимовий поет середнього покоління» (II, 281). А що скажемо тоді, коли ці автори підуть шляхом В. Мороза, І. Світличного чи В. Стуса? Хто міг сподіватися такої громадської мужності і мислительської глибини від «партійно-режимового» Руденка? Крім того, сьогодні, в 1977 р., Воронько вже не «середнього покоління», а таки старшого, бо йому 65 років! Очевидно про нього писалося щонайменше 15 років тому, коли він ще належав до «середнього покоління». На мій погляд, куди краще було б, якби відразу після імени Воронька чи й Гетьмана не подавати отих засудливих визначень, а дати їх нижче, під час характеристики творчості: тоді можна і треба говорити про партійність, режимовість і т. п. (До речі, Воронько — син розкуркуленого і, мабуть, знищеного хлібороба; той син — тепер вірний слуга вбивців його батька).

Є в «Азбуковнику» також інші вади. Зрідка зустрічаються росіянізми. Так, росіянізми через недбальство: *вроді* (I, 176) замість «на зразок», «*як-от*» чи «*а саме*»; *около* (I, 325) замість «близько» чи навіть небажаного «*коло*» (якщо вжито його при зазначенні року). Таких прикрих слівце є більше. Навіть поганий словник Подвезька подає «близько 50,000 слів», а наш видатний у вільному світі україніст недбало залишає «ок.» (около). До речі, М. Балла поширив, почистив і значно поліпшив згаданий Подвезьків словник. Нове (1974 р.) видання має «близько 65,000 слів». Якщо попереднє видання годилося б викинути на смітник через засилля російського словництва, то виданням 1974 р. радимо користуватися (з деякими застереженнями).

Не завжди в Б. Романенчука збережено милозвучність української мови. У вислові «викликаний був в 1649 р.» (I, 157) треба прийменник В змінити на У або ще краще сказати: «його викликали 1649 р.» (без прийменника числівник у родовому відмінку). Також вислів «в Канаді й Америці» (I, 110) треба змінити на «в Канаді та Америці», щоб уникнути «якання».

При наявності редакційної колегії чи групи літературознавців, зайнятих енциклопедією, всі ці й подібні помилки були б усунені: напевне хтось би звернув на них увагу. Однак, треба застерегтися, що згадані дрібні недотягнення не знижують вартості «Азбуковника». Як уже згадано, це справді цінне видання, що має стояти на книжковій полиці кожної бібліотеки, бути в кожному українському домі. Воно доповнює подібні т. зв. радянські (навмисне уникаємо слова «советський», бо це росіянізм) видання, зокрема УРЕ, як також і «Енциклопедію українознавства». Багато літературних явищ наświetлено тут з українського погляду. Отже, слово за вами, шановні читачі. Вклад ваших доларів, марок, фунтів чи франків у цю енциклопедію української літератури, у цей подвиг однієї людини, оплатиться вам сторицею. І буде служити довідковою книгою для вас і ваших дітей та внуків.

В. ЧАПЛЕНКО

ПОГОВОРІМО ЩИРО!

Цей мій заголовок — український варіант не зовсім українського вислову »Поговоримо відверто«, що ним названо збірник, виданий у Торонто 1975 року заходами »Комітету для збереження літературної (? — В. Ч.) спадщини П. К. Волиняка«. А уклали його — редактор В. Сварог та співредактор Д. Кислиця. Це великий збірник, на 662 стор., і виконати цю роботу двом працівникам, та ще й »переобтяженим... іншою роботою, без якої вони не могли б зробити й цієї«, як сказано в передньому слові »Від редакції«, було, напевно, нелегко. Можливо, що технічно їм допомагали члени Президії Комітету (їх четверо), яку, Президію, очолював той же Д. Кислиця. Правда, на тій сторінці, на якій подано прізвища членів Президії, надруковано ще й список членів Комітету, а їх аж 44, але цей гурт людей мав, либонь, тільки моральне значення, без будь-якої участі в конкретній роботі. Це останнє я можу ствердити на тій підставі, що, наприклад, я, один із цих членів, запитаний на самому початку про згоду увійти до складу цього Комітету, довго навіть не знав, що цей задум здійснюється, і довідався про цю зроблену роботу тільки тоді, як мені надіслано вже готовий примірник цього видання. Це останнє я згадую для того, щоб читачам було ясно, що в даному разі я можу писати про цей збірник як сторонній (і безстороній!) рецензент.

З огляду на це й оте моє виправлення »не зовсім українського« заголовка збірника на »Поговоримо щиро!« (а якщо мати на увазі »колькоквіяльний« мовостиль П. Волиняка, то можна б ще сказати й так: »Побалакаймо щиро!«) є й відповідним заголовком оцієї моєї статті. А що я належу ще й до категорії тих »граматистів і стилістів«, що їхню можливу критику передбачено в згаданому вище передньому слові »Від редакції«, то можу й пояснити, чому назва збірника зрахована »не зовсім по-українському«. Форма »поговоримо« — форма майбутнього часу, і її використовували росіяни в такій функції, як у даному разі, через те, що в російській мові немає форми першої особи множини наказового способу »поговорім(о)«, а в українській вона, ця форма, є, і тільки її слід уживати в цій функції. На жаль, внаслідок русифікації тепер і в українській мові на Україні отієї російської форми вживають, ну, але для наших редакторів у вільному світі цей русифікаційний тиск не повинен би бути обов'язковим. Слово »відверто« — українізоване польське слово, що його без потреби засвоїла українська літературна мова в Галичині, і воно тепер, на жаль, потрапило в найновіші наші словники.

Розглянути всю Петрову Волянякову друковану спадщину навіть у великій рецензії неможливо. Вона така, що коли я схотів переконатися, чи редактори збірника не взяли отого свого заголовка з якоїсь

Волинякової статті, і »пробіг очима« список Волинякових статей, уміщених на сторінках 641-659, то це в мене забрало таки чималенько часу. Між іншим, я у Волиняка знайшов тільки »зовсім українські« заголовки: »Добиймо тих, кого ще не вбив Сталін!«, »Подвоймо кількість передплатників« ... (краще було б: »подвіймо« ...), »Готуймося до великого свята!« А це ж ще й неповний перелік його надбання, як це й зазначили редактори наприкінці цього списку. Тим то в збірникові й не можна було всього вмістити.

Якими міркуваннями керувалися редактори, вибираючи статті для збірника, це пояснено в попередньому слові »Від редакції«: »Ми поставили собі метою добирати для цього однотомника такі ... статті, які в сукупності творили б певну цілість, показуючи політичну філософію П. Волиняка в усьому її діапазоні« ... »Ми шукали таких речей, які будуть актуальні завжди« ... За браком місця я подаю цитати із скороченнями, вибираючи з тексту тільки сутне, і з цим »сутнім« у першому реченні цілком можна згодитися, а щодо того, чи воно буде »актуальне завжди«, то в цьому можна сумніватися. Як бачимо далі, Петрова Волинякова спадщина — це переважно публіцистична, а публіцистика наших днів може бути для наших нащадків тільки історичними документами. Недарма й самі редактори далі в своєму тексті взяли слово »вічне« в лапки.

Сенс »цілості« у дібраних статтях можливий через те, що Петро Волиняк був виразною особистістю, був завжди »Волиняком«, а як удостоєнити це поняття в розумінні його »політичної філософії«, то можна сказати, що він був завжди »житомирцем«, бо, як він писав мені в листі, »польські волиняки« його не приймали. Але це не значить, що він не був »всеукраїнцем« (у редакторів: »соборником«), бо, будучи »житомирцем«, він був і репрезентантом Наддніпрянщини та Кубанщини, тобто найперспективнішого »стовбура« нашого етносу.

Не можна схвалювати методику редагування уміщених у збірнику статей, згідно з якою редактори повикреслювали з Волинякових текстів »прізвища багатьох осіб, яких чимало сьогоднішніх читачів уже забуло або й не знають, а завіршіні читачі цієї книги (Збірника, — В. Ч.) й поготів не знатимуть«, і в зв'язку з цим поробили »в деяких статтях купюри, залишаючи лише імена загальнознаних людей або тих осіб, що заслуговують відзначення«. Я б це назвав просто сваволею, а не редагуванням! Це ж калічення думок автора, бо з тими »малознаними« особами в нього пов'язана певна логіка його міркувань, а редактори цю логіку порушили! У цих випадках треба було пояснити в примітках, хто такі ті пізніше »забуті люди«. Добре, що вони не взялися виправляти »лексичні й граматичні неправильності, діалектизми та колективілізми« в редагованих статтях, бо тоді б вони, може, »повиправляли« й оті »добиймо«, »готуймось« тощо на »доб'ємо«, »приготуємося« тощо. Хибно вони пояснили написання »Нові дні« (з великою літерою в другому слові) як нібито вплив англійської традиції:

таке написання було в назвах часописів ще на Україні тоді, як ми там були, і тільки пізніше його змінили росіяни та наші земляки, а за ними й ми тут, на еміграції.

Сам головний редактор збірника написав для нього тільки невелику вступну статтю «Велике серце Петра Волиняка». Але справа тут, звичайно, не в розмірі — стаття могла бути й невелика, — а в її характері й змісті. І от у цьому розумінні самий заголовок статті насторожує. Що може сказати читачам вислів «велике серце Петра Волиняка»? Образ «серця» в будь-кого з людей дуже невиразне поняття: воно може бути «велике», «добре», «м'яке», «жорстоке» чи ще якесь там. У таких текстах, як оця стаття, треба висловлюватись «прозаїчно», точно. Тож мене просто дивує, що такий досвідчений автор, як наш відомий критик Вадим Сварог, так «поетично» визначив свою тему. А від цього «поетичного» заголовка пішов і характер та зміст його статті. Автор же понаписував далі таких «епітетів», що з них склався майже казковий образ Петра Волиняка, який нібито був і «романтиком», і «ніжним», і «сентиментальним», і «прямодушним», і «лицарем Української Мрії» (в цих двох останніх словах великі літери з оригіналу). Ба більше: автор порівнює Петра Волиняка з Тарасом Бульбою (? — В. Ч.), з Іваном Вишенським, Григорієм Сковородою, Тарасом Шевченком, Іваном Франком та «іншими велетнями давніх епох, а в наш час — з Валентином Морозом та його співборцями»... Прочитавши таке вихваляння, читачі мимоволі можуть подумати: «Як легко в нас на еміграції роблять *великих!*» А конкретно сказавши, такі безмірні вихваляння тільки затумують реальні постаті наших корисних діячів, пам'ять яких треба шанувати, а їхні надбання зберігати для вжитку наступних поколінь нашого народу, щоб ті покоління знали, що ми щось у вільному світі зробили, дарма що не були тарасами шевченками та іванами франками.

Насправді бажано було б, щоб В. Сварог у цій статті накреслив був такий реальний образ Петра Волиняка як діяча та в загальних рисах охарактеризував його друковану спадщину, залишаючи «деталі» в тому й у тому моментах іншим авторам збірника. А то вийшло, що він не тільки не дав образу живого П. Волиняка, а й не визначив правильно (адекватно) його друкованої спадщини, уміщеної в збірникові. Ще в підзаголовкові книжки сказано, що це «вибрані статті й оповідання». На початку своєї статті В. Сварог теж написав, що це «вибрані статті й художні твори»... і десь наприкінці її знову пише, що читачі «найглибше знайомство з розумом і душею Петра Волиняка... дістануть, прочитавши його статті й оповідання». Петрові Волинякові статті ще в передньому слові «Від редакції» (а його, напевно, написав також В. Сварог) названі «есеями». Така жанрова класифікація — статті, художні твори, есеї — друкованої (не «літературної», як узагальнено сказано про неї на звороті титульної сторінки) спадщини П. Волиняка не відповідає її справжній характеристиці. Треба прямо сказати, що

писання, вміщені в розділі «Художні твори», насправді або не є такими (тобто «художніми»), або тільки спробами таких. Твір «Кубань — земля українська, козача»... сам автор назвав «репортажем», «Арешт» — історія арешту самого П. Волиняка, отже, фрагмент його автобіографії, а при деяких із цих текстів уже редактор позначував, що це або уривки, або незакінчені твори. Крім того, навіть у тих текстах, що при них є назва «оповідання» чи й «повість» («Михайло Танцюра»), П. Волиняк не виявив виразно белетристичного хисту. Хоч він інколи «нахвалявся», що міг би й сам писати для свого журналу оповідання, якби мав час, але справжній письменник час для писання за всяких умов знаходить (за винятком в'язничних в СРСР чи в інших деспотичних державах, а в Америці навіть кримінальні злочинці й у в'язницях можуть писати «спогади», щоб після виходу на волю добре заробити).

Петро Волиняк був тільки публіцист і в історії вільної української публіцистики та журналістики це видатна й яскрава постать. Його публіцистичні писання не були з боку форми якимись там «есеями», а своєрідними статтями (ці два жанри треба розрізняти), з дуже характеристичною для нього манерою, з його мовостилем, і ці прикмети вирізняють їх з-поміж усіх інших публіцистичних писань, друкованих у наших газетах та журналах на протязі повоєнного 25-річчя. У цих своїх статтях П. Волиняк був бойовий, безкомпромісовий у своїх твердженнях полеміст. А виступав він переважно з позицій «наддніпрянсько-кубанської політичної філософії», яка, проте, як я сказав вище, з огляду на історичну перспективу можливого розвитку української нації є й усеукраїнською.

Має значення і його добра літературна мова, також всеукраїнського характеру (хоч і не без певних помилок, — але в кого з нас немає через недостатню усталізованість норм нашої мови?). Вадим Сварог не має ані найменшої рації, коли пише, що вживання слова «радянський» — ознака «провінційальності». Чомусь його не переконали не тільки протилежна думка й практика П. Волиняка, але й мої фахові статті, друковані, між іншим, і в «Нових днях», що, навпаки, слово «советський», уживане з політичних мотивів, занечищує й понижує нашу мову.

При цій нагоді я хочу також сказати, що вживати «титулу з отцтвом» — «Петро Кузьмович Волиняк» не можна: «Петро Волиняк» — це псевдонім, і тільки так його треба називати. Хто, наприклад, міг би написати «Леся Петрівна Українка»?

«Реальніше» написав про П. Волиняка співредактор збірника Д. Кислиця у двох своїх статтях — «П. К. (? — В. Ч.) Волиняк — видавець і редактор» та «П. К. Волиняк як автор підручників». (Між іншим, Д. Кислиця вживає й правильної форми «признаюся»). Д. Кислиця подав фактичні інформації про те, як П. Волиняк видавав свій журнал «Нові дні», як редагував його, як повадився із своїми співробітниками

та як (ув отій другій своїй статті) укладав підручники для наших «рідних шкіл». Це корисні, зафіксовані для історії інформації.

На жаль, і цей автор збився на «романтичні перебільшення та фразеологію» у характеристиці П. Волиняка. Він написав, що «Волиняк був великим самородком, просто величезною брилою (? — В. Ч.) з необмеженим потенціалом творчої енергії». Він прикинув йому навіть якусь «філософію» (хоч, мовляв, і «без системи»), написавши, що він, Волиняк би то, «дуже добре орієнтувався в суто теоретичних проблемах — філософських, ідеологічних»... Поперше, сама сфера його діяльності не вимагала такої «орієнтації», а подруге, навіть із тих скупих біографічних відомостей, які можна знайти в різних текстах збірника, зокрема в 20-рядковій англійськомовній нотатці, видно, що П. Волиняк не мав виразної закінченої освіти, без якої, як відомо, трудно бути будь-яким «філософом». Браком у нього солідної освіти можна пояснити публікацію в «Нових днях» псевдонаукового «Родинного альбому» Д. Гуменної. Науковим дилентатизмом у нього було й те, що він, не мавши географічної освіти, написав підручник «Географія України», а також замірявся написати «Історію України»*. Не можна згодитися з Д. Кислицею, що П. Волиняк, як нібито «всебічно обдарований редактор», писав і «сам статті з різних ділянок». Його статті були переважно відгуками на різні події з нашого еміграційного та національно-політичного життя, тобто це була публіцистика, а не «наука».

Правдивіше звучать слова Д. Кислиці, коли він пише, що «він (П. Волиняк, — В. Ч.) був людиною практичного складу ума». *Справді, П. Волиняк — це була практична, з комерційними здібностями людина, яка змогла створити на чужині своє підприємство.* А що це було корисне для нашого національного життя підприємство, то це його виразна заслуга. Я, наприклад, теж спробував був уже в Америці видавати журнал «Всесвіт», але на другому числі скрахував. (П. Волиняк згадує про цю мою спробу в статті «Про кількість і якість нашого читача», тільки не називає мене на прізвище).

Вище сказане, звичайно, трохи зводить П. Волиняка «з неба на землю», але робить його навіть кориснішим для нашої національної справи ніж таке «філософствування», як було чи й є в декого з наших еміграційних діячів (напр., у В. Шаяна). Ну, але комерція, як відомо, потребує не «філософії», а «дипломатії», у П. Волиняка — оглядання на читачів його журналу та покупців його книжок, як також ставлення до співробітників. Щодо першого, то я не раз читав у його листах до мене покликання на читачів, коли він відмовлявся щось із моїх писань надрукувати (напр., коли він побоювся — так! так! — надруку-

*) Про педагогічну вартість Волинякових підручників взагалі (а видав він їх чимало) та журналу для дітей «Соняшник» я не можу нічого сказати, бо ніколи їх не бачив, а згадую ці підручники, виходячи тільки з того, що самої ініціативності та енергійної вдачі в будь-кого мало для того, щоб таку вартість у підручниках давати, потрібні ще й відповідні знання.

вати мою велику статтю про «галичанство», написану з приводу книжки М. Шлемкевича «Галичанство», або оповідання «Пращур», хоч його надрукував без суперечок Б. Романенчук у «Києві»). Щодо другого, то я також чи не найбільше міг би сказати з огляду на те, що я найбільше забезпечував «Нові дні» матеріалом, серед якого можна відзначити повість «У нетрях Копетдагу», що була видана й окремою книжечкою, розвідку «Ще раз про мовну політику більшовиків», яка йшла з продовженням у багатьох числах, тощо. У цьому розумінні не йде ні в яке зі мною порівняння навіть той «великий» (? — В. Ч.) автор-співробітник», що про нього згадує Д. Кислиця на стор. 604. Про це, кажу, я міг би був найбільше сказати. Але, коли я, давши згоду на членство в Комітеті, зазначив (запитав), що, мовляв, не знаю, що мав би робити в тому Комітеті, то на це не одержав відгуку. Очевидячки, видавці-«романтики» не хотіли мого «реалізму», хоч і планували спогади про П. Волиняка (в збірникові надруковано спогади кількох осіб).

Про Волиняків добір співробітників Д. Кислиця написав так: «Як людина прогресивного способу думання й діяння, Волиняк і в співробітники старався добирати таких же людей, що йдуть уперед і підносяться вгору». Вислів «йдуть і підносяться вгору» можна розуміти по-всякому. Наприклад, я не думаю, що Волиняків улюбленець Ю. Шерех ідеологічно будь-коли «йшов уперед і підносився вгору», а він же (Волиняк) упадав біля нього аж до самопониження, навіть тоді, як Ю. Шерех перестав будь-що друкувати в нього. Він платив йому по 30 дол. за статтю ще в першій половині 50-их років. А який ювілей він справив йому, Шерехові, на його 60-річчя, дарма що той зігнорував це запобігання його «ласки», не давши й рядка для ювілейного числа! Зовсім інше було його ставлення до мене, «найкориснішого» його співробітника. Він тільки двічі заплатив мені гонорар: раз 15 дол., та й то із «сваркою», коли я, довідавшись про щедро оплачувані статті Ю. Шереха, який працював тоді в Гарвардівському університеті, зажадав, щоб він і мені, тоді безробітному, заплатив, а другий раз він сам, потребуючи матеріялу («я знаю, що у Вас завжди є щось готове», писав у листі), вислав мені 20 дол. Ю. Шерех був йому потрібний, сказати б, для комерційної реклами, так, як тепер американські фірми використовують боксера Могамета Алі, а мене він тільки використовував як постачальника матеріалів. А що мої матеріяли здебільшого були такі, яких я не міг друкувати в інших наших часописах, то він і не дуже «любив» мене, — друкував, бо потребував, але це не означало, що «любив» мене. «Свої солідніші (? — В. Ч.) й наукові (! — В. Ч.) статті Чапленко дає в «Свободу» та інші видання, а статті лайливі (? — В. Ч.) та націлені на який-небудь скандал (? — В. Ч.) шле в «Нові дні», — писав він у листі до В. Сварога, а В. Сварог навів це у листі до мене уже цього 1977 року (лист без дати). Насправді було навпаки: в «Свободі» я друкував здебільшого публіцистичні та прийнятні для «свободянської ідеології» тексти, а йому давав об'єктивно-критичні (оті «лайливі» та «скандальні») й наукові речі, такі, як ота розвідка про мовну

політику більшовиків тощо. Показово, що П. Волиняк не відзначив і словом ні мого 60-річчя, ні 65-річчя, хоч із української преси знав про ці мої ювілеї. А боронив мене тільки тоді, як це було пов'язане з нападами й на «Нові дні» (напр., як А. Юриняк, шукаючи «квасів» у цьому журналі, назвав тільки мене на прізвище, або І. Вараниця у «Вільному слові» вилаяв разом мене й «Нові дні»).

Ушановано мою працю в «Нових днях» тільки після Волинякової смерті заходами редактора Д. Кислиці, що відзначив моє 70-річчя, а також 75-річчя.

Але «шерехослав'я» не завмерло і в колах нових видавців цього журналу, як про це свідчить стаття М. Воскобійника «Слово похвали ентузіястам-мрійникам», що в ній не кого як того ж таки Ю. Шереха поставлено на першому місці в списку «ентузіястів-мрійників» («Нові дні», березень 1975 р.), а також згадки в отій статті Д. Кислиці про «великого автора-співробітника» та покликання на його «премудрі» висловлювання.

Мені було б дуже прикро, якби ці мої критичні завваги до збірника хтось зрозумів як знецінення цього видання, а мої думки про П. Волиняка — як непошану до його пам'яті.

Ні, це тільки оте моє поставлене як заголовок цієї статті-рецензії «Поговорімо щиро!», метою якого було нагадати читачам, що «романтичним перебільшенням» П. Волиняка як діяча («великий Волиняк», написав і Д. Кислиця в своїй статті) коментатори його діяльності й спадщини тільки затемнили його реальний образ і заслуги. Його заслуги були значні, а найбільшою його заслугою було видання наддніпрянсько-кубанського (а тим самим, як я сказав, і всеукраїнського) журналу «Нові дні». Цей журнал був і для мене чи не найкращою трибуною, що в ній я все таки зміг опублікувати багато такого, чого не зміг би ні в однім іншій з періодичних видань на еміграції опублікувати. Отим то й мій віршик, написаний з приводу 25-річчя «Нових днів», в змісті якого я засудив «шерехослав'я», закінчується побажанням «довгого віку» цьому журналові. Ось він, той віршик (уперше друкований):

Шевельов і «Нові дні»,
або
Слово на 25-річчя «Нових днів»

Ще небіжчик Волиняк
Шанував його усяк,
«Найвидатнішим» постійно називав,
Ювілеєм надзвичайно вшанував,
Хоч той кирпу вгору дер...
А що діється тепер?
Воскобійник знов поставив на чолі,
А під ним уже йдуть «менші», ба й «малі».

Хоч з тих років двадцять п'ять,
Що в історії «еНДе» стоять,
Шевельов лише з п'ять років щось давав,
Та ще й грошики за «ласку» тую брав...
Тож дивується усяк:
Ну, і що воно за знак?
Як же можна «мрійником» такого звать?!
Та «Новенькі дні» нехай стоять,
Як та скеля серед хвиль!
Цього зичить їм Василь
Чапленко

ПОЖЕРТВИ НА ПРЕСОВИЙ ФОНД «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

США

Дирекція Української Щадничо-Позичкової Спілки «Певність» у Чікаго (екзекутивний директор — Мирон Куляс) з нагоди відкриття й посвячення нового, більшого, приміщення Спілки, що його довершив 2-го жовтня 1976 р. Патріарх УКЦеркви отець Йосиф І, у присутності єпископа Кир Ярослава і духовенства, — пожертвувала на «Визвольний Шлях» — 500 дол. Бажаємо Українській Щадничо-Позичковій Спілці «Певність» ще більших і кращих успіхів у новому приміщенні.

Д-р Осип Ільків (Чікаго) пожертвував — 20 дол., І. Макар (Бруклін) — 5 дол.

Велика Британія

Сл. п. Григорій Бацик (Лондон), згідно із своїм останнім заповітом, призначив на Визвольний Фонд ОУН — 250 ф., на пресовий фонд «Визвольного Шляху» — 100 ф.

Василь Бобецький (Лондон) разом із щирою подякою усім добрим людям, що відвідували його під час недуги в лікарні, пожертвував на пресфонд «Визвольного Шляху» — 50 ф., «Шляху Перемоги» — 25 ф., «Української Думки» — 25 ф.

Управа Відділу СУБ-у в Галіфаксі пожертвувала на пресовий фонд «Визвольного Шляху» — 50 ф.

Наш постійний Добродій Лука Демчук (Ковентри) пожертвував на пресфонд «В. Ш.» — 50 ф.

З нагоди 25-літнього ювілею подружнього життя П-ва В. і К. Лютак (Мансфільд) присутні гості склали на пресовий фонд «В. Ш.» — 11 ф.

А. Козут (Мідлсборо) — 10 ф., М. Дулеба (Дюсбури) — 5 ф., М. Дашко (Манчестер) — 5 ф., І. Овчарик (Манчестер) — 5 ф., П. Смерека

(Карляйл) — 4 ф., І. Михальчук (Гейнсборо) — 4 ф., І. Кебус (Лондон) — 3 ф.

По 2 ф. — В. Новаківський (Челмсфорд), С. Стрільбицький (Фелікстов), Т. Дуда (Брадфорд), В. Ванчарський (Ковентри), І. Гинда (Ковентри), О. Боднар (Лестер), В. Бойчук (Брадфорд); по 1,50 ф. — С. Ковалик (Ілкестон), М. Прихідний (Бедфорд); О. Довбуш (Лестер) — 1,25 ф., Г. Зьомбра — (Іпсвіч) — 1,20 ф.

По 1 ф. — І. Циган (Волвергамптон), П. Стасюк (Челмсфорд), І. Кравчук (Честерфілд), М. Кундереви́ч (Ковентри), І. Воловець (Манчестер), С. Сахарук (Лондон), Г. Керничний (Брадфорд), М. Зеленюк (Ноттінгем), І. Єрофеїв (Салфолк), І. Ляц (Волвергамптон); В. Мандрика (Едінбург) — 50 п., М. Замулінський (Брадфорд) — 45 п.

Канада

Богдан Дацьо (Торонто) — 30 дол., П. Під'ярківський (Едмонтон) — 10 дол.; по 5 дол. — С. Тикайло (Ошава), Люба Левицька (Монтреал), А. Завальницький (Едмонтон), М. Лебідь (Монтреал); М. Клезор (Ровдон) — 5,50 дол.; Я. Головач (Торнгіл) — 4,60 дол., М. Шанайда (Монтреал) — 2 дол.

Бельгія

Степан Маркус — 400 бф.

Всім Шановним Жертводавцям складаємо найщирішу подяку.

Набір матеріялу до подвійної кн. «Визвольного Шляху» за липень-серпень закінчений 4. 7. 1977 р.

Чи Ви вже вирівняли передплату «В.Ш.» на 1977 рік? Пам'ятайте, наш журнал ступив у своє 30-річчя! Допмагайте його розбудовувати і розповсюджувати в усіх країнах поселення українців!

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ПЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

Folksham Library & Book Supply
16 a, Prospect Street,
GLENROY, Vic. 3046. Australia

Mr. W. Lytwyn,
7, Borrowdale St.,
Red Hill, A.C.T. 2603
Australia.

АВСТРІЯ:

M. Petruszczak
Watzmannstr. B. A/Z 2.
Salzburg-Aigen

АРГЕНТИНА:

W Zastawny
Soler 5039,
Buenos Aires

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal
Bd. Charlemagne, 72. Bruxelles, 4.

КАНАДА:

The League for the Liberation
of Ukraine, 140 Bathurst St.,
Toronto, Ont., Canada M5V 2R3

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy"
München, 8.
Zeppehnstr. 67

ПАРАГВАЙ:

I. Lytwynowych
Casilla de Correo, 70,
Encarnacion.

ФРАНЦІЯ:

Union des Ukrainiens de France
186, Blvd. St. Germain
75—Paris, 9^e

США:

Mr. H. Cebrij
136 - 2nd Ave.,
New York, N.Y. 10003,
U.S.A.

Чикаго і околиця:

Bohdan Kaszuba
1147 N. Mason Ave.,
Chicago, Ill. 60651.

Дітройт і околиця:

Mr. Ilko Rozak
5051, Sobieski
Detroit, Mich. 48212

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 1 ф. 30 п. або 3.40 дол.
Всіх Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо роз-
раховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо
повідомляти головну Адміністрацію в Лондоні.

«ВИЗВОЛЬНИЙ ПЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-
ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ
ВСІХ: КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ. СЛУ-
ЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО
БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УССД!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТИТЬ ПЕРЕДПЛАТУ,
ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА
РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО ВСЮДИ, ДЕ ЖИВУТЬ УКРАЇНЦІ.